

Fran Zwitter

Slovenski politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*

Kdor hoče razumeti evropsko nacionalno problematiko XIX. stoletja, mora seveda upoštevati mnoge elemente, ki so dediščina prejšnjih zgodovinskih razdobj. Jasno je, da so se že prej formirale lingvistične enote in da so nastali kot rezultat kolonizacij in asimilacij njihova ozemlja, meje in jezikovni otoki. Tudi nastanek književnih jezikov, ki združujejo ponekod ozemlje zelo različnih dialektov, medtem ko se drugod kak dialekt zaradi posebnih vzrokov dvigne na stopnjo književnega jezika, je proces, ki se ne izvrši povsod v istem razdobju, je pa v glavnem vendar že zaključen pred XIX. stoletjem. Narodi so se formirali ponekod v okviru držav, ki so nastale že davno prej kot posledica zelo različnih zgodovinskih vzrokov. Drugod se je nacionalna zavest oprla na obstoj zgodovinske pokrajine, ki ji je bila v okviru večje države priznana široka avtonomija. Celó že propadla država, ki je pa njena tradicija še vedno živa, more imeti velik pomen za narodno zavest svojega naroda. Kjer razlike v veri ali v pripadnosti konfesionalni organizaciji sovpadajo z etničnimi razlikami, ima to seveda tudi za nacionalno problematiko XIX. stoletja velik pomen. Ta prejšnja razdobja pa poznajo tudi že narodno zavest in to celo tam, kjer se ta zavest ne more opirati na nobeno obstoječo politično tvorbo. Današnje oznake za narode so zelo stare in nekatere od njih imajo že pred XIX. stoletjem točno opredeljen pomen, medtem ko je drugod smisel teh izrazov nejasen ali dvoumen in se uporabljajo tudi različne oznake. Pojem Italije ima svoje mesto v mišljenju in čustvovanju Italijanov že od srednjega veka, čeprav temu pojmu ne ustreza nikaka obstoječa politična enota. Spoznanje o sorodnosti slovanskih govorov in razprostranjenosti slovanskega sveta, a tudi trditve o slavi Slovanov v preteklosti najdemo že pri slovanskih piscih v srednjem veku. Medtem ko italijanski humanisti XVI. in naslednjih stoletij govore o veličini Rima, proglašajo nemški in slovanski humanisti istih

* Razširjen tekst predavanja na XII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kočevju 15. oktobra 1963 in v SAZU v Ljubljani 27. novembra 1963. Uvod in poglavja I—III te razprave so bili objavljeni pod istim naslovom v reviji Sodobnost XII, 1964, str. 1061—1080, 1197—1208.

razdobji često nekritično in na podlagi raznih etimologij razna stara ljudstva za svoje prednike in postavljajo teze o avtohtonizmu svojih narodov, da bi s tem povečali njihovo zgodovinsko slavo. Za drugo polovico XVIII. stoletja je pa že karakteristično razpravljanje o »duhu narodov« in o razlikah med njimi, prizadevanje za razvoj nacionalnih literatur, konstituiranje prvih filoloških, historičnih in etnografskih znanosti o modernih narodih; sestavni del tega procesa je tudi slovenski kulturni prerod v svojem prvem razdobju. — Tu mi ni mogoče govoriti o vsej tej brezbrežni problematiki, pa tudi ne o tem, kaj narodni prerodi potem pomenijo v kulturni zgodovini Evrope v XIX. stoletju. Omejiti se hočem le na eno vprašanje, ki je pa osnovnega pomena s stališča politične zgodovine: na narod kot enoto politične volje, ki hoče sama odločati o svoji usodi, na narod, ki postane mogočen činitelj v političnem življenju s tem, da povezuje narodna zavest njegove pripadnike in postane zanje ta zavest po Renanovih besedah »vsakodnevni plebiscit.«¹

I.

Proces postanka naroda v tem smislu je v kontinentalni Evropi začela in sprožila velika francoska revolucija ob koncu XVIII. stoletja. Francoska država obstoji seveda že davno prej in celo njeno ozemlje v Evropi pred 1789 je skoraj popolnoma identično z ozemljem današnje Francije; odtlej je Francija pridobila le še Avignon in nekaj prej spornih posestev nemških knezov v Alzaciji (a oboje že v prvih letih revolucije, še pred prvo vojno leta 1792), razen tega pa še Savojo in Nico (prvič že 1792 in 1793, potem pa po odstopu teh dežel leta 1814 definitivno 1860), izgubila pa le Posarje leta 1815. Vendar pa za te meje tedanje in sedanje Francije ponekod ne govore globlji geografski razlogi, razen tega se pa one ne ujemajo niti z lingvističnimi mejami med dialekti, ponekod pa tudi ne z ozemljem, kjer prevladuje francoski književni jezik; pojasniti nam jih morejo le peripetije politične zgodovine, v veliki meri šele osvojitve francoske monarhije v XVII. in XVIII. stoletju. Z razvojem politične opozicije v drugi polovici XVIII. stoletja se pa začne beseda »patrie« uporabljati kot nasprotje absolutnemu kralju, beseda »nation« začne dobivati pomen skupnosti vseh svobodnih in enakopravnih državljanov (»citoyens«), novi besedi »patriote« in »patriotisme« se začeta uporabljati kot oznaki za politično opozicijo. Pri zmagi revolucije igra bistveno vlogo misel, da se vsi svobodni Francozi po odpravi vseh »stanov« in privilegijev združijo v eno »nation«; slave se »fédérations« (= prazniki združitve), ki se zaključijo s centralno »fédération nationale« v Parizu na dan prve obletnice padca Bastilije 14. julija 1790. Globino

¹ »L'existence d'une nation est (pardonnez-moi cette métaphore) un plébiscite de tous les jours, comme l'existence de l'individu est une affirmation perpétuelle de vie.« E. Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris (1882), str. 27. Ponatis v E. Renan, *Discours et conférences* (mnogo izdaj). Slovenski prevod tega Renanovega predavanja je objavila Rostoharjeva Napredna misel, II, 1913—14, str. 110—125.

tega procesa moremo razumeti seveda le v zvezi s celotnim tedanjim dogajanjem; kmetje, ki tvorijo skoraj devet desetih prebivalstva tedanje Francije, so vedeli malo o političnih doktrinah in o razlikah med političnimi režimi in strankami, zato sta jim pa revolucija in celo Napoleon tisti proces, ki je odpravil fevdalni sistem in jih ščiti pred obnovo prejšnjih gospostev; nova vojska, ki se razvija v smeri splošne vojaške obveznosti, se ne razlikuje od stare vojske domačih in tujih najemnikov, prisilnih rekrutirancev za dosmrtno vojaško službo iz nižjih družbenih razredov in njihovih plemiških oficirjev samo po svoji sestavi, ampak tudi po tem, da ima svojo politično ideologijo, svojo marseljezo, česar o stari vojski ni mogoče trditi; nove politične uredbe s svojimi volitvami, klubi in listi so politično aktivizirale mnoge, ki so bili prej pasivni. Ko je leta 1790 revolucija zajela Avignon in alzaška posestva nemških knezov, se prvič v zgodovini izvede plebiscit, konstituanta se pa za pripadnost alzaških posestev sklicuje ne na westfalsko pogodbo, ampak na voljo prizadetega prebivalstva. Ko se je pa leta 1792 začela prva vojna revolucije in so francoske vojske prekoračile mejo Francije, so se mogle opreti na masovno podporo prebivalstva le v Savoiji, medtem ko so bili v Belgiji in nemškem Porenju zanje le majhni krogi pristašev; tudi v takih primerih se v začetku organizirajo nekakšni plebisciti, ki pa le slabo maskirajo dejstvo, da je revolucija stopila na pot osvajanj tujih teritorijev. Francozi so se torej formirali v narod v teritorialnem okviru, ki ga je v glavnem ustvarila stara monarhija, a to formiranje v narod se je izvršilo v ognju revolucije v času, ko so se te monarhije osvobodili. Razlika med stanjem pred in po revoluciji je pa vendar velika; osvojitve francoske monarhije v XVII. in XVIII. stoletju je sprejelo prebivalstvo prizadetih pokrajin primeroma pasivno; ko je pa Nemčija leta 1871 anektirala in potem do 1918 imela pod svojo oblastjo Alzacijo in del Lorene, torej pokrajine, ki po jeziku prebivalstva po večini niti niso bile francoske, ki so pa bile povezane s Francijo politično predvsem po skupni tradiciji iz kritične dobe revolucije, so zaradi tega nastali težki notranje- in zunanje-politični problemi.²

Francoska revolucija je pa sprožila proces političnega formiranja narodov tudi drugod po kontinentalni Evropi, kar dokazujeta primera Italije in Nemčije. Italijani imajo seveda že od srednjega veka svoj književni jezik in literaturo; v tem smislu obstojita že stoletja pojem Italije in italijanska nacionalna zavest. Na drugi strani je pa prav tako res, da je Italija vsa ta stoletja politično razbita na vrsto držav in da pride od konca XV. stoletja dalje velik del Italije pod direktno ali indirektno oblast tujih držav, najprej Francije in Španije, pozneje tudi Avstrije; a tudi italijanske države, ki so še neodvisne, vodijo svojo in ne italijanske politike, kar velja za beneško republiko in druge mestne države prav tako kakor za vse druge italijanske države. Seveda tudi tu kultura in politika nista brez stičnih točk; ko prehajajo po letu 1494 italijanske pokrajine pod oblast tujih držav, nastane v Italiji geslo o osvoboditvi

² A. Aulard, *Le patriotisme français de la Renaissance à la Révolution*, Paris 1921; G. Lefebvre v *La Révolution française (Peuples et civilisations, XIII)*, Paris 1930, str. 84—85, 154—155 in drugod.

Italije izpod gospostva »barbarov«, Machiavelli zaključuje svojo knjigo *Il Principe*, napisano 1513 in prvič tiskano 1532, s klicem po vladarju, ki bi osvobodil Italijo barbarov; beneška republika in nekatere druge italijanske države se poslužujejo v tem času tega gesla; vendar pa mislim, da ima švicarski zgodovinar E. Fueter prav, ko trdi, da gre pri tem za oficialne proglase in publicistično propagando držav, pri katerih je to geslo v soglasju z njihovimi posebnimi političnimi interesi, da zaradi tega ni nastalo nikako politično gibanje in da ni znan primer, da bi kaka italijanska država žrtvovala svoje posebne interese splošnim italijanskim; mislim, da veljajo te njegove trditve za vso italijansko zgodovino do francoske revolucije.³ Saj celo slovanska ideja obstoji že davno pred XIX. stoletjem ne samo pri učenih piscih in književnikih, kakor sem že omenil, ampak jo omenjajo včasih tudi politiki, kadar jim to pač konvenira; glavni zastopnik političnega panslavizma je že v XVII. stoletju Hrvat Jurij Križanić; iz tega pa vendar ne moremo sklepati, da bi bil tedaj panslavizem upoštevanja vreden politični faktor.⁴ Če je pa vsako odkrivanje kakega političnega gibanja za zedinjenje Italije v dobi pred francosko revolucijo pač le izraz nacionalističnih tendenc v zgodovino, je pa na drugi strani res, da se začne vse to spreminjati že v prvih letih po francoski revoluciji; v krogih italijanskih pristašev revolucije že nastaja ideja unitaristične in demokratične italijanske republike in ko pride leta 1796 francoska vojska v Italijo, se to izraža v ustanovitvi cispadanske in cisalpinske republike, v formiranju lombardske, cispadanske in pozneje italijanske legije, v postanku trikolore itd. Pri vsem tem je seveda res, da so pristaši revolucije med Italijani manjšina, ki je razširjena v krogih meščanstva in inteligence in ji pripadajo tudi posamezniki iz višjih socialnih razredov, medtem ko je masa italijanskega ljudstva temu gibanju sovražna ali do njega vsaj indiferentna prav do zadnjih let pred revolucijo leta 1848. Res je tudi, da je dala francoska vojska že od prvih dni po prihodu v Italijo temu italijanskemu gibanju, ki seveda ni upoštevanja vreden vojaški faktor, z vojaškimi kontribucijami in odvažanjem umetnin v Francijo čutiti, da bo nova Italija podrejena francoski nadoblasti, da so Francozi ustanovili poleg cisalpinske republike, glasnika unitarizma, še druge odvisne italijanske republike, in da je pozneje za Napoleona njegova Italijanska republika oz. Kraljevina Italija od Francije odvisna država, ki nikdar ne obsega vse Italije, saj obstoji na jugu posebno Neapeljsko kraljestvo, velik del Italije je pa direktno anektiran po Franciji. Vse to je seveda slabilo moralno silo italijanskega gibanja; že leta 1799 se pa v njem pojavlja struja, ki hoče Italijo osvoboditi tudi od francoske nadoblasti. Posebno

³ E. Fueter, *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1492—1559*, München in Berlin 1919, str. 44—45. Machiavellijeva knjiga je izšla 1920 v slovenskem prevodu A. Prepeluha — Abditusa (N. Machiavelli, Vlado, Lj. 1920).

⁴ Za slovansko idejo do konca XVIII. stoletja je zbral ogromno dokumentacijo npr. J. Pervol'f, *Slavjane, ih vzaimnija otnošenija i svjazi, I—III*, Varšava 1886—1893, ne da bi se vprašal, kaj so vsi ti izrazi slovanske solidarnosti v tedanjem realnem življenju slovanskih narodov in držav pomenili. O Križaniću obstoji ogromna literatura, a za celotno sliko je še vedno najboljši V. Jagić, *Život in rad Jurja Križanića, Djela JAZU XXVIII*, Zagreb 1917.

važno pa je, da med italijanskimi pristaši revolucije samimi ni enotnosti v nacionalnem vprašanju; že leta 1796 se začno diskusije med unitaristi in federalisti in medtem ko je npr. Buonarroti, pomemben tudi v zgodovini socializma zaradi svoje udeležbe pri Babeufovi zaroti, za unitaristično republiko, je mogoče v ustanovitvi nove beneške in posebne rimske in partenopske republike opaziti težnjo, da bi se tendence francoske revolucije uresničile v teritorialnem okviru obstoječih držav. Še po dunajskem kongresu je gibanje karbonarjev sicer liberalno in protiavtrijsko, nikakor pa ne izrazito republikansko ali unitaristično. Šele po letu 1831 je Mazzini, po mnenju nekaterih pod vplivom starega Buonarrotija, nastopil s tako silo s svojim programom unitaristične italijanske republike, da so morali odslej zahtevo po brezpogojnem zedinjenju Italije upoštevati tudi tisti, ki se niso strinjali z Mazzinijevimi republikanskimi in drugimi nazori. Kljub vsem tem potrebnim rezervam se mi pa zdi, da je že iz tu navedenih dejstev jasno, da se začne politična zgodovina *Risorgimenta* v letih po francoski revoluciji z gibanjem v krogih njenih italijanskih pristašev, ne prej in ne kasneje.⁵

Pri Nemcih je položaj nekoliko drugačen, ker obstoji že stoletja ne samo skupen književni jezik, ampak do leta 1806 formalno tudi še rimsko-nemško cesarstvo. Realna politična moč je pa že pred stoletji prešla od cesarstva na posamezne nemške države, kar velja seveda za zadnje razdobje cesarstva še bolj kakor za prejšnje dobe; vse te posamezne nemške države vodijo pa seveda svojo in ne nemško politiko, med njimi tudi Avstrija in Prusija; pruski kralj Friderik II. izraža leta 1752 zavezništvo med Francijo in Prusijo s prisposodbo, da sta Šlezija in Lorena dve sestri, od katerih je ena poročila Prusijo in druga Francijo; v njegovi izjavi, da bi Prusija ne mogla mirno prenesti, če bi Francija izgubila Alzacijo ali Loreno, pač ni nikakega nemškega nacionalizma.⁶ Na drugi strani so pa prav v dobi velikega razvoja nemške kulture v drugi polovici XVIII. stoletja vodilni predstavniki te kulture apolitični misleci, prepričani, da se more nemška kultura kot najvišji izraz življenja nemškega naroda razvijati le v malih državah in malih mestih. V dobi francoske revolucije so se krožki njenih nemških pristašev navduševali zanjo v splošnem, niso pa izvajali kakih konsekvenc glede na nemški nacionalni problem. Položaj se je začel spreminjati ob začetku XIX. stoletja pod vtisom francoskih aneksij in francoske hegemonije v Nemčiji, vendar je pa značilno, da so bili iniciatorji pri tem bivši pristaši francoske revolucije ali pa vsaj ljudje, ki so bili prepričani, da boj proti Napoleonu ni mogoč brez temeljitih reform in da njegov cilj ne more biti vrnitev na prejšnje stanje; od nekako leta 1807 moremo govoriti o začetku nemškega nacionalnega gibanja, obenem pa tudi o prizadevanjih pruske reformne stranke, da bi povezala Prusijo z nemško

⁵ Za ogromno literaturo o *Risorgimento* prim. L. Salvatorelli, *Sommario della storia d'Italia*, 7. izd., Milano 1955; prim. tudi že navedeno francosko občo zgodovino *Peuples et civilisations*, zlasti njen XIII. zvezek, in G. Bourgin, *La formation de l'unité italienne*, Paris 1929.

⁶ Cit. Fr. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte*, 3. izd., München-Berlin 1929, str. 398.

kulturo in novim nemškimi nacionalizmom. Seveda je tudi novi nemški nacionalizem zajel v začetku le majhen del meščanstva, študente, del intelektualcev, ki začno povezovati kulturo s politikom, in del plemiških oficirjev; on si ni bil na jasnem in ni bil enoten glede svojih ciljev; njegovega deleža pri boju proti Napoleonu v primerjavi s silami, ki so se borile s starih pozicij in s starimi metodami, ne smemo pretiravati. Vendar je pa značilno, da je tudi med leti 1815 in 1848 vse gibanje za zdinjenje Nemčije skoraj izključno stvar tistih struj, ki so v opoziciji proti obstoječemu socialnemu in političnemu redu sploh; konservativci se zadovoljujejo s položajem, kakršnega je ustvaril dunajski kongres z ustanovitvijo Nemške zveze (1815—1866); šele pozneje pride do paktiranja novega nemškega nacionalizma s prusko državo. Tako tudi začetkov nemškega nacionalnega gibanja ne moremo razumeti brez vpliva francoske revolucije, seveda pa tudi ne brez boja proti konkretni politiki Francije v dobi Napoleona.

Formiranje narodov v političnem smislu besede je torej v kontinentalni Evropi v najožji zvezi z meščanskimi revolucijami. S tem nočem trditi, da so bili v nasprotju z novimi narodi kot aktivnimi političnimi činitelji narodi v politiki prejšnjih dob vedno le pasivni, da so bile prej politika in vojne le stvar kraljev, kakor se je govorilo v času francoske revolucije, in nočem niti trditi, da bi bil interes na politiki in vojnah omejen prej izključno le na vladajoče družbene razrede. Gotovo je, da obstoje v razdobjih pred meščanskimi revolucijami velike razlike med situacijami, kjer se more narodna zavest opreti na obstoječo državno tvorbo, na priznano politično avtonomijo v okviru večje državne tvorbe, na sovpadanje konfesionalne pripadnosti z etnično pripadnostjo, in med situacijami, kjer se more narodna zavest opreti le na jezik prebivalstva. Gotovo je res, da so bile ljudske mase zelo aktivne v vojnah proti Turkom, v situacijah, kjer nacionalna pripadnost sovпада z razredno in versko pripadnostjo, kakor npr. pri bojih ukrajinskih kozakov proti Poljakom ali Ircev proti Angležem, ali tam, kjer se more narodna zavest opreti na versko organizacijo ali gibanje, kakor npr. pri Srbih ali v nizozemski revoluciji. Celo v času, ko se je proces meščanskih revolucij že začel, vsa gibanja ljudskih mas niso v zvezi z njim; odpor Špancev proti Napoleonu je mogoče pojasniti pretežno, odpor Tirolcev proti Bavarcem in Francozom leta 1809 in ruskih mas proti Francozom leta 1812 pa pač izključno z njihovim sovraštvom proti tujcem, brez vsake primesi novih meščanskih ideologij. Na drugi strani mora pa zgodovinar zelo pogosto ugotoviti pasivnost ljudskih mas v teh vprašanjih, pasivnost, ki sega včasih tudi prav visoko v višje družbene razrede. Tu ni mogoče obravnavati vse te brezbrežne problematike, ampak bi želel le kratko označiti, v čem je po mojem mnenju razlika med stanjem pred meščanskimi revolucijami in stanjem, ki so ga one ustvarile: tista aktivnost, ki se prej pojavlja le ponekod in včasih, postane zdaj v mnogo bolj ostri obliki vsesplošen in trajen pojav; ljudske mase, ki jih seveda vodi meščanstvo, izpovedujejo svojo nacionalno zavest in to postane činitelj, s katerim mora politika računati. Prehod v novo stanje kot izrazito političen proces je povezan z meščanskimi revolucijami, ne pa s počasnim zorenjem meščanske družbe v okviru še pretežno fev-

dalne družbe, ki je trajalo stoletja. Kritične dobe za novo nacionalno politično orientacijo mas seveda ni mogoče opredeliti s kako letnico, vendar pa ona sovпада z dobo, ko se meščanske revolucije pripravljajo, ko pride do njih in ko se pokažejo njihovi rezultati. Tedaj se v glavnem že pokažejo tudi nacionalne orientacije; ostanejo pa nekatere nejasne situacije, kjer pride do odločitev šele v kasnejših dobah. Kakor meščanske revolucije sploh se tudi ta proces ne izvrši povsod v tako klasični in brez-kompromisni obliki kakor v Franciji, a to ne govori proti tej osnovni tezi. A tudi tam, kjer so meščanske revolucije privedle le do ustanovitve zelo zmerne ustavne monarhije z omejeno volilno pravico in omejenimi političnimi svoboščinami, je to ustvarilo ob volitvah in drugod vsaj neke politične možnosti, a tudi nujnosti za izražanje nacionalne zavesti posameznih narodov.

II.

Pri formiranju narodov kot političnih enot v zvezi z meščanskimi revolucijami pa obstoje poleg podobnosti tudi razlike, med katerimi morem tu omeniti le tiste, ki so za naš problem posebno važne. Potrebno je, da se najprej še enkrat povrnemo na problem Francije, kjer se je francoski narod, kakor že omenjeno, formiral v mejah že obstoječe države. To pomeni, da francoskemu narodu po mnenju, ki v Franciji prevladuje do današnjih dni, ne pripadajo francosko govoreči Belgijci in Švicarji; na drugi strani obsega pa francoska država področja raznih romanskih dialektov, ki se precej razlikujejo od francoskega književnega jezika, razen tega pa štiri področja, kjer ima ljudski govor sploh popolnoma drugačno osnovo, t. j. področja: Baskov, Bretoncev, Flamcev na severu in nemško govorečih Alzacanov in dela Lorencev. V zvezi s tem je važno vprašanje jezikovne politike francoske revolucije. Že v času stare francoske monarhije je bila francoščina jezik višjih družbenih razredov, izobražencev in višje kulture na vsem ozemlju Francije razen v Alzaciji; za narečja, ki jih govori ljudstvo, se pa stara monarhija ni zanimala, saj ona ne pozna splošne šolske obveznosti, mase kmetškega prebivalstva so bile pa nepismene; kolikor je državna uprava čutila potrebo obveščati ljudstvo, se je v narečja tudi nekaj prevajalo. Po ideologiji revolucije morajo pa postati Francozi en narod ne samo politično, ampak tudi jezikovno; francoščina se označuje kot »la langue de la liberté«, medtem ko so »patois« znak zaostalosti in reakcije. V praksi je bilo seveda vse bolj komplicirano; v začetku se je nekaj prevajalo v »patois«, v dobi jakobinske diktature se jih je hotelo nasilno iztrebiti, pozneje se pa narečja zopet bolj upoštevaljo kot sredstvo in se temu vprašanju pripisuje manjši pomen; važno je tudi, da je bilo načelo splošne šolske obveznosti s francoščino kot jezikom pouka sicer zelo zgodaj proklamirano, v praksi je pa minilo zelo mnogo časa, predno so bile uvedene obvezne osnovne šole, a še tam je bilo ponekod potrebno posluževati se narečja kot sredstva pri začetku pouka; poseben položaj je bil v Alzaciji, kjer so stali celo patrioti na stališču, da je mogoče biti dober francoski patriot in vendar govoriti nemško, in kjer je bil končni rezultat, da je nekaka dvojezičnost nadomestila prejšnje izključno pre-

vladovanje nemščine. Važno je pa predvsem, da se osnovni principi jezikovne politike in njeni končni cilji v Franciji od revolucije do danes niso spremenili. V Franciji so se vrstili na oblasti najrazličnejši politični režimi in nastopala so zelo številna politična gibanja, ni mi pa znano, da bi katerikoli režim ali pomembnejše politično gibanje odstopal od zgoraj omenjenih načel jezikovne politike dobe revolucije. Na drugi strani pa seveda tudi »patois« niso imeli ustvarjalne sile, da bi se razvili v književne jezike in da bi se, v tem okviru formirali narodi ali deli narodov v političnem smislu te besede.⁷ Podoben položaj kakor v Franciji je bil tudi na sosednjem velikobritanskem otočju, kjer sta se sicer formirala dva naroda, Angleži in Irci, razmejitev med njima pa ne poteka po kriteriju jezika ljudstva (materinski jezik večine Ircev je v zadnjih stoletjih angleščina), medtem ko so ostala keltska narečja v Walesu in na Škotskem na stopnji francoskih »patois«. Značilno je, da moremo vse to ugotoviti prav v Angliji in Franciji, obeh državah, ki sta bili v tisti dobi brez dvoma na prvem mestu v razvoju kapitalizma in meščanske družbe na vsem svetu. Iz tega sledi, da nikakor ni res, da bi razvoj kapitalizma in meščanske družbe nekako avtomatično privedel povsod do tega, da se na bazi vseh ljudskih govorov formirajo književni jeziki in da postane to okvir za formiranje narodov v političnem smislu te besede. Prav je, da se zavedamo, da je mogel prav razvoj kapitalizma in buržoazije skupaj z možnostmi, ki jih ustvarja, in mentaliteto, ki je zanj značilna, privedi do tega, da se oblikuje tudi drugačna teza: ljudski govori kmetskega prebivalstva se bodo morda še dolgo časa ohranili in morejo biti prav tako kakor ljudske noše in stari ljudski običaji zanimiv predmet raziskovanj filologov in etnografov, vendar so pa oni z napredkom moderne civilizacije obsojeni na propad, kar je tudi prav, ker oni nimajo pogojev za to, da bi se na njihovi podlagi razvili polnovredni, književni jeziki, še manj pa morejo oni postati kriterij za formiranje naroda v političnem smislu, ki bi hotel sam odločati o svoji usodi. Proti možnosti takega stališča ne govori niti znano dejstvo, da v razvitem kapitalističnem svetu in meščanski družbi povsod prodira splošna šolska obveznost in s tem pismenost vsega prebivalstva; tudi tu se najde izhod, da se ob začetku pouka poslužujejo narečja kot sredstva, vse nadaljnje mišljenje in izražanje se pa razvija le v vladajočem književnem jeziku.

Čisto drugačen primer je Švica, kjer obstoje, kakor znano, trije, danes celo štirje enakopravni književni jeziki, vendar pa ena država. Na vprašanje, ali so Švicarji narod, bi dajali Slovenci nekako po občutku negativen odgovor. Če si pa ogledamo dejstva politične zgodovine, vidimo, da se tudi v Švici že od dobe francoske revolucije začenja predzgodovina meščanske revolucije in da ta revolucija definitivno zmaga v državljanski vojni leta 1847, vendar se pa ona izvede v okviru tradicije švicarske državnosti. Prebivalstvo istega jezika v sosednjih državah je zajelo gibanje za zedinjenje Nemčije in Italije, toda to gibanje se je ustavilo ob mejah Švice, sosednje nacionalne države so razdvajale nemško-

⁷ Za jezikovno politiko francoske revolucije je osnovno delo Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française des origines à 1900*, tome IX, *La Révolution et l'Empire*, 1re partie, *Le français langue nationale*, Paris 1927.

francoska vojna leta 1870/71, prva in druga svetovna vojna, toda Švicarji na vse to niso reagirali kot Nemci, Francozi ali Italijani, ampak kot Švicarji. Zato mislim, da mora zgodovinar, ki hoče najprej ugotavljati dejstva, ne pa že kar naprej dajati zgodovinskemu razvoju lekcije, kakšen bi moral biti, priznati, da so Švicarji narod vsaj v političnem smislu te besede.

Drugačen položaj je seveda pri Italijanah in Nemcih, kjer ima nacionalno gibanje za cilj ustanovitev nacionalne države na ozemlju, kjer je bilo dotlej mnogo držav. Pri Italijanah posebej je važno še dejstvo, da vse te države niti niso italijanske, ampak je velik del Italije že stoletja pod direktno ali indirektno oblastjo tujih držav; tudi v dobi po dunajskem kongresu leta 1815 sta Lombardija in Benečija do leta 1859 oz. 1866 pod direktno avstrijsko oblastjo. Vendar se mi pa zdi potrebno zaradi primerjanja s položajem drugod poudariti, da so tudi v teh pokrajinah in v tej dobi vsi družbeni razredi italijanski, da so seveda Milan, Benetke in vsa ostala mesta italijanska in ne nemška, da je jezik tudi vse višje kulture na tem ozemlju italijanščina, da se vrši pouk na šolah v italijanskem jeziku in da se celo avstrijska uprava poslužuje na tem ozemlju za svoje poslovanje v veliki meri italijanskega jezika in italijanskih uradnikov. V diskusiji o nacionalnih problemih v habsburški monarhiji na stockholmskem kongresu historičnih ved l. 1960 se je italijanski historik M. Berengo zaustavil le na vprašanju uradnikov in jezika državne uprave, kjer moremo seveda najprej pričakovati izjemo od zgoraj postavljenih trditev, in je dal sledečo oznako: v XVIII. stoletju se v Lombardiji (ta dežela je bila avstrijska že v tem stoletju med koncem španske nasledstvene vojne l. 1714 in prihodom Francozov l. 1796) v aktih avstrijske uprave nemščina sploh ne pojavlja; po dunajskem kongresu postane v Lombardiji in Benečiji nemščina uradni jezik avstrijske uprave za policijske in vojaške zadeve; po letu 1849 je pa v politično delikatnejših področjih uprave število neitalijanskih uradnikov vedno večje in v zvezi s tem raste tudi število nemških dokumentov, kar je seveda pri Italijanah izzivalo bojkot nemščine in avstrijskih gospodarjev sploh.⁸ Še bolj jasen je bil položaj pri Nemcih, ki so bili po dunajskem kongresu sicer razdeljeni na mnogo držav, a vse te države so bile nemške z edino pomembno izjemo Schleswig-Holsteina, kjer je pa bilo v nemškem delu teh dežel danstvo zastopano le po danskem kralju in njegovih eksponentih. Zato mislim, da sta bila italijanski *Risorgimento* in nemško nacionalno gibanje v XIX. stoletju v bistvu politični gibanji v smislu boja za ustanovitev nacionalne države. S tem seveda nočem negirati, da imata obe gibanji svojo družbeno osnovo in da je bil vodilni faktor v tem boju v obeh primerih meščanstvo; za buržoazijo je bilo prav v teh dveh primerih važno, da pomeni ustanovitev velike nacionalne države tudi ukinitve carinskih meja med dotlej obstoječimi državami in ustvaritev velikega tržišča in v Nemčiji je prav *Zollverein* pripravljaval politično združitev. Jasno je tudi, da ima v teh primerih, kjer je bilo edinstvo književnega jezika

⁸ XIe Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 21—28 août 1960, Actes du Congrès, Stockholm-Göteborg-Uppsala (1962), str. 247.

in literature ustvarjeno toliko prej kakor politično edinstvo, razvoj nacionalne kulture tudi političen pomen. Toda bistveno je, da se vsem tem gibanjem ni bilo potrebno boriti proti tujerodnim višjim družbenim razredom in mestom s prevladajočim tujim jezikom na svojem etničnem ozemlju, ker vsega tega ni bilo, pa tudi ne za ustvaritev višje kulture v svojem jeziku in za uveljavljanje tega jezika v šolstvu in upravi, ker je bilo vse to doseženo že davno prej; v tem smislu je mogoče reči, da so to v bistvu politična gibanja s ciljem ustanovitve nacionalne države.

Na vzhodu od ozemelj, kjer sta se v XIX. stoletju formirali italijanska in nemška država, obstoje v začetku tega stoletja tri velike vzhodnoevropske države, habsburška Avstrija, carska Rusija in Turčija, ki so vse tri mnogonacionalne države. Že iz tega sledi, da so tu nastale zopet drugačne situacije in da je velik del vsebine nacionalnih gibanj na teh področjih v razračunavanju z obstojem teh mnogonacionalnih držav. Ona se ne bore za ustvaritev velikega gospodarskega prostora, ampak je njihov končni rezultat, da ta gospodarski prostor propade. Po sto letih se je politična karta tega dela Evrope popolnoma spremenila: Turčija in habsburška Avstro-Ogrska sta propadli, carska Rusija je pa tudi propadla, na njenem ozemlju je pa po odcepitvi obmejnih delov nastala federacija narodov na podlagi popolnoma drugačnega družbenega reda. Tu ne morem razpravljati o razmerju med nacionalnimi gibanji in med obstoječimi državnimi tvorbami, problemu, ki je bil pri vsaki od treh omenjenih držav drugačen.⁹ Omejiti se hočem na drug aspekt nacionalnih problemov, ki je karakterističen za obsežna področja tega dela Evrope in daje reševanju nacionalnih vprašanj na njih zelo originalen značaj.

Za ta področja je v kritičnem razdobju meščanskih revolucij značilno, da živita na njih dve etnični skupini, ki se razlikujeta med seboj po socialni strukturi. Ena od teh dveh skupin je zastopana po višjih družbenih razredih, druga pa po masi prebivalstva teh področij. V zvezi s tem se pa javlja navadno razlika med etničnim značajem mest in podeželja; mesta pripadajo etnični skupini višjih socialnih razredov ali pa so v njih pripadniki te etnične skupine številčno sicer le manjšina, ki je pa gospodarsko, politično in kulturno v taki premoči nad nižjimi sloji mestnega prebivalstva, da vtisne mestom videz pripadnosti svoji etnični skupini; v podeželju pa etnična skupina višjih socialnih razredov skoraj ni zastopana in tako je podeželje glavni predstavnik etnične skupine mase prebivalstva teh področij. V kulturnem življenju se vse to izraža v tem, da je jezik višjih socialnih razredov jezik višje kulture na teh ozemljih, medtem ko služi jezik večine prebivalstva kvečjemu za elementarno izobrazbo preprostega ljudstva; take etnične skupine nimajo višje kulture in literature v svojem jeziku, one spadajo med »zamudnike«, kakor jih je imenoval naš literarni zgodovinar dr. France Kidrič.

Za tak položaj je mogoče navesti predvsem štiri klasične primere na ozemlju nekdanje habsburške monarhije. Nemščina je že nekaj stoletij

⁹ Za habsburško monarhijo sem o tem govoril v knjigi Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Lj. 1962, razširjeni slovenski izdaji knjige Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg, Beograd 1960, ki sem jo napisal s sodelovanjem J. Šidaka in V. Bogdanova.

jezik plemstva, višjega meščanstva, uradništva in laične inteligence, vseh tistih, ki so se dvignili socialni hierarhiji, in s tem tudi jezik višje kulture na češkem etničnem ozemlju, na ozemlju Poljakov v avstrijski Šleziji in skoraj na vsem slovenskem etničnem ozemlju. Nekoliko drugačen je položaj na Ogrskem, kjer madžarščina do XIX. stoletja ni bila niti jezik vsega ogrskega plemstva niti ne jezik vseh mest celo na madžarskem etničnem ozemlju; Ogrska ima sicer stoletno tradicijo boja za avtonomijo ogrskih fevdalnih institucij proti centralistični politiki Dunaja, a jezik ogrskih fevdalnih institucij je latinščina. Nato je pa madžarskemu narodnemu prerodu od konca XVIII. stoletja uspelo madžarizirati skoraj vse ogrsko plemstvo ter mesta na madžarskem in deloma tudi na nemadžarskem etničnem ozemlju in tako je nastala situacija, da je ostala na ozemlju historične Ogrske vse do njenega propada vsaj polovica nemadžarskega prebivalstva, da so pa bili na etničnih ozemljih nemadžarskih narodov veleposest, kapital, uradništvo, inteligenca ter kulturne ustanove po večini madžarski in da so bili Madžari v mestnem prebivalstvu nesorazmerno močno zastopani. Tretji primer so pokrajine ob vzhodni obali Jadrana, kjer so mesta ali italijanska ali pa daje italijanska višja plast tem mestom vsaj italijanski videz, kar vpliva tudi na jezik administracije in kulturnega življenja, medtem ko izven teh mest italijansko govorečega prebivalstva (z izjemo nekaj istrskih vasi) sploh ni. Četrty primer je vzhodna Galicija s svojo večino ukrajinskega prebivalstva in s poljskim plemstvom in veleposestjo, pozneje pa tudi s prevladovanjem Poljakov med meščanstvom in sploh prebivalstvom mest. Situacij te vrste pa ne pozna samo nekdanja habsburška monarhija. Iz že navedenega je jasno, da jih pozna celo Zahodna Evropa, kjer je pa šel razvoj v Franciji in Veliki Britaniji drugačno pot, medtem ko se je reševal npr. problem Flamcev v Belgiji drugače, vsekakor pa pozneje in ne brez vpliva razvoja v Srednji Evropi. Poznata ga Prusija in pozneje Nemčija pri svojih Poljaki, ki so na Poznanjskem kot delu zgodovinske Poljske narod, sestavljen iz vseh družbenih razredov, medtem ko so Poljaki v pruski Šleziji in še bolj Mazuri in Kašubi na Pruskem zastopani le v nižjih socialnih razredih, vladajoči razredi so pa nemški. Razmerje med Poljaki in Ukrajinci v vzhodni Galiciji ima svojo analogijo celo v carski Rusiji v razmerju med Poljaki na eni in Ukrajinci, Belorusi in Litavci na drugi strani v nekaterih pokrajinah, ki so prej pripadale historični Poljski. Tudi na etničnih ozemljih Latišev in Estoncev ob Baltiškem morju so se nemški družbeni razredi ohranili še pod oblastjo Švedske in Rusije prav do XX. stoletja. Posebej bi bilo potrebno razpravljati o tem, koliko veljajo te oznake za etnične odnose v notranjosti carske Rusije in v nekdanji evropski Turčiji, ki je seveda za južnoslovanske narode posebno važna; verjetno bi se pokazalo, da obstoje analogije, a tudi razlike. Najpomembnejše področje nacionalne problematike te vrste so pa pač pokrajine nekdanje habsburške monarhije.

Otto Bauer je razlikoval v svoji knjigi »Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie« (1907) med narodi, ki so imeli ob začetku modernega nacionalnega gibanja vse družbene razrede, in narodi, ki so bili tedaj brez višjih družbenih razredov; prvo kategorijo je imenoval »zgo-

dovinske narode«, drugo »narode brez zgodovine«; pri tem je izrečno poudarjal, da velja ta oznaka za dobo začetkov narodnega prebujenja in da s tem moče trditi, da bi »narodi brez zgodovine« ne imeli bodočnosti. Razlika med obema kategorijama narodov je bila seveda znana že pred Bauerjem ne samo politični praksi, ampak tudi teoriji; Bauer sam omenja, da je izraz »geschichtslose Nationen« uporabljal že Engels v svojih člankih v dobi revolucije 1848/49.¹⁰ Zanimivo bi bilo raziskovati, kako se je to razlikovanje razvijalo v literaturi XIX. stoletja in če ni postanek obeh oznak v zvezi s Heglovo filozofijo zgodovine. Danes so ti Bauerjevi izrazi precej splošno sprejeti v zgodovinopisju, vendar so jim pa dali mnogi avtorji drugačen pomen in jih s tem razvodenili; morda sta k temu pripomogli tudi oznaki »zgodovinski narodi« in »narodi brez zgodovine«, ki ne izražata ustrezno vsebine teh pojmov. Tako so npr. H. Steinackerju »zgodovinski narodi« tisti, ki so se v svoji politiki sklicevali na historično pravo, E. Lembergu razen tega še tisti, ki žive v središču kake dežele; H. Hantschu so »zgodovinski narodi« vsi tisti, ki se morejo nasloniti na zgodovinske tradicije, R. Kannu vsi tisti, ki so imeli kadarkoli v preteklosti svojo nacionalno državo. Pri vsem tem je seveda res, da je eksistenca obeh tipov narodov rezultat zgodovinskega razvoja in da je mogla imeti pri tem država, pa tudi avtonomna pokrajina v okviru kake države veliko vlogo. Vendar je pa treba pripomniti, da ima vsak narod svojo zgodovinsko tradicijo in da so imeli mnogi od njih v zgodovini svojo državo, npr. Slovenci v Karantaniji, kar pa prav nič ne govori proti temu, da so oni bili v začetku modernih nacionalnih gibanj brez lastnih višjih družbenih razredov; v takem položaju so bili tudi Čehi, čeprav se v svoji politiki sklicujejo na zgodovinsko pravo. A tudi države preteklih stoletij niso bile centralistične tvorbe, ki bi vedno spreminjale vse razmere na pridobljenih ozemljih. Videli smo, da Italijani kljub tujim državam niso postali »nezgodovinski narod«; Poljaki so si kljub propadu svoje države ohranili položaj naroda višjih socialnih razredov v Vzhodni Galiciji in deloma celo v carski Rusiji, baltski Nemci pa v baltičskih pokrajinah. V naših jadranskih pokrajinah je prenehala oblast beneške republike v Dalmaciji in Istri leta 1797, Trst in Gorica sta bila pa že stoletja prej avstrijska; kljub temu so pa ostali Italijani skoraj v vseh teh deželah izrazit narod višjih socialnih razredov in njihov jezik je Avstrija upoštevala neprimerno bolj kakor pa slovenščino ali pa srbohrvaščino. Zato mislim, da je treba gledati odločilen znak za razliko med obema kategorijama narodov v eksistenci oz. neeksistenci lastnih višjih socialnih razredov na svojem etničnem ozemlju oz. celo v eksistenci svojih višjih socialnih razredov na tujem etničnem ozemlju.¹¹ Izraza »zgodovinski« in »nezgodo-

¹⁰ O. Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Wien 1907, str. 271—72 (nespremenjen ponatis te knjige z novim predgovorom je izšel na Dunaju l. 1924).

¹¹ Na dejstvo, da je socialno stanje bolj pomembno kakor pa sama politična podrejenost, sem mimogrede opozoril že v svojem poročilu o Kidričevi Zgodovini slovenskega slovstva (Glasnik Muz. društva za Slovenijo XXII, 1941, str. 154). — Za podatke o avtorjih, ki jih navajam v tem odstavku, in o mnogih drugih dejstvih prim. publikacijo, citirano v opombi 9.

vinski« narodi seveda ne izražata ustrezne vsebine teh pojmov; izraz »nezgodovinski narod« ali celo »narod brez zgodovine« je mogoče razumeti tudi v omalovažujočem smislu; že samo dejstvo, da je potrebno pri njihovi uporabi dodati komentar, kakor je delal že Otto Bauer, dokazuje, da izrazi niso taki, da bi bil njihov smisel neposredno evidenten; zelo zaželeno bi bilo, da bi našli bolj primerne oznake. Drugače pa je, če se zamislimo v stvar, v pravo vsebino ter pojmov; pri tem spoznamo prav kmalu, da sta obe kategoriji narodov živa realnost in da nam šele dosledno razmišljanje na tej podlagi odpre oči za značilnosti nacionalne problematike na teh področjih.

Zanimivo je, da moremo v času, ko postanejo nacionalni problemi aktualni, ugotoviti mnogo analogij v stališčih »historičnih« narodov. Pri tem so seveda važne tradicije teritorija samostojne države ali pa vsaj avtonomne pokrajine iz prejšnje fevdalne dobe; ta doba pozna nekak pojem »naroda« v smislu pripadnosti državi ali avtonomni pokrajini in tako moremo razumeti oznako *gente Ruthenus, natione Polonus* v Galiciji XVI. stoletja za človeka, ki govori ukrajinski jezik, a pripada poljskemu državnemu »narodu«, ali oznako *gente Hungarus* za človeka, ki govori madžarski jezik, in *natio hungarica* za celoto ogrskega plemstva, ki je nosilec pokrajinske avtonomije Ogrske. Toda tem tradicijam fevdalne dobe se pridruži premoč, ki jo daje »zgodovinskim« narodom kapitalistični razvoj, in pa že omenjena kapitalistična miselnost. Tako za Nemce srede XIX. stoletja nemški del Avstrije ni nemško etnično ozemlje, ampak ves tisti del Avstrije, ki je pripadal Nemški zvezi, torej tudi češko in slovensko etnično ozemlje s Trstom; zato oni odklanjajo ne le slovenske, ampak tudi češke narodne zahteve, ki so zanje le stvar »češke stranke«. Nenehni boj Poljakov za obnovo poljske države od tretje delitve Poljske leta 1795 do leta 1918 je heroično razdobje v zgodovini poljskega naroda, vendar je pa res, da so Poljaki imeli tedaj pred očmi obnovo historične Poljske, ki bi vključevala tudi njene vzhodne pokrajine, kjer so sestavljali veliko večino prebivalstva Ukrajinci, Belorusi in Litavci. Medtem ko je bil to za ozemlje, ki je po delitvah pripadalo Rusiji in Prusiji (oz. pozneje Nemčiji), tedaj le političen program, so pa dobili Poljaki v avstrijski Galiciji vendar neke možnosti, da svoje nazore uveljavijo; leta 1848 so oni v konfliktu z Ukrajinci, ki zahtevajo pokrajinsko avtonomijo za vzhodni del Galicije, kjer tvorijo oni večino prebivalstva, na slovanskem kongresu v Pragi je prišlo le do navideznega sporazuma, nekaj mesecev kasneje zastopa v ustavnem odboru avstrijskega parlamenta v Kroměřížu Poljak Ziemiałkowsky tezo, da so Ukrajinci le konfesionalna, ne pa etnična enota, čemur nasprotuje Čeh Rieger, za delitev Galicije se pa zavzema tudi Slovenec Kavčič; v dobi dualizma po letu 1867 je dobila vladajoča poljska stranka pretežen vpliv na oblast v Galiciji in s tem tudi precejšnje možnosti, da uveljavi svoje nazore proti Ukrajincem.¹² Pri

¹² Za ta odstavek prim. publikacijo, navedeno v opombi 9, in tam navedeno literaturo, za zelo zanimivo diskusijo v Kroměřížu pa posebej A. Springer, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848—1849, Leipzig 1885.

Italijanah so stališča glede vzhodne obale Jadrana različna in v razdobju okrog revolucije leta 1848 se pojavljajo tudi stališča o meji na Soči in o vmesni državi med Italijani in Slovani; toda že brošura *Trieste e l'Istria, e loro ragioni nella questione italiana* (1861), ki zahteva aneksijo Goriške, Trsta in Istre do reke Raše Italiji, operira z argumentom, da so Slovenci in Hrvati v teh deželah kmetje brez kulture, ki se morajo italijanizirati; jasno je, da so z istim argumentom operirali tudi tisti Italijani, ki so zahtevali aneksijo še več pokrajin na vzhodu Jadrana. Največjo vlogo ima pa ta problem pri Madžarih, kjer se začne gibanje za uveljavljanje madžarščine namesto dotedanje latinščine v vsem kulturnem in javnem življenju okrog leta 1770, približno v istem času kakor kulturni prerod pri Slovencih in drugih narodih Avstrije, kjer je pa povezanost s tradicijo stare fevdalne Ogrske vendar tako globoka, da že leta 1790 zahtevajo predstavniki madžarskega kulturnega preroda uveljavljanje madžarščine na vsem ozemlju zgodovinske Ogrske, čeprav je bila tedaj na tem ozemlju le približno ena tretjina Madžarov. V madžarskem političnem gibanju je že v predmarčni dobi prevladala kossuthovska teza, da živi na ozemlju Ogrske le en sam narod, Madžari, ker imajo samo oni tradicijo samostojne države, medtem ko se morejo vsi drugi sklicevati le na jezik, ki sam še ne upravičuje obstoja naroda. Že leta 1843 je bila objavljena korespondenca Pulszkega, poznejšega junaka kossuthovske revolucije in emigracije, kjer se na podlagi dejstev, da so Madžari Ogrsko osvojili in da je madžarščina jezik plemstva, zahteva, da postane madžarščina na Ogrskem jezik vsega javnega življenja, drugi jeziki se smejo pa uporabljati le v domačem življenju, polagoma se bodo pa tudi pripadniki teh jezikov madžarizirali, ker bi sicer Ogrska propadla; pri tem se Pulszky izrečno sklicuje na analogije Walesa, severne Škotske, Bretanje in Alzacije.¹³ Teza o enem samem političnem narodu na Ogrskem je bila celo uzakonjena z zakonom o narodnostih leta 1868; vsi ostali niso narodi, ampak »narodnosti«, ki se jim teoretično prizna nekaj jezikovnih pravic, vsa praksa režima v dobi dualizma je pa seveda v znamenju težnje za njihovo postopno madžarizacijo. Fatalnost povezave vse tedanje madžarske politike s pojmom historične Ogrske prav do njenega konca se izraža tudi v tem, da je celo O. Jászi, vodja edine struje, ki je odločno nasprotovala madžarizaciji in hotela dati nemadžarskim narodom jezikovne pravice, še leta 1918 hotel rešiti historično Ogrsko in očital Rennerju, da ne razlikuje med »narodom« in »narodnostjo».¹⁴

Taka stališča so sredi XIX. stoletja več ali manj karakteristična za vse »historične« narode. Oni so seveda razcepljeni na tabore, ki so v ostrem medsebojnem konfliktu, toda razlika med temi tabori v vprašanju, ki zanima nas, je v glavnem v tem, da poskušajo konservativci in liberalci uveljaviti svoje nazore o »nehistoričnih« narodih preko vpliva in udeležbe pri obstoječi državni oblasti, medtem ko je pri demokratičnih gibanjih to sestavni del njihovih revolucionarnih koncepcij. Znano je,

¹³ L. Thun, *Die Stellung der Slowaken in Ungarn*, Praga 1843.

¹⁴ O. Jászi, *Der Zusammenbruch des Dualismus und die Zukunft der Donaustaaten*, Dunaj 1918; predgovor te knjige je datiran z novembrom 1918, ko je bil Jászi minister Károlyijeve vlade.

kakšen je bil končni cilj teh revolucionarnih gibanj glede problema Avstrije v revoluciji leta 1848: vse dežele, ki spadajo v Nemško zvezo, s češkimi in slovenskimi deželami ter Trstom vred, naj pripadejo novi nemški republiki, Lombardija in Benečija naj pripadeta novi Italiji, vzhodno od nove Nemčije naj se formira samostojna ogrska država prav tako v svojih historičnih mejah, Galicija pa naj pripade novi Poljski. Taka mnenja npr. nemških revolucionarjev priznavajo v nasprotju z mnenji konservativcev in liberalcev pravico do samostojne države tudi Italijanom, Madžarom in Poljakom in v njihovem ozadju je brez dvoma ideja solidarnosti evropskih revolucionarnih narodov; na drugi strani je pa prav tako res, da ona »nezgodovinskim« narodom ne priznavajo pravice do obstoja. Tudi pozneje so imela vse do leta 1918 vsa gibanja avstrijskih Nemcev, ki so imela za cilj razbitje Avstrije in priključitev Nemčiji, pred očmi vse ozemlje nekdanje Nemške zveze in ne samo nemškega etničnega ozemlja, vsa gibanja pri Madžarih za popolnoma samostojno Ogrsko pa prav tako ozemlje zgodovinske Ogrske in ne samo madžarskega etničnega ozemlja. S splošnim stališčem nemških revolucionarjev v letu 1848 identično stališče, ki sta ga izrazila Marx in predvsem Engels v svojih člankih leta 1851 in 1852, se navadno razlaga kot reakcija na vlogo, ki so jo igrali avstrijski Slovani v revoluciji leta 1848/49; ta razlaga pojasni marsikaj, čeprav gre pri razmerju med stališči revolucionarnih gibanj »historičnih« narodov in med gibanji avstrijskih Slovanov za medsebojno akcijo in reakcijo in niso prva samo posledica drugih; mislim pa, da ne more biti dvoma tudi o tem, da sta Marx in Engels tu pod vplivom splošnega mnenja o »nehistoričnih« narodih, saj se v člankih izrečno trdi, da je življenjska sila teh narodov že davno zadušena, da so na vzhodu od Nemcev le Madžari in v določeni meri Poljaki sposobni za samostojno nacionalno življenje, in se ti drugi narodi izrečno primerjajo z Waležani v Angliji, Baski v Španiji, Spodnjimi Bretonci v Franciji in francoskimi ter španskimi naseljenci v tistih delih Severne Amerike, ki so prišli pod anglosaško oblast.¹⁵ Ferdinandu Lassallu je l. 1859 nacionalna država zahteva demokracije in priznava pravico do nje Italijanom in Madžarom, ne pa tistim, ki se ne morejo dvigniti do zgodovinske eksistence in nimajo literature in duševnega življenja, kakor so Čehi in razne »Natiönchen«; medtem ko mora po njem tisti del Avstrije, ki pripada Nemški zvezi, končno postati del Nemčije, pa na drugi strani ne priznava Nemčiji Alzacije, čeprav je bila nekoč nemška, ker bi imeli sicer tudi Slovani pravico zahtevati od Nemcev nekdanjo slovanske pokra-

¹⁵ Pravi avtor teh člankov je Engels, Marx jih je pa samo naročil, dopolnil in odposlal; izšli so 1851 in 1852 v New York Daily Tribune, v knjižni obliki jih je pa šele 1896 objavila v originalu Marxova hči Eleanor Marx-Aveling (Karl Marx, Revolution and Counter-Revolution in Germany, London 1896), še isto leto v nemškem prevodu K. Kautsky (K. Marx, Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland, Stuttgart 1896), v slovenskem prevodu so pa izšli 1955 (Marx-Engels, Revolucija in kontrarevolucija v Nemčiji, Lj. 1955). Ko Engels našteva med narodi, ki nimajo bodočnosti, Čehi, Korošci in Dalmatince, je treba pri njegovih »Koroščih« misliti na Slovence, ker je Engels tu pač pod vplivom Linhartovih in Kopitarjevih prizadevanj, da bi se za oznako Slovencev uporabilo ime Karantanci.

jine.¹⁶ Na vse te izjave pa ne smemo gledati izolirano, ampak je treba videti v njih izraz prevladujočega negativnega ali vsaj skeptičnega mnenja evropske javnosti glede možnosti samostojnega nacionalnega razvoja »nehistoričnih« narodov, ki so tedaj tvegali nekaj, kar je bilo za Evropo novo. Drugačno gledanje opazimo pri »historičnih« narodih sredi XIX. stoletja le pri poljski emigraciji, kar se tiče njenih nazorov o Čehih in Jugoslovanih, nadalje pri italijanskih mazzinijancih, sicer pa le pri redkih posameznikih, ki so večinoma pod vplivom poljske emigracije. Zanimivo je, da je francoski zgodovinar in publicist Louis Leger (1843—1923), ki je posvetil vse svoje življenje ideji sodelovanja Francozov s Čehi in Jugoslovani v situaciji, ko je Nemčija vzela Franciji Alzacijo in del Lorene in ko je postala Avstro-Ogrska zaveznik Nemčije, pisal v svoji prvi knjigi o Češki leta 1867, tri leta po svojem prvem obisku v Pragi, da Francozi v splošnem poznajo na prostoru med Nemci in Rusi le Poljake in Madžare in da je on sam prej mislil, da je položaj pri Čehih isti kakor pri Baskih in Bretoncih.¹⁷

V tem položaju je bila predvsem stvar »nehistoričnih« narodov samih, da dokažejo svojo sposobnost za življenje. Ves problem je seveda socialen, političen in tudi kulturn. Pomena kulture tu ne gre podcenjevati; »nehistorični« narodi so si morali ustvariti svojo literaturo v ožjem in širšem pomenu besede, razen tega pa tudi svoje nacionalne znanosti; tu gre za pomembno poglavje v zgodovini kulture in znanosti in zanimivo bi bilo razpravljati npr. o tem, koliko je bilo konstituiranje ved, kakor so npr. slovanska filologija, prazgodovina in etnografija, delo Čehov, Slovakov, Slovencev in Hrvatov in koliko delo Poljakov ali Rusov. Vse to delo pa postane kmalu sestaven del velikega konflikta na družbenopolitičnem področju. »Zgodovinski« narodi tudi po ukinitvi fevdalnega sistema izrabljajo premoč, ki jim jo nudi veleposest v njihovih rokah. V novih razmerah se pa morejo opreti na svojo premoč v kapitalu; ker so med agrarnim prebivalstvom v podeželju slabo ali pa prav nič zastopani, poskušajo izgraditi svoje pozicije v na novo se razvijajočih mestih, središčih rudarstva ter industrije, železniškega in pomorskega prometa ter turizma preko asimilacije doseljencev in domačinov, ki so menjali poklic. Politično je zanje po uvedbi parlamentarizma ugodno, da je volilna pravica navadno omejena (imajo jo le tisti, ki plačajo določeno višino davka) in neenaka (volivci in poslanci so razdeljeni na »razrede« ali pa »kurije« večjih in manjših davkoplačevalcev ali pa veleposestnikov, mestnih in podeželskih občin itd.); temu se pa pridružijo seveda sredstva političnega pritiska. V kulturni politiki je za »zgodovinske« narode značilno predvsem, da hočejo obdržati v svojih rokah srednje in višje šolstvo ter višje kulturne ustanove in da hočejo vplivati s sugestijo svoje višje kulture. Med družbenimi, političnimi in kulturnimi aspekti obstoji tu nerazdružna

¹⁶ F. Lassalle, *Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens*, 1859 (nova izdaja v F. Lassalle, *Gesammelte Reden und Schriften*, izd. E. Bernstein, I, Berlin 1919).

¹⁷ E. Birke, *Das Nationalitätenproblem der Donaumonarchie in der Beurteilung der französischen slavophilen Publizistik (1840—1854)*, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, N. F. X., Breslau 1934, str. 234—35.

povezanost. Značilno je, da so bili politični odnosi med Nemci in Italijani na Tirolskem v avstrijski dobi vse prej kakor prijateljski, da se je pa vendar brez posebnih težav uveljavilo načelo, da je bila na nemških gimnazijah italijanščina in na italijanskih nemščina obvezen predmet; tu je šlo pač za političen nacionalen konflikt druge vrste, kjer noben narod ne osporava drugemu, da ne bi bil njegov jezik kulturne in svetovni jezik. Isto načelo je pa bilo na gimnazijah na Češkem uveljavljeno le nekaj let, nato pa na nemških gimnazijah odpravljeno, ker so bili Nemci vehementno proti temu, da bi se morali učiti češčine; pripadniki »historičnih« narodov se pač nočejo učiti jezikov »nehistoričnih« narodov, ker vidijo v teh narodih in jezikih nekaj socialno in kulturno inferiornega, medtem ko so izobraženi pripadniki »nehistoričnih« narodov seveda morajo učiti jezikov »historičnih« narodov; pri takem stanju so seveda pri vsaki resnični enakopravnosti jezikov in dvojezičnosti javne uprave favorizirani pripadniki »nezgodovinskih« narodov, ves problem postane eksistenčno vprašanje za uradnike »zgodovinskih« narodov in vse to je politične konflikte okrog enakopravnosti še bolj zaostri.

Dinamika gibanja in razvoja »nehistoričnih« narodov je bila zelo neenaka. Proti tistim, ki so negirali ali dvomili o njihovi življenjski sili, je govoril zelo prepričevalno primer Čehov; vendar je pa celo pri Čehih nacionalni razvoj na Moravskem in v Šleziji zaostajal za razvojem na Češkem in Nemci so mogli prav do konca avstrijske dobe obdržati pri volitvah in štetjih večino v Brnu in nekaterih drugih mestih ter asimilirati del čeških doseljencev. Poljaki nastopajo proti svojim vzhodnim sosedom kot »zgodovinski« narod, ki se mu pa vendar niti v Vzhodni Galiciji ne posreči preprečiti, da bi se večina ukrajinskega prebivalstva ne odločila za ukrajinsko nacionalno orientacijo; kljub temu je bila pa v vzhodni Galiciji v poljskih rokah ne le veleposest, ampak tudi večina mest, industrijskih in rudarskih krajev, v teh krajih se je poloniziral velik del ukrajinskih doseljencev in domačinov. Drugačen je bil položaj na zahodu, kjer so se mogli Poljaki opreti na obstoj vseh poljskih družbenih razredov in tradicijo poljske države na Poznanjskem, medtem ko so bili Mazuri v Vzhodni Prusiji ter Poljaki v pruski in avstrijski Šleziji že stoletja pod oblastjo nemških držav in nemških višjih družbenih razredov. Še Bismarck je videl nasprotnike le v poljskem plemstvu in duhovščini Poznanjske in mislil, da bi z njihovim zlomom nastalo stanje kakor v drugih pruskih pokrajinah, kjer političnega odpora Poljakov v začetku ni bilo, medtem ko ga jezik kmetov in delavcev sam ni motil; ob koncu življenja je pa priznal, da so postali sovražni tudi kmetje.¹⁸ Vendar so pa še plebisciti po prvi svetovni vojni pokazali, da Mazurov po veliki večini ni zajela poljska nacionalna zavest, medtem ko je dobila v Gornji Šleziji — ob približno isti od nemške statistike ugotovljeni poljski etnični večini prebivalstva kakor je bila uradno slovenska večina v A-coni na Koroškem — Nemčija ob plebiscitu približno isto večino glasov kakor Avstrija na Koroškem, samo da je bilo potem v smislu mirovne pogodbe

¹⁸ J. Feldman, Bismarck et la question polonaise, *Revue historique* 173, 1934; H. Rothfels, Bismarck und die Nationalitätenfragen des Ostens, *Historische Zeitschrift* 147, 1933.

plebiscitno ozemlje po razmerju glasov razdeljeno med Nemčijo in Poljsko.¹⁹ Na Ogrskem se sklicuje uradna politika na že omenjeno tezo o enem samem političnem narodu in njen končni cilj je madžarizacija vsega nemadžarskega prebivalstva historične Ogrske, vendar se pa teoretiki madžarizacije zavedajo, da tega cilja ne bo mogoče doseči v kratkem času, ker je tvorilo to prebivalstvo vse do leta 1918 vsaj polovico vsega prebivalstva historične Ogrske in bilo sestavljeno po veliki večini iz kmetov, ki po večini kljub temu, da je velik del osnovnih šol zanje madžarski in da se na osnovnih šolah obvezno poučuje madžarščina, niti ne razumejo madžarščine. Zato je značilno, da so Madžari zastopani v veleposesti, kapitalu in uradniškem aparatu neprimerno bolj kakor v celotnem prebivalstvu, da ima madžarizacija v mestih več uspehov kakor v podeželju, posebno značilno pa je, da so žarišča madžarizacije prav srednje šole in da se poskuša na vsak način preprečiti, da bi nemadžarski narodi dobili svoje meščanstvo in inteligenco; ni slučaj, da madžarskih šovinistov ne moti, če slovaški kmetje govore med seboj slovaško, da pa občutijo kot provokacijo, če govore slovaško med seboj meščansko oblečeni ljudje; teoretiki in praktiki madžarizacije hočejo pač na vsak način preprečiti, da bi nemadžarski narodi dobili svoje meščanstvo in inteligenco, ker se zavedajo, da je to tisti kvas, ki more spremeniti stoletno pasivno vztrajanje kmeta na vsem konservativnem in s tem tudi na svojem jeziku v aktiven nacionalni odpor. Glede tega aktivnega odpora so se pa nemadžarski narodi zelo razlikovali med seboj. Poseben primer so Hrvati na ozemlju zgodovinske Hrvatske južno od Drave, kjer se madžarizacija ni mogla opreti skoraj na nikogar, kjer je obstajala stoletna tradicija avtonomne pokrajine v okviru Ogrske in kjer je nastopilo nacionalno gibanje zelo odločno že v predmarčni dobi in potem že ob začetku revolucije leta 1848, v trenutku, ko je Dunaj še priznaval madžarske aspiracije; le za Hrvatsko je uradna madžarska politika pozneje pristajala in pristala na teritorialno avtonomijo v okviru Ogrske, od te politike najbolj oddaljeni ljudje kakor Kossuth v emigraciji ali Jászi leta 1918 so pa samo za Hrvatsko pristajali, da bi se izločila iz historične Ogrske; to seveda ne pomeni, da bi nacionalni boj prenehal, vendar se pa madžarska politika ne more posluževati istih metod kakor na Ogrskem v ožjem smislu besede, ampak hoče Hrvatsko predvsem eksploatirati ekonomsko ter izigrava njeno avtonomijo s pomočjo oportunističnih struj v hrvatski politiki. Drug primer aktivnega odpora so ogrski Srbi, ki se morejo pri tem opirati na primeroma ugodno socialno strukturo in pa na dejstvo, da se od drugih narodov že od prejšnjih dob ločijo po veri, po lastni konfesionalni organizaciji in po zahtevah po teritorialni avtonomiji, ki so izraz tradicije lastne države; oni so začeli leta 1848 že v juniju z državljansko vojno proti Madžarom kar na svojo roko in bili pozneje še v začetku dobe dualizma vodilni v odporu nemadžarskih narodov. Pri ogrskih Romunih je družbena struktura manj ugodna in oni se morejo manj opirati na konfesionalne momente, vendar so pa oni najbolj številna manjšina Ogrske in postanejo vodilni v odporu nemadžarskih narodov

¹⁹ Za plebiscite po prvi svetovni vojni S. Wambaugh, Plebiscites since the World War, I—II, Washington 1933.

v kasnejši dualistični dobi. Mnogo težji je položaj Slovakov, kjer se je odpor proti madžarizaciji začel že v predmarčni dobi in moremo že leta 1848 govoriti tudi o političnem nacionalnem gibanju, ki pozneje ni več prenehalo, vendar se je pa moralo to gibanje ves čas do 1918 boriti s problemom, koliko ga podpirajo mase slovaškega ljudstva; Madžari so to seveda vedeli in zato je bil njihov pritisk na Slovake prav posebno hud. Zanimiv je problem Nemcev, ki jih je bilo na ozemlju zgodovinske Ogrske pred 1918 okrog dva milijona; med vsemi temi Nemci so bili v XIX. stoletju političen faktor le Sasi v Transilvaniji, ki so bili od glavnine nemškega naroda najbolj oddaljeni, a so se mogli opirati na tradicijo svoje avtonomije še iz srednjega veka; pri vseh ostalih Nemcih je kmet v svoji konservativnosti vztrajal pri svojem jeziku, nemški meščani so se madžarizirali morda hitreje kakor meščani kateregakoli drugega naroda, političnega nemškega gibanja pa ni bilo; zaradi svoje socialne strukture in zaradi pomena nemščine so imeli ogrski Nemci več tiska, knjižnic in kulturnih ustanov kakor drugi nemadžarski narodi, a ta tisk in ustanove so bili nemški po jeziku, po duhu pa ogrski. Šele okrog leta 1905 opazamo prve začetke političnega nacionalnega gibanja pri ogrskih Nemcih, v glavnem se je pa to gibanje razvilo šele po letu 1918, še pozneje pa je prišlo pod vpliv nacizma, kar je postalo usodno za nekatere nemške manjšine. Iste značilnosti kakor za ogrske Nemce v XIX. stoletju v splošnem veljajo tudi za Nemce v Burgenlandu (na Gradiščanskem), čeprav žive oni na skrajnem zahodu historične Ogrske v teritorialnem kontaktu s sosednjimi Nemci v Spodnji Avstriji in na Štajerskem, tako da pri njih do 1918 ni omembe vrednega nacionalnega političnega ali kulturnega gibanja ali organizacij in položaja pri njih ni mogoče primerjati npr. s položajem pri Slovencih, tudi ne pri Slovencih na Koroškem; senžermenska pogodba leta 1919 je nato to ozemlje odstopila Avstriji brez plebiscita, na podlagi čistega etničnega principa; naknadno so pa nato Madžari dosegli plebiscit v majhnem sektorju odstopljenega ozemlja in ta plebiscit v Sopronju, izveden 14.—16. decembra 1921 na ozemlju, kjer je madžarska statistika 1910 ugotovila 56 % nemškega prebivalstva, je dal 65 % glasov za Madžarsko. Danes je zavest prebivalstva v Burgenlandu seveda drugačna, vendar pa ti zgodovinski podatki dokazujejo, da tudi pri Nemcih močna nacionalna zavest ni nekaj prirojenega, ampak je prav tako kakor drugod rezultat zgodovinskega družbenega razvoja.

Kljub veliki raznolikosti in kljub temu, da ostaja konflikt med obema koncepcijama v zavesti prebivalstva ponekod zelo dolgo časa neodločen, pa smemo trditi, da se je veliki boj med koncepcijami »zgodovinskih« in koncepcijami »nezgodovinskih« narodov končal v splošnem z zmago stališča »nezgodovinskih« narodov. Od tega pravila obstoji tudi danes nekaj izjem in to tudi na področju Srednje in Vzhodne Evrope, vendar pa te izjeme v primerjavi s celotno sliko niso toliko pomembne, da bi smeli zaradi njih zanikati veljavnost pravila v ogromni večini primerov. Zmaga principa, ki ga zastopajo »nehistorični« narodi, je bila nekaj novega v zgodovini. V diskusiji na historičnem kongresu v Stockholmu l. 1960 je A. N. Poliak iz Tel-Aviva definiral ta princip tako, da narodnost sloni na govornem jeziku in da ima vsak kmetski dialekt

pravico, da se razvije v književni jezik in potem v državni jezik nove države.²⁰ K tej definiciji bi bilo pripomniti, da seveda tudi pri »nezgodovinskih« narodih književni in državni jezik ni identičen z vsakim kmetiskim dialektom; pač pa je res, da so vsi ti dialekti književnemu jeziku sorodni in da postane potem književni jezik kriterij, po katerem se formira politična nacionalna zavest. Pritrditi pa je Poliak, ko trdi, da ta nova koncepcija ni važna samo za ozemlje nekdanje habsburške monarhije, kjer je nastala, ampak je dobila svetovnozgodovinski pomen s tem, da je zmagala v Vzhodni Evropi po prvi svetovni vojni, da je oblikovala politično karto Sovjetske zveze vključno z njenimi azijskimi pokrajinami,²¹ danes pa oblikuje politično karto avtonomnih pokrajin Kitajske in »jezikovnih« držav Indije.

III.

Slovenski narodni prerod more biti v tej študiji obravnavan le kot problem politične zgodovine in tudi to le s stališča nekaterih osnovnih vprašanj. Jasno je seveda, da se je treba pri takem obravnavanju omejiti le na nekatere aspekte in jih študirati izolirano, medtem ko je v resnici slovenski narodni prerod nedeljiva celota. Da gre pri tem za proces družbenega razvoja, bo jasno vsakomur že na podlagi razmišljanja o tem, ali si je mogoče slovenski narodni prerod sploh zamisliti brez formiranja slovenskega meščanstva in meščanske inteligence; tega doslej malo študirane vprašanja se bo pa mogoče tudi v tej študiji le mimogrede bežno dotakniti. Z omejevanjem na nekatera vprašanja politične zgodovine pa seveda tudi ne mislim negirati velikega pomena, ki ga je imelo za slovenski narodni prerod kulturno ustvarjanje. Pomen, ki ga je imelo v tem oziru slovstvo, je bil pri Slovencih že vedno priznan in poudarjen. Manj znano je, kaj je v tem oziru pomenilo znanstveno ustvarjanje na področjih, ki so bila za narodni prerod posebno pomembna; če je bil pri konstituiranju slovanskih nacionalnih ved delež tedaj avstrijskih Slovanov sorazmerno večji kakor pa delež ostalih Slovanov, je bil pa tudi v njihovem okviru delež Slovencev nesorazmerno velik.²² Bilo bi pa napačno, če bi hoteli kulturni narodni prerod omejevati le na vrhunsko kulturno ustvarjanje; upoštevati je treba tudi poljudno književnost, poljudno gledališče in glasbo, časnikarstvo in časnikarski jezik, strokovno in uradno literaturo in terminologijo, šolske učbenike in drugo. Starejše generacije slovenskih literarnih zgodovinarjev so se tega zavedale in zato težile

²⁰ XIe Congrès international des sciences historiques, Stockholm 21—28 août 1960, Actes du Congrès, Göteborg-Stockholm-Uppsala (1962), str. 246—47.

²¹ Lenin je šel pri reševanju tega vprašanja po novi, originalni poti!

²² Prim. sintetično sodbo o razvoju slovanske filologije, ki jo formulira I. V. Jagič, Istorija slavjanskoj filologii, Sanktpeterburg 1910, str. 691: prvo, gramatično epoho predstavlja Dobrovský s svojimi *Institutiones*, ki mu stojita ob strani Kopitar in Rus Vostokov; drugo epoho označujejo Šafařík s svojimi »Starožitnostmi« in nekaj ruskih slavistov, ki so razširili svoj program na slovansko arheologijo, etnografijo in tudi literarno zgodovino; tretjo epoho začena Miklošič s svojo primerjalno gramatiko slovanskih jezikov.

za tem, da bi podale celotno slovensko kulturno zgodovino tega razdobja. Danes se mlajši literarni zgodovinarji zanimajo le še bolj za vse tisto, kar je zanimivo z estetskega stališča; na drugi strani je razveseljivo, kako nam strokovnjaki nekaterih strok prikazujejo npr. uveljavljanje nacionalnega momenta v glasbi ali pa nastanek slovenske literature in terminologije v naravoslovnih strokah; vsa slika pa seveda ni brez vrzeli in do celotnega pregleda bomo mogli priti odslej le še na podlagi širokega sodelovanja. — Jasno pa je, da je bil slovenski narodni prerod le v svojih prvih fazah — vsaj po zavesti svojih predstavnikov in po vsebini njihovega dela — le kulturno gibanje; pozneje postane nujno tudi politično gibanje. Vsega tega ne bi bilo potrebno poudarjati, če bi se pri Slovencih ne pojavljala vedno znova v raznih variantah aprioristična naziranja, ki vidijo bistvo narodnosti le v kulturi; za zgodovinarje je bilo to vprašanje vedno jasno.²³ V predmarčni dobi je imelo slovensko narodno gibanje skoraj izključno značaj gibanja, ki se zanima za jezik in literaturo, ne samo zato, ker mnogi njegovi predstavniki niso mislili na drugačne možnosti, ampak tudi zato, ker ga je bila le pod tem pogojem pripravljena tolerirati državna oblast; včasih je pa državna oblast ovirala ali onemogočila tudi čisto kulturna prizadevanja, ker je sumila, da se za njimi skriva »panslavizem«, kar dokazujeta dolga predzgodovina dovoljenja za izdajanje *Novic* in dejstvo, da so celo Slomšku odklonili dovoljenje za ustanovitev društva za izdajanje ljudskih knjig, predhodnika poznejše Mohorjeve družbe, ker so sumili, da tiči za tem »panslavizem«.²⁴

Podoben je bil položaj tudi v dobi Bachovega absolutizma in zato je razumljivo, da je Matija Majar, ki se je prej intenzivno udejstvoval v politiki, pisal l. 1851 Muršcu, da je mogoče zdaj v politiki samo opazovati, delati je pa treba literarno, ker je to zdaj naša politika.²⁵ V času, ko je nacionalno gibanje prehajalo iz literature v politiko, je tudi pri Slovencih značilno, da ga hočejo konservativci še dalje omejevati na literaturo in kulturo, medtem ko liberalci poudarjajo politično stran narodnosti, kar bo razvidno iz kasnejših izvajanj; kot relikv diskusij v tej dobi je treba pač razumeti na eni strani Bleiweisovo izjavo za literarni, a proti političnemu panslavizmu leta 1861, na drugi strani pa Tomšičev protest 1869 in Jurčičev protest 1870 proti temu, da bi bila vseslovenska vzajemnost samo v filologiji in jugoslovanstvo jezikovno, ne pa politično vprašanje.²⁶ Kdor bi hotel slovensko narodno gibanje po letu 1848 v celoti

²³ Ob Prijateljevem programatičnem uvodu v njegovo Zgodovino (I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, Lj. 1955, str. 7—10) se bodo vsi zgodovinarji strinjali vsaj v tem, da je bila prva doba slovenskega narodnega preroda od Pohlinove Gramatike 1768 do leta 1848 in da je bil to jezikoven in literarni prerod, medtem ko se začne z letom 1848 doba drugega, predvsem političnega preroda.

²⁴ Prim. I. Prijatelj, Ustanovitev Bleiweisovih »Novic«, Veda III, Gorica 1913; St. Mihelič, Kmetijska družba in ustanovitev »Novic«, Slavistična revija I, Lj. 1948; I. Prijatelj, Predzgodovina ustanovitve »Slovenske Matice«, Razprave Društva za hum. vede I, Lj. 1923; J. Mal, Slomškovo Društvo za izdajanje ljudskih knjig, Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII, Maribor 1937.

²⁵ Na to (objavljeno) pismo opozarja I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina . . . , I, str. 150—51.

²⁶ I. Prijatelj, o. d., II, str. 52; III, str. 181—82, 186—87.

(ne posebnega položaja v nekaterih pokrajinah, o čemer bom še govoril) označevati kot v bistvu kulturno gibanje, bi ga s tem enačil s položajem pri nekaterih narodih in etničnih skupinah, kjer se tudi po meščanskih revolucijah nacionalno gibanje izraža le v književnosti za ljudstvo ali kvečjemu v slovstvu in kulturnem življenju, medtem ko ne more organizirati političnega boja za svoje nacionalne cilje; taki primeri so bili, a Slovenci kot celota so to stopnjo tedaj že prekoračili in zato take oznake pomen njihovega nacionalnega gibanja v tej dobi v bistvu degradirajo.

Pojma »zgodovinski« in »nezgodovinski« narodi sta seveda sociološki kategoriji, ki jima realnost zgodovinskega življenja ustreza pri različnih narodih v zelo različni meri. Za razmerje med Slovenci in drugimi narodi na njihovem etničnem ozemlju v začetku našega narodnega preroda pa oznaka, da gre za razmerje med »nezgodovinskim« in med »zgodovinskimi« narodi, zelo ustreza. Slovenci so na tem ozemlju ogromna večina prebivalstva, ki je pa zapostavljena po vsem družbenem razvoju in je zato razumljivo, da obstoji do začetka kulturnega preroda tudi slovenska literatura le iz nekaj del, namenjenih preprostemu ljudstvu. Nemce predstavlja na veliki večini tega ozemlja skoraj izključno številčno šibka plast višjih socialnih razredov (skoraj vse plemstvo, višje meščanstvo, novo uradništvo in pripadniki inteligenčnih poklicev), ki pa etnično asimilira tudi tiste, ki se dvignejo v socialni hierarhiji; ta plast, favorizirana po vsem družbenem razvoju, se čuti seveda socialno in kulturno superiorno. Tudi dejstvo, da je velika večina slovenskega ozemlja pripadala tistemu delu Avstrije, ki se je do leta 1806 prišteval rimsko-nemškemu cesarstvu in med leti 1815 in 1866 Nemški zvezi, za politično mišljenje tedanje dobe ni bilo brez pomena, čeprav je bila ta pripadnost samo formalna in je bilo središče države seveda Dunaj, ne pa Frankfurt. Pri odnosu Slovencev do Italijanov pride tu v poštev dejstvo, da so Italijani večina prebivalstva v mestih Gorici, Trstu in istrskih obrežnih mestih, medtem ko je njihova agrarna okolica slovenska, in deloma še tudi tradicija nekdanje beneške oblasti v delu slovenske Istre, posebno pa pri beneških Slovencih; večjih dimenzij pa te vrste socialni odnos do Italijanov pri Slovencih (v razliki npr. od istrskih Hrvatov) ni imel; tako npr. med Slovenci na Goriškem razen v mestu Gorici niti Italijani niti Nemci ne igrajo nikake večje vloge niti kot prebivalci trgov niti kot fevdalci in to verjetno pojasnjuje, zakaj je prav pri goriških Slovencih slovenska politična orientacija tako zgodaj zmagala. Tretji primer te vrste je slovensko Prekmurje, kjer je Madžarov številčno zelo malo, tvorijo pa višje socialne razrede in se sklicujejo na zgodovinsko pripadnost Prekmurja Ogrski.

V kritičnem razdobju meščanske revolucije postanejo pa vsa ta razmerja tudi politično aktualna in s tem se pojavijo tudi na Slovenskem in za Slovence teze »zgodovinskih« narodov. Splošno razširjeno mnenje, da so Nemci videli v predmarčni dobi v slovenskem narodnem gibanju le čisto kulturno gibanje, ki jim ni nevarno in mu niso nasprotovali, in da se je doba nacionalne polemike in boja začela z marčno revolucijo leta 1848, ni popolnoma točno. V resnici se je ta polemika začela — podobno kakor pri drugih avstrijskih narodih — nekaj let pred revolucijo v publi-

kacijah, ki so izhajale izven Avstrije, in sicer s članki Schreinerja in Hlubeka v *Augsburger Allgemeine Zeitung*, ki so izzvali odgovore D. Trstenjaka v *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, pa tudi polemiko v Branislavu, ki so ga izdajali nekateri hrvatski pristaši ilirskega gibanja v Beogradu; sem spada tudi brošura znanega nemško-avstrijskega publicista Schuselke, ki je izšla tik pred marčno revolucijo v Hamburgu.²⁷ Ko se pa potem po marčni revoluciji začne slovenska politična akcija, je to izzvalo mnogo polemik med Nemci; v Ljubljani sami spada sem npr. del Cottovo zavzemanje za kozmopolitizem proti izoblikovanju narodnosti, zavzemanje dr. Henrika Coste za kranjstvo in nemštvo proti slovenstvu, članek »nekega Slovenca, ki spada k Nemški zvezi in je dolgo živel v Franciji«, kjer se opozarja na primer Francije in svetuje Slovincem slediti primeru Alzačanov, ki se čutijo Francoze kljub svojemu nemškemu jeziku, in Rechfeldovo zavzemanje za kranjstvo proti slovenstvu, za plemenitost kozmopolitizma in za nemščino kot jezik avstrijske države in višje kulture.²⁸ V primeri s temi stališči, ki so absolutno proti temu, da bi se Slovenci konstituirali kot narod na podlagi jezika brez ozira na dotedanjo politično pripadnost, so bolj zmerna celo stališča Antona Auersperga (Anastasius Grün) in drugih, ki bi hoteli pridobiti Slovence za Frankfurt z obljubami, da jim bo Nemčija zagotovila pravice za njihov jezik. V šestdesetih letih se ta nemška polemika nadaljuje celo na Kranjskem; ona ne more tajiti, da materinski jezik ogromne večine prebivalstva ni nemški, zato se pa sklicuje na stoletno nemško gospodarstvo in na nemško plemstvo ter trdi, da je kultura dežele nemška; zatrjuje se, da je nova književna slovenščina nerazumljiva za preprosto ljudstvo (celo za Kranjsko!); v najboljšem primeru se pristaja na to, da naj bo slovenščina jezik ljudskošolskega pouka za podeželsko ljudstvo in popularne književnosti za kmete, absolutno pa vztraja na tem, da mora biti nemščina jezik srednjega in višjega pouka, višje kulture in javne uprave, pri čemer prihaja seveda v poštev tudi odpor birokracije proti književni slovenščini, ki bi se je morala šele učiti; tem tendencam, ki se opirajo na stare avstrijske tradicije, se pridružujejo še specifične nemško-liberalne teze (fiziognomije tega liberalizma se bo treba še dotakniti), da je svoboda nad narodnostjo in da more Slovincem prinesiti napredek in svobodo le nemška kultura, sicer bodo pa zapadli nazadnjaštvu (Dežman); v dobi do 1866, ko je skoraj ves slovenski del Avstrije pripadal formalno še Nemški zvezi, igra podobno kakor že leta 1848 neko vlogo tudi argument, da slovenske dežele zapirajo Nemčiji pot do Trsta in Sre-

²⁷ Za Schreinerja, Hlubeka in Trstenjaka J. A. Glonar, Davorin Trstenjak (1817—1890), *Slovan* XV, Lj. 1917 (Trstenjak odgovarja, da je slovensko gibanje kulturno in ne politično, kar pa z ozirom na Trstenjakov nastop takoj v začetku marčne revolucije pač ni mišljeno iskreno); za Branislav V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49* (Djela JAZU, knj. 39), Zagreb 1949, str. 94—96; za Schuselko J. Apih, *Slovenci in 1848. leto*, Lj. 1888, str. 21.

²⁸ Prim. *Laibacher Zeitung* 8. IV. 1848 in 20. IV. 1848 (članek *Veritas odium parit*); *Odkritoserčni Krajnc, Krajnc Krajncam*, Lj. 1848 (avtor dr. H. Costa po J. Malu, *Zgodovina slovenskega naroda, najnovejša doba*, str. 662); *Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain 1848*, str. 31, in 1849, str. 17—30 in 31—32; za celoto J. Apih, o. d. str. 29, 71 in drugod.

dozemlja in da se jim zato Nemčija ne more odreči.²⁹ Jasno je, da postavljata podobne teze še bolj intenzivno in bolj dolgo časa nemška publicistika in nemška politika na Štajerskem in Koroškem. Pri Italijanih se more že omenjena podobna teza o Slovencih kot kmetiskem ljudstvu brez kulture, ki se mora v okviru »naravnih meja Italije« italijanizirati, v praksi uveljaviti le v prizadevanju za asimilacijo Slovencev v Trstu, Gorici in istrskih mestih in v tem, da se beneškim Slovincem odreka pripadnost slovenskemu narodu, medtem ko sicer pri kompaktnem zavednem slovenskem prebivalstvu ni nikakih oporišč za izvajanje take politike na terenu. Zato pride pa za Prekmurje zelo v poštev že omenjena madžarska teza o enem samem političnem narodu Ogrske, ki se mora končno madžarizirati, razen tega pa še zatrjevanje, da Prekmurci ne pripadajo slovenskemu narodu, ki se sklicuje na obstoj književnosti v prekmurskem narečju. Pri vsem tem je potrebno seveda upoštevati, da obstoje pri »zgodovinskih« narodih, ki prihajajo v stik s Slovenci, različne politične smeri; pri avstrijskih Nemcih so poleg liberalcev in konservativcev, ki so za Avstrijo, tudi smeri, ki vidijo svoj končni cilj v Nemčiji, pri Italijanih poleg iredentistov tudi smeri, ki hočejo ohranitev Avstrije, pri Madžarih poleg pristašev dualizma tudi kossuthovci, ki vidijo svoj končni cilj v popolnoma neodvisni Ogrski. Pri razlikah teh in drugih vrst je seveda mogoče, da so bila različna tudi stališča do Slovencev, vendar je pa potrebno ta različna stališča konkretno dokazati; slovenske težnje je namreč mogoče odklanjati tudi s stališča absolutistične ali liberalne Avstrije z nadvlado Nemcev in nemščine in ne samo pod perspektivo bodoče priključitve njihovih dežel Veliki Nemčiji; med Italijani slovenskih zahtev niso odklanjali samo iredentisti, ampak tudi tisti, ki so npr. v Trstu iz ekonomskih razlogov za to, da Trst ostane v Avstriji; med Madžari pa v tem oziru pač ni bilo nikakih razlik med političnimi strujami. Tu ni mogoče podrobneje razpravljati o tem vprašanju in tudi ne o vprašanju, kdaj in koliko so bila pri »zgodovinskih« narodih ta negativna stališča iz časov začetkov slovenskega političnega gibanja pod vtisom dejstev pozneje opuščena; omenim naj samo, da je njihov vpliv zelo močan še v XX. stoletju in deloma celo do današnjih dni. Še za zadnja desetletja Avstro-Ogrske je značilno ne samo, da so Slovenci dosegli v nacionalnem oziru mnogo manj kakor npr. Čehi, ampak tudi, da so bile nemške meščanske stranke do njihovih zahtev prav posebej nepopustljive, kakor dokazuje npr. njihov binkoštni program leta 1899, medtem ko v Nemčiji knjiga predsednika ekstremnega, a vplivnega *Alldeutscher Verband* Ernsta Hasseja leta 1905 ob projektu reorganizacije habsburške monarhije na podlagi nemške dominacije dovoljuje večini drugih jezikov določeno veljavo na njihovem etničnem ozemlju, medtem ko slovenščine (razen morda na Primorskem) sploh ne priznava.³⁰ Po prvi svetovni vojni fašizem seveda obstoja slovenskega in hrvatskega naroda v Italiji ni priznaval, nacisti so si pa o Sloveniji skonstruirali svojevrstno tezo o

²⁹ Za nemške teze na Kranjskem v šestdesetih letih I. Prijatelj, o. d., II, str. 52 sl.

³⁰ Nacionalni problemi..., str. 171, 185, 195—96 in tam navedena literatura.

»deutsche Oberschicht« (nekaj fevdalcev in kapitalistov), »windische, deutschfreundliche Unterschicht« in »slovenische Intelligenzschicht«, kar je vedlo potem v dobi okupacije do izselitve »slovenische Intelligenzschicht« z namenom, da se potem germanizira »windische, deutschfreundliche Unterschicht«. ³¹ Nacistični režim Gorenjske in Slovenske Štajerske ni niti enostavno anektiral na isti način kakor pokrajine, ki so mu nemške (Avstrija, Sudeti itd.), niti ni v njih organiziral istega sistema kakor v podložnih pokrajinah z drugorodnim prebivalstvom (npr. v češkomoravskem protektoratu), ampak je v njih organiziral podobno kakor v Luksemburgu in Alzaciji-Loreni poseben režim civilne uprave s perspektivo, da bodo postale »zrele« za formalno popolno aneksijo, do česar pa za Gorenjsko in Slovensko Štajersko (vsaj deloma brez dvoma zaradi razvoja partizanstva) ni prišlo. ³²

Ob takem objektivnem socialnem položaju in ob takih nazorih »zgodovinskih« narodov nastaja vprašanje, kdaj je pri »nezgodovinskem« narodu Slovencev v politiki zmagala nacionalna zavest, kdaj se je narodnost, ki se izraža v skupnosti jezika, začela manifestirati v politiki s tem, da začno Slovenci svojo politiko usmerjati na podlagi nacionalne zavesti. Pri tem prihaja v poštev katerikoli politični tabor in katerikoli program, ki moremo zanj reči, da je slovensko nacionalen; kakor pri drugih narodih nekdanje habsburške monarhije tudi pri Slovencih tu ne more biti odločilno vprašanje, ali si zamišljajo uresničenje svojih nacionalnih ciljev v okviru države ali izven nje; tak program more biti tudi Zedinjena Slovenija ali jugoslovanska enota v okviru Avstrije, more biti celo samo boj za jezikovne pravice pod geslom enakopravnosti narodov, če se seveda v boju za tak nacionalni program formira slovenski politični tabor; razlike v programih in političnih ciljeh so važne, toda to je že vprašanje nadaljnjega razvoja in tudi notranjih cepitev v okviru že obstoječega političnega tabora. Odgovora na vprašanje o zmagi politične narodne zavesti pri Slovencih pa seveda ne moremo dati na podlagi analize političnih nazorov posameznikov, četudi so ti zelo pomembni, ampak samo na podlagi slike usmerjenosti večjih kolektivov. Med sredstvi, ki nam jih tu nudijo politična zgodovina in posebno ustavne uredbe te dobe, pride za naš cilj še najbolj v poštev analiza rezultatov posameznih volitev. Seveda naš pa tudi ta metoda privede do rezultatov samo, če upoštevamo tedanji volilni sistem in druge značilnosti tedanjih volitev. ³³

³¹ Na to tezo sem opozoril v študiji Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis I, 1947, str. 59, napisani v partizanih leta 1944; našel sem jo pred vojno v več nacističnih publikacijah, izrečno je pa formulirana v knjigi Doris Kraft, Das untersteirische Drauland, München 1935, str. 129 in drugod.

³² M. Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI/VII, 1953.

³³ O volitvah in deloma tudi o volilnem sistemu govore vsa dela, ki obravnavajo politično zgodovino te dobe; sistematično se pa prav z volitvami bavi V. Melik v publiciranih razpravah Volitve v Trstu 1907—1913, Zgodovinski časopis I, 1947, Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem, prav tam II/III, 1948—1949, O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let XIX. stoletja, Jugoslovanski istorijski časopis 1964, 1, str. 37—53, posebno pa v svoji netiskani disertaciji Volilni sistem na Slovenskem 1861 do 1918, Ljubljana (1958).

Pri volitvah v dobi revolucije 1848—49 v frankfurtski parlament in v dunajski parlament (volitve v deželne zборе v tej dobi so se vršile po takem sistemu, da za naše vprašanje ne pridejo v poštev) zvene sicer določbe o volilni pravici zelo demokratično, v praksi se je pa volilna pravica odrekala tistim, ki so bili osebni služabniki ali pa živeli od dnevne ali tedenske mezde, tako da se je s tem število volivcev skrčilo tudi na polovico tistih, ki bi imeli volilno pravico, če bi veljalo načelo splošne volilne pravice za moško prebivalstvo; posebno važno pa je, da so bile volitve javne in ustne, razen tega pa tudi indirektne, t. j. volivci so volili volilne može in šele ti potem poslance. Za volilni sistem, ki nastane po koncu dobe Bachovega absolutizma, so pa dolgo časa značilne določbe o volitvah v deželne zборе, ki jih označuje na eni strani omejena volilna pravica, na drugi strani pa sistem takoimenovanih kurij. Kot primer, ki je pa zelo tipičen tudi za položaj v drugih deželah, naj omenim sestavo kranjskega deželnega zbora v letih 1861—1908. Med 37 poslanci je en virilist (ljubljski škof, ki seveda sploh ni voljen), 10 poslancev volijo veleposestniki, dva člani Trgovske in obrtne zbornice, 8 volivci mest in trgov, 16 volivci podeželskih občin. Pri tem je v veleposestniški kuriji največ 126 volilnih upravičencev, ki pa volijo kot celota z absolutno večino vseh 10 poslancev; le na Goriškem se od 1866 dele veleposestniki v dve volilni telesi, eno za slovenski in drugo za italijanski del dežele. Razmerje med prebivalstvom mest in trgov in med prebivalstvom podeželskih občin je tedaj na Kranjskem 1 : 9, vendar pa volijo mesta in trgi polovico toliko poslancev kakor podeželske občine. Volilna pravica je tako v mestni kakor v podeželski kuriji omejena po cenzusu višine plačevanja davkov oz. stopnje izobrazbe; po ugotovitvah V. Melika je bilo leta 1861 na Kranjskem v mestni kuriji 2370, v podeželski kuriji pa 35 573 volilnih upravičencev, oboji skupaj pa so 8,4 % prebivalstva dežele. Volitve so povsod javne in ustne, medtem ko so direktne v vseh kurijah razen podeželskih občin, kjer se vrše indirektno, preko volilnih mož. Tak deželni zbor seveda ni izraz politične volje večine prebivalstva; vendar pa moremo volitve vanj v določeni meri uporabiti kot sredstvo za ugotovitev političnih usmerjenosti določenih socialnih plasti na določenem ozemlju. V dunajski državni zbor volijo poslance do leta 1873 deželni zbori iz svoje srede, pri čemer je določeno, koliko poslancev morajo voliti iz vsake svoje kurije; od leta 1873 se volijo poslanci v državni zbor direktno, vendar so pa te volitve s svojimi kurijami volivcev, razdelitvijo mandatov ter omejeno in deloma indirektno volilno pravico čista analogija volitvam v deželne zборе. Ves ta sistem se desetletja v bistvu ni spremenil; še najvažnejša sprememba je bila v tem, da postanejo volitve tajne in pisane najprej od 1873 pri volitvah v državni zbor razen v podeželskih občinah, pozneje za kranjski deželni zbor, v splošnem pa šele ob uvajanju splošne kurije in odpravljanju indirektno volilne pravice. Pod pritiskom delavskega gibanja in drugih demokratičnih sil, ki so zahtevale splošno volilno pravico, je bilo končno potrebno nekaj popustiti in tako je prišlo do reforme državnega zbora leta 1896, ki je ohranila vse kurije z njihovimi poslanci, dodala pa še »peto kurijo« na podlagi splošne volilne pravice in ji dodelila približno petino tistih poslancev, ki so jih imele ostale

kurije; ta »splošna kurija« se nato po letu 1902 uvede tudi v vseh deželnih zborih; ob teh reformah se večinoma odpravijo tudi javne in indirektne volitve, tako da postanejo končno vse volitve tajne in direktne. Končno je veliko gibanje za splošno in enako volilno pravico doseglo, da je bila leta 1905 sklenjena in leta 1907 izvedena ukinitve vseh kurij pri volitvah v državni zbor, kamor se zdaj voli le še na podlagi splošne moške volilne pravice; v deželnih zborih so se pa kurije ohranile do propada Avstro-Ogrske. Po uvedbi splošne volilne pravice je volilnih upravičencev — spričo dejstva, da volilne pravice nimajo mladoletniki in žene, in še nekaterih drugih izjem — okrog 20 %, največ do 25 % celotnega prebivalstva; pri sistemu omejene volilne pravice je bilo celotno število vseh volilnih upravičencev različno in se giblje nekako med ekstremoma 4 % in 12 % celotnega prebivalstva. — Že iz podatkov o javnem glasovanju je mogoče sklepati, da se je mogel izvajati pritisk na volivce. Oblasti so poskušale vplivati na volivce in izvajati nanje celo pritisk tudi v dobi revolucije 1848—49, kljub vsem deklaracijam o novi svobodi. Še bolj velja to za dobo po 1861 spričo dejstva, da novi zakon o tisku leta 1862 ni dajal tisku skoraj nikake svobode, zakonitih določb o svobodi združevanja in zborovanj pa sploh ni bilo, tako da v tem času niti ne obstoje prava politična društva in se morajo politične akcije skrivati v okvir čitalnic in drugih društev. Šele v zvezi z ustavo leta 1867 pride do določb o svobodi združevanja in zborovanj, seveda le v mejah zakona, in šele odtlej se začno ustanavljati prava politična društva in organizacije. Seveda se je pa tudi odslej izvajal na volivce pritisk, prišlo je pa tudi do nekorektnosti in goljufij; pritisk je bil mogoč tudi ob tajni volilni pravici zlasti tam, kjer so se glasovnice pošiljale volivcem pred volitvami na dom. — Ob začetkih volitev in ustavnega življenja je pa potrebno upoštevati še drug važen moment. V tem času pri nas kakor drugod že obstoje listi in društva, ki imajo čisto določen politični program, ne more biti pa še govora o obstoju političnih organizacij, ki bi vse skupaj vodile vse postavljanje kandidatur in volilni boj; mnogi kandidati se kandidirajo sami ali jih pa kandidirajo njihovi prijatelji bolj zaradi osebnih zvez; isti volivci pri zaporednih volitvah ali pa celo pri istih volitvah, če je treba voliti dva poslanca ali pa poslanca in namestnika, volijo kandidate, ki zastopajo politično čisto nasprotujoča si stališča; celo poslanci v parlamentu in deželnih zborih še ne pripadajo klubom, ki bi zavzemali v vseh vprašanih enotna stališča, ampak se često v debatah ob različnih vprašanih opredeljujejo različno. Ob taki situaciji, ki ni značilna samo za nas, ampak obstoji tudi drugod, tudi zgodovinar ne more ugotoviti točno rezultatov takih volitev, ampak jih more le približno označiti in oceniti; celo politično orientacijo nekaterih poslancev more oceniti le približno, na podlagi njihovih govorov in glasovanj.

V letu revolucije 1848—49 pri Slovencih že obstoji nacionalno politično gibanje s svojimi listi, društvi, programi in poslanci. Težko je pa odgovoriti na vprašanje, kakšen del Slovencev je zajelo, koliko je imelo nasprotnikov in koliko je bilo sploh stališče do njega že opredeljeno. Neko merilo bi bilo v dejstvu, da je izdal del Slovencev (samo del!) parolo bojkota volitev v nemški parlament v Frankfurt, čeprav je seveda res,

da so bili za nerazpoloženje do teh volitev tudi drugi in ne le nacionalni motivi; rezultat je bil, da sta odklonila izvolitev poslancev dva okraja (Kranj in Ptuj), v dveh okrajih so volitve potekle tako, da izvoljena kandidata nista sprejela izvolitve, ponekod je volila majhna manjšina; večji uspeh je dosegla protifrankfurtska agitacija pri nadomestnih volitvah v februarju 1849, ko že večina okrajev ni izvolila poslancev ali pa ti niso hoteli sprejeti mandata.³⁴

Drugo merilo bi bile volitve v dunajski parlament leta 1848, kjer je pa tudi potrebno upoštevati, da še ni organiziranih strank in da pri postavljanju kandidatur in izvolitvi poslancev odločajo zelo različni motivi; rezultat bi bilo mogoče oceniti tako, da je med izvoljenimi poslanci slaba polovica izrazitih Slovencev, drugi so pa večinoma v nacionalnem oziru indiferentne osebnosti. Pri prihodnji etapi, ki se začne leta 1861 in ko v začetku tudi še ni organiziranih političnih strank, nas morajo zanimati predvsem deželni zbori in njihove kurije. Zanimajo nas seveda kurije podeželskih občin, mest in trgov in tudi še trgovske in obrtne zbornice, medtem ko nas ne more presenetiti, da Slovenci ne pomenijo skoraj ničesar v veleposestniški kuriji, ker je bilo veleposestvo pač v nemških rokah; zanimivo je, da imajo Slovenci svoje poslance v veleposestniški kuriji le v slovenskem delu Goriške in to stalno od leta 1867 dalje, medtem ko je bila drugod, tudi na Kranjskem, veleposestniška kurija do svojega konca trdno v nemških rokah. Rezultate volitev v podeželski in mestni kuriji leta 1861 moremo pa tudi le približno oceniti na podlagi kasnejšega nastopanja izvoljenih poslancev in ta cenitev nikakor ne govori za kako zmago slovenske nacionalne orientacije. Na Kranjskem se ceni število slovenskih poslancev na 13—15, tako da so bili oni tudi v kranjskem deželnem zboru manjšina; boljši je bil položaj na Goriškem, kjer moremo šteti k Slovincem vseh šest poslancev slovenskih podeželskih občin, enega poslanca veleposestva in morda še poslanca slovenskih trgov; drugačen je bil položaj na Slovenskem Štajerskem, kjer ni bil leta 1861 niti v podeželskih niti v mestnih volilnih okrajih izvoljen niti en izrazit Slovenec in je šele 1863 konservativni Nемец Herman s svojim govorom v deželnem zboru prestopil v slovenski tabor, leta 1865 pa bil pri nadomestnih volitvah izbran dr. Razlag; v koroškem deželnem zboru je bil le za kratko dobo 1862—63 kot edini Slovenec poslanec Andrej Einspieler. Drugačen je bil rezultat deželnozbornskih volitev januarja in februarja 1867, ko moremo že govoriti o volilnem boju med organiziranimi političnimi tabori; tedaj so si Slovenci priborili na Kranjskem vseh 16 mandatov podeželskih občin, 7 od 8 mandatov mest in trgov in dva mandata Trgovske in obrtne zbornice; na Štajerskem so si priborili vseh osem mandatov podeželskih volilnih okrajev, ki so imeli slovensko večino prebivalstva; na Goriškem so ohranili vseh šest mandatov slovenskih podeželskih občin, pridobili pa mandat slovenskih trgov in tri mandate na novo ustanovljenega volilnega okraja slovenskega dela veleposestniške kurije; v Trstu, kjer je občinski svet obenem deželni zbor, je tedaj že trdno v slovenskih rokah vseh šest mandatov slovenske okolice mesta. Tej največji nacio-

³⁴ J. Apih o. d., str. 279—84.

nalni volilni zmagi v avstrijski dobi so sledili seveda še neuspehi v dobi nasprotnih režimov, ki pa vendar niso mogli več odvzeti večine pridobljenega. Na Kranjskem so mogli pri drugih deželnozborskih volitvah leta 1867 in pri volitvah leta 1870 in 1871 Slovenci priboriti le še tri do pet od osmih mandatov mestne kurije, pri volitvah leta 1877 so pa izgubili celo enega od 16 mandatov podeželskih občin, 7 od 8 mandatov mestne kurije in dva mandata Trgovske in obrtne zbornice, tako da je dobil kranjski deželni zbor za šest let nemško večino; pri prvih direktnih volitvah v državni zbor leta 1873 so osvojili na Kranjskem Nemci vse tri mandate mestne kurije in enega od petih mandatov podeželskih občin. Na Štajerskem so od svojih osmih mandatov podeželskih občin Slovenci kmalu izgubili enega, leta 1870 so jih imeli le še šest, 1871 le še pet, 1874 le še štiri, 1876 zopet pet; pri direktnih volitvah v državni zbor 1873 so Nemci osvojili enega od treh mandatov podeželskih občin na Slovenskem Štajerskem. Šele s koncem pritiska nemškoliberalnih režimov je bil boj za te sporne mandate definitivno odločen v korist Slovencev; leta 1878 so si pri štajerskih deželnozborskih volitvah Slovenci spet priborili vseh osem mandatov podeželskih občin; leta 1879 so pri državnozborskih volitvah osvojili na Kranjskem vseh pet mandatov podeželske in vse tri mandate mestne kurije, na Slovenskem Štajerskem pa vse tri mandate podeželske kurije; leta 1883 so si pri kranjskih deželnozborskih volitvah osvojili vseh 16 podeželskih mandatov, 7 od 8 mandatov mestne kurije in oba mandata Trgovske in obrtne zbornice; leta 1882 je bilo konec petnajstletne nemške uprave v ljubljanski občini in v tem času so že vsa kranjska mesta razen Kočevja v slovenskih rokah. Na drugi strani je pa potrebno poudariti, da so si Slovenci tedaj in pozneje v avstrijski dobi priborili prav malo od tistih pozicij, ki jih niso imeli v rokah že v času deželnozborskih volitev leta 1867. Na Slovenskem Štajerskem so si Slovenci osvojili nekaj trgov, ki tvorijo od 1909 poseben volilni okraj v mestni kuriji, medtem ko ostajajo mesta in drugi trgi pri vseh volitvah v nemških rokah. Na Koroškem imajo Slovenci v kuriji podeželskih občin 1871—78 in 1880—84 enega, 1884—96 dva, 1896—1902 tri, 1902—09 enega in pozneje zopet dva poslanca, v državnem zboru so pa imeli enega poslanca stalno šele po letu 1907, prej pa le epizodično na podlagi sporazuma z nemškimi konservativci; tu ni mogoče govoriti o konfiguraciji koroških volilnih okrajev, ki je bila ves čas za Slovence izrazito neugodna, poudariti je pa treba, da ostaja ves čas izven slovenskega političnega tabora znaten del slovenskih volilcev, ne samo v mestih in trgih, ampak tudi v podeželskih občinah. V Trstu zastopa pri volitvah v državni zbor 1873—97 slovenski poslanec ne le slovensko okolico, ampak tudi četrti »razred« (po višini plačevanja davkov) mestnih volilcev, pozneje pa Slovenci ta mandat izgube; od leta 1907 imajo Slovenci v državnem zboru enega od petih poslancev tržaške občine, število glasov za slovenske narodnjake pa od uvajanja splošne volilne pravice narašča. V Istri, kjer obstoji sodelovanje med Slovenci in Hrvati, je bil v Koprščini izvoljen do 1876 epizodično, potem stalno en slovenski poslanec, od 1882 imajo tam Slovenci dva deželna in od 1907 tudi enega državnega poslanca.

Pri vsem tem navajanju volilnih rezultatov se je treba vprašati, ali gre pri tem za politično orientacijo vseh Slovencev ali samo za politično orientacijo tistih socialnih plasti, ki so imele tedaj volilno pravico. Ne more biti dvoma o tem, da je slovensko politično gibanje v tem času vodilo meščanstvo (z vso inteligenco), in tudi ne o tem, da so slovenske politične in kulturne organizacije, prvi slovenski denarni zavodi, publikacije itd. v tej »čitalniški« dobi namenjeni v najboljšem primeru tistim, ki imajo volilno pravico in s tem vsaj neko možnost, da izrazijo svoje politično naziranje. Šele nekako od l. 1890, ko je že na vidiku splošna volilna pravica in postaja vedno bolj aktualno vprašanje obstoječega družbenega reda, opazamo nastajanje gospodarskih, prosvetnih in političnih organizacij, ki imajo namen zajeti mase prebivalstva. Vendar pa slovensko politično gibanje že prej ni brez vpliva na mase, kar dokazuje udeležba pri taborih. Najbolj važno pa je, kako je na vprašanje, ki nas tu zanima, vplivalo uvajanje splošne volilne pravice. Pri tem nas ne zanima toliko dejstvo, da je morala imeti ukinitve kurij za Slovence zaradi njihove socialne strukture pozitiven učinek, in tudi ne dejstvo, da se je nujno spremenilo razmerje moči med posameznimi političnimi strankami; zanima nas pa, koliko se na istem ozemlju med dobo pred in po splošni volilni pravici kažejo razlike, iz katerih moremo sklepati na razliko v narodnostni orientaciji. Primerjava kaže, da razlik v glavnem ni, iz česar moremo sklepati, da je narodnostna orientacija iz dobe cenzualne volilne pravice odločilna tudi za nove volilce. V podrobnostih je pa mogoče trditi, da so Slovenci v narodnostnem oziru po uvedbi splošne volilne pravice na Primorskem pridobivali, na severni meji pa bolj izgubljali, kar je deloma brez dvoma v zvezi z različno orientacijo socialne demokracije na obeh področjih.

Slovenci so upravičeno trdili, da avstrijska štetja po »občevalnem jeziku« niso ugotavljala točno objektivnega etničnega stanja in da so bila njim v škodo. To je res, vendar je pa res tudi, da so podatki o politični nacionalni orientaciji ponekod bolj neugodni kakor pa podatki o objektivnem etničnem stanju, včasih celo bolj kakor podatki o »občevalnem jeziku«. Slovensko politično gibanje je v avstrijski dobi sicer zajelo veliko večino slovenskega naroda, vendar pa obstoje še razlike med objektivno etnično pripadnostjo in politično nacionalno zavestjo. Sem spadajo tedaj mesta Slovenske Štajerske, kjer je na primer za Maribor, Celje in Ptuj statistično ugotovljeno, da je bila večina njihovega prebivalstva rojena v slovenskih občinah in imela domovinsko pravico v slovenskih občinah, vendar je pa večina prebivalstva tedaj še pod vplivom nemškega pritiska in propagande ter je slovenska gibanja niso mogla pridobiti zase. Sem spada že omenjeni položaj na Koroškem. Na Primorskem spada sem problem asimilacije slovenskih doseljencev v Trstu in Gorici, ki pa proti koncu avstrijske dobe vedno bolj pojenjava. Predvsem spada pa sem dvoje pokrajin, ki ju slovensko politično gibanje zaradi posebnih vzrokov tedaj še ni zajelo. V Prekmurju je tedaj aktivnih nekaj slovenskih kulturnih delavcev, nekateri duhovniki imajo zveze tudi s slovenskimi duhovniki drugod, ne moremo pa govoriti o slovenskem političnem gibanju; pri volitvah, ki so seveda zelo svojevrstne, nastopajo samo madžarske

politične stranke; ta primer ima tedaj svoje analogije pri nekaterih drugih nemadžarskih narodih tedanje Ogrske in vprašanje je, koliko bi bilo slovensko politično gibanje tedaj legalno mogoče; ob vsem tem se šele prav zavemo velike prelomnice med Prekmurjem v tedanji in poznejši dobi.³⁵ Drug primer je Beneška Slovenija, kjer je aktivnih nekaj slovenskih kulturnih delavcev, medtem ko slovenskega političnega gibanja po našem dosedanjem znanju do dobe NOB ni bilo. Le v takih primerih smemo trditi, da je bilo slovensko narodno gibanje tedaj res samo kulturno gibanje.

Celoten pogled na slovensko politično gibanje v avstrijski dobi pod narodnostnim vidikom, ki nas tu zanima, je mogoče strniti v sodbo, da so bile leta 1848 že ustvarjene osnove, da pa je bila bodočnost še negotova, dokler se ni dve desetletji kasneje to gibanje uspešno uveljavilo pri veliki večini Slovencev; pozneje so sledili še porazi, popravljanje teh porazov in manjši uspehi in neuspehi, situacija se pa v avstrijski dobi ni več bistveno spremenila. Dobo uspešnega uveljavljanja pa ponazorjuje najbolj primerjanje med rezultati volitev leta 1861 in 1867. To je spoznal dr. Valentin Zarnik, ko je pisal v svojem (že od Prijatelja citiranem) komentarju k volitvam 1867 v Novicah 6. februarja 1867: »Zdaj še le moremo prosto dihati, zdaj še le smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo politiško giblje in da nismo samo narodopisen pojem.« Pomen šestdesetih let so spoznali tudi drugi sodobniki.³⁶ Zunanja dejstva te dobe, ki nas od nje loči sto let, so znana: to je ustanavljanje in delo čitalnic, Južnega Sokola, Slovenske Maticе, novih listov. To pa še ni odgovor na vprašanje, kakšna je bila notranja struktura slovenskega političnega gibanja v razdobju, ko je nastalo in se končno uspešno uveljavilo. O tem vprašanju je pa potrebno razpravljati posebej.

IV.

Razdobje med leti 1848 in 1867, torej razdobje, ko je pri Slovencih javno nastopila slovenska narodnopolitična orientacija in se pri večini Slovencev tudi trajno uveljavila, je doslej najbolj obsežno obdelal Ivan Prijatelj. Pri njegovem glavnem delu o tem razdobju je treba seveda upoštevati način njegovega nastajanja, dejstvo, da je morala dati delu skupen naslov šele redakcija, in vprašanje, koliko je imel Prijatelj namen podati tudi celotno politično zgodovino in koliko je mislil samo na zelo široko zasnovano literarno zgodovino.³⁷ Ne more pa biti dvoma o tem, da pri-

³⁵ Prim. Fr. Zwitter, K vprašanju razvoja Slovencev v Prekmurju med 1860 in 1918, v zborniku Prekmurški Slovenci v zgodovini, Murska Sobota 1961.

³⁶ Prim. J. Vošnjak, Spomini, I. Lj. 1905, str. 81 sl.

³⁷ Prijateljevo delo so bila skripta njegovih univerzitetnih predavanj, ki so začela izhajati po njegovi smrti v redakciji dr. A. Ocvirka pod skupnim naslovom »Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895« (prvi štirje zvezki za dobo 1848—1868 s podnaslovom »Staroslovenci«, Lj. 1938—1939, in peti zvezek, kjer se začenja s podnaslovom »Mladoslovenci« obravnavati razdobje 1868—1895, Lj. 1940); nato sem v oceni v Glasniku Muz. društva za Slovenijo, XXII, 1941, str. 156—158, opozoril, da je vprašanje naslova, ki ga

pada Prijatelju osnovna teza, ki nas tu predvsem zanima, in da zajema ta teza tudi politični razvoj: doba od 1848 do 1868 mu je doba staroslovenske generacije, staroslovenstva, ki ga označuje konservativizem večine vodilnih mož v političnem, svetovnonazornem, socialnem, verskem, literarnem in sploh kulturnem pogledu; v okviru te dobe razlikuje Prijatelj še »obdobje tvornega konservativizma«, ko se ta konservativnost še ni tako čutila (1848—1860; prva dva zvezka prve izdaje in prvi zvezek druge izdaje njegovega dela), in »obdobje okorelega konservativizma«, ko se začno mladi že boriti proti njemu (1860—1868; tretji in četrti zvezek prve izdaje in drugi zvezek druge izdaje njegovega dela); nato pa sledi od 1868 z začetkom izhajanja Slovenskega Naroda in nastopom akademske mladine doba mladoslovenske generacije, mladoslovenstva in njegovega liberalizma.³⁸ Ta Prijateljeva periodizacija in oznaka je glede politične zgodovine precej splošno sprejeta.³⁹ Ob globljem razmišljanju se nam pa vendar vzbude dvomi. Kdor le bežno preleti stoletje slovenske politične zgodovine med meščansko in socialistično revolucijo, dobi vtis, da je eksistenca tako konservativnega kakor tudi liberalnega tabora značilnost vsega tega stoletja, ne pa samo manjših razdobj; v posameznih krajših razdobjih se je spreminjal značaj obeh taborov, spreminjali so se medsebojni odnosi med njima in razmerje moči obeh taborov, oba tabora pa obstajata ves čas in vzbujata zato pomisleke vsak poskus označiti kako razdobje kot dobo konservativnega staroslovenstva, drugo pa kot dobo liberalnega mladoslovenstva. Drugi pomislek je pa v tem, da nas je splošni pregled evropske nacionalne problematike prepričal, da so se narodi politično formirali v razdobju meščanskih revolucij in da so imele pri tem iniciativno tiste sile, ki so bile nosilec teh revolucij ali vsaj imele do njih pozitiven odnos. Slovenci, kjer javno naštopi narodnopolitična orientacija leta 1848 in prevlada pri večini Slovencev do leta 1867, naj bi bili torej izjema, pri njih naj bi se ta proces izvršil pod konservativnim vodstvom in v konservativnem razdobju njihove politične zgodovine. Doba med 1861 in 1867, ko je bil dosežen največji napredek v smislu zmage slovenske poli-

je dal redaktor, komplicirano in da je imel avtor vendar pred očmi široko zasnovano literarno zgodovino; zdaj pa izhaja druga izdaja v redakciji dr. A. Ocvirka s sodelovanjem dr. D. Kermavnerja pod naslovom »Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895« (doslej dva zvezka s podnaslovom »Staroslovenci«, Lj. 1955—1956, in dva zvezka s podnaslovom »Mladoslovenci«, Lj. 1958—1961).

³⁸ Prim. posebej Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, str. 7—10 (programatičen uvod, napisan l. 1928), III, str. 7—32 (ponatis že 1924 prvič objavljene razprave »Mladoslovenci in Mlada Evropa«), in IV, str. 114.

³⁹ Dr. Lončar, K Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895, ZČ IV, 1950, str. 184, predlaga sicer drugačno periodizacijo, a ne govori dalje o tu obravnavanem problemu; D. Kermavner v polemiki z Lončarjem brani v posebni razpravi Prijateljevo periodizacijo, ki jo označuje kot že dovolj udomačeno (prim. njegov komentar v Prijateljevi Zgodovini, I, str. 391); na Prijateljevi premisi o konservativnem vodstvu slovenskega narodnega gibanja sloni vsaj za dobo do šestdesetih let XIX. stol. tudi Sperans-E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (1. izd. Lj. 1939; 2. izd. Lj. 1957).

tične orientacije, naj bi bila pa »obdobje okorelega konservatizma«. Vse to nas sili, da vso to problematiko še enkrat kritično pregledamo.

Pri Prijatelju moramo seveda upoštevati, da je on sicer mnogo delal na politični zgodovini, da pa govori njegova morda najgloblja študija Duševni profili slovenskih preporoditeljev vendar v bistvu o odnosu do filozofije, religije in umetnosti, ne pa do političnih in nacionalnopolitičnih vprašanj, in da velja ista oznaka tudi za poglavje Duševni obraz generacije staroslovencev v njegovi zgodovini.⁴⁰ Pri tem je jasno, da so vsa ta vprašanja med seboj povezana, in zato naj tu kratko opozorim na tiste Prijateljeve rezultate in teze, ki so važni tudi za tu obravnavana vprašanja. Prijatelj razlikuje pri slovenski duhovščini dobe, ki nas tu zanima, dve struji; na eni strani je Luka Jeran s svojo Zgodnjo danico, zastopnik ultramontanizma, ki je že prva oblika slovenskega klerikalizma; na drugi strani so pa liberalni katoliki, učenci Güntherja in Veitha, ki hočejo spraviti katolicizem v soglasje z novejšimi filozofskimi in religioznimi nazori, npr. Andrej Einspieler, Matija Majar, Davorin Trstenjak, Božidar Raič in Zlatoust Pogačar.⁴¹ Na drugi strani je pa za Prijateljev pojem dobe staroslovenstva važno, da obstoje pri njem v slovenskem javnem življenju te dobe dolgo časa le posamezni laični inteligenti liberalnih nazorov, ki se pa posvetijo pozneje le praktičnemu delu ali pa zapadejo v renegatstvo, in da mimogrede izrazi misel, da je bilo do Taaffejevih let le malo slovenskega meščanstva.⁴² Za dr. Bleiweisa pa trdi Prijatelj, da so na njegov svetovni nazor odločilno vplivale empirične naravoslovne vede, da je bil sicer pri Novicah že od ustanovitve leta 1843 navezan na duhovniške sodelavce, da je bil pa vendar nasprotnik vraževerja in to tudi takrat, kadar se je vraževerje vezalo z verskimi nazori, da je prišel zaradi tega in pa zaradi prispevka, kjer se opisujejo lepote poganskega Rima, leta 1851 in 1852 v polemiko z Luko Jeranom; v zvezi s tem navaja Prijatelj ugotovitve drugih piscev, da je krožila tedaj med duhovščino okrožnica proti naročanju Novic in da jim je Jeran še leta 1858 nasproten; za poznejšo dobo pa trdi Prijatelj, da je Bleiweis ohranil sicer zase iste nazore in hodil npr. k mašam le na dni državnih praznikov, v javnosti se je pa v svetovnonazorskih vprašanjih popolnoma uklonil Jeranovemu diktatu in kažejo Novice v šestdesetih letih in pozneje popolnoma ultramontansko lice.⁴³ Ob Prijateljevih

⁴⁰ Prijateljeva študija je izšla najprej pod naslovom »Duševni profili naših preporoditeljev« v Ljubljanskem zvonu 1921, nato pa nekoliko izpopolnjena kot knjiga z zgoraj navedenim naslovom leta 1935, ponatisnjena je pa bila v Izbranih esejih in razpravah Ivana Prijatelja, I, Lj. 1952; tu nas zanimajo predvsem izvajanja na str. 152—155 izdaje iz leta 1935. Poglavje Duševni obraz generacije »staroslovencev« je v Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895, I, str. 243—256.

⁴¹ Trditev dr. Kermavnerja v opombah k izdaji Prijatelja, da je bil pri slovenskih liberalnokatoliških duhovnikih odločilen »duh časa« in pa narodnostna vnema, kar jih je bolj vezalo z liberalnimi sonarodnjaki kakor pa s konservativnimi in ultramontanskimi duhovniki, ne pa filozofske in teološke špekulacije (Slov. kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, III, str. 429—430), seveda na dejstvu eksistence te struje nič ne menja.

⁴² Slov. kulturnopol. in slovstv. zgod., I, str. 120, 251—252.

⁴³ Prim. poleg že citiranih mest še Slov. kulturnopol. in slovstv. zgod., II, str. 80 in 312.

trditvah, da je Bleiweis nastopil proti Jeranu zadnjič leta 1852 (oz. ob manj pomembnem vprašanju še 1867), pa opozarja D. Lončar, da je on še leta 1877 kot urednik Letopisa Matice slovenske branil razpravo dr. M. Samca »Možgani« pred očitkom materializma.⁴⁴ V. Melik pa trdi, da Novice v prvi polovici šestdesetih let poudarjajo le narodnost, ne zastopajo pa nikakih specifično klerikalnih stališč.⁴⁵ Ne da bi hotel tu rešiti vsa ta vprašanja, naj poudarim, da je Bleiweisove nazore v veliki meri oblikovalo brez dvoma empirično naravoslovje in da njega ni mogoče označevati kot ultramontanca ali klerikalca; medtem ko je osnova političnega pomena ultramontanske struje verski vpliv duhovščine na ljudstvo, se je Bleiweis s tem, da je postal 1842 tajnik Kmetijske družbe za Kranjsko, 1843 urednik Novic in 1845 urednik Pratique in vršil vse te funkcije do svoje smrti leta 1881, uveljavil najprej kot odličen kmetijski strokovnjak, kar je bila osnova tudi za njegov politični vpliv na kmetско prebivalstvo; vse to pa seveda še ne pojasnjuje Bleiweisovih nazorov o politiki in družbi, kjer je bil on, kakor bomo deloma še videli, vendar ves čas, posebno pa v začetku, precej konservativen, zlasti pa zelo oprezen in tudi oportunističen ter nenaklonjen vsakemu radikalizmu, čeprav je bil to konzervativizem posebne vrste, različen od Jeranovega. Če so momenti svetovnega nazora sicer važni, vendar pa ne nujno identični s politično orientacijo, velja pa to seveda še bolj za druge kulturnozgodovinske momente. Znano je, kako označuje Prijatelj kot bistven znak kulture naših staroslovencev proslavljanje Koseskega in drugih estetsko malo pomembnih pojavov v literaturi ter omalovaževanje Prešerna, v znanosti pa nekritični rodoljubni avtohtonizem Davorina Trstenjaka, ki proglašča v svojih filoloških in historičnih razpravah različna stara ljudstva za Slovane, kar je vse ščitil s svojo avtoriteto dr. Bleiweis; šele mladoslovenci so nato v literaturi dvignili na ščit Prešerna, medtem ko bi bil v znanosti paralelen pojav pač nastop bolj kritične filološke in historične nacionalne znanosti.⁴⁶ Vse to je važno in v glavnem pač tudi točno, vendar se pa razlike v teh vprašanih ne krijejo nujno z razlikami v svetovnem nazoru in v politični orientaciji; zato je imel proti Prijatelju, ki na enem mestu prišteva Davorina Trstenjaka zaradi njegovega rodoljubnega avtohtonizma izrečno med odličnjake staroslovencev, prav D. Lončar, ko opozarja, da je Prijatelj sam štel po svetovnem nazoru Trstenjaka med liberalne katolike, politično je pa bil Trstenjak pristaš mladoslovencev.⁴⁷

Tu se hočem omejiti na politične orientacije pri Slovencih v kritičnem razdobju našega političnega preroda. Opozarjam pa, da je izrazil tudi A. Ocvirk v svojem komentarju misel, da so staroslovenci in mladoslovenci bolj struje kakor pa generacije, ker so se rodili deloma v istem času; obe-

⁴⁴ D. Lončar, K. Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini Slovencev 1848—1895, ZČ IV, 1950, str. 186, in po njem D. Kermavner v svojih opombah v Prijateljevi Zgodovini, II, str. 559.

⁴⁵ V. Melik, O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let XIX. stoletja, JIČ 1964, 1, str. 51.

⁴⁶ Za te teze Prijatelja, ki so znane, prim. npr. Slov. kulturnopol. in slov. zgodovina, I, str. 168 sl., II, str. 67 sl., IV, str. 114 sl.

⁴⁷ D. Lončar v že omenjeni kritiki Prijatelja, n. o. m., str. 188—191; prim. tudi Kermavnerjevo opombo n. o. m., II, str. 548 sl.

nem opozarja na drugačno Slodnjakovo periodizacijo.⁴⁸ Videli bomo, da je ta argument še mnogo bolj prepričevalen s stališča politične zgodovine, saj bi v tem primeru ne smeli šteti med staroslovence niti Matije Majarja, ki se je rodil leta 1809, niti nekaterih drugih, ki so bili aktivni že v revoluciji leta 1848. Jasno je, da pri tem ni mogoče obravnavati vseh vprašanj slovenske politične zgodovine te dobe, ampak se je treba omejiti na nekatera dejstva, ki nam omogočijo spoznati osnovne politične orientacije pri Slovencih v tedanji dobi. Ta dejstva so deloma že znana, deloma pa neznana, za nas so pa važna le za osvetlitev problema, ki nas zanima.

Razlike med liberalnimi in konservativnimi Slovenci v dobi revolucije leta 1848 moremo spoznati že po načinu, kako so reagirali na dunajsko marčno revolucijo. Ne more biti dvoma o tem, da so pri njej sodelovali in jo sprejeli z navdušenjem dunajski slovenski študenti, kakor dokazuje npr. članek »Mili bratje Slovenci!« v Novicah 12. IV. 1848, ki sta ga »v imenu Slovincov na Dunaji« napisala jurista M. Semrajc in A. Globočnik.⁴⁹ Matija Majar, ki ga označuje Prijatelj po svetovnem nazoru kot liberalnega katolika, se pokaže v politiki kot izrazit liberalec npr. v svojem letaku »Le sem Slovenci! poslušajte, kaj se je une dni na Dunaji zgodilo. Po nemškim je povedal Kasteli, po slovensko pa pové svojim ljubim Slovincam Matija Majer v Celovcu«, zelo svobodni prireditvi nemškega Castellijevega letaka.⁵⁰ Drugačen je pa znani Bleiweisov uvodnik v Novicah 22. III. 1848 »Slava slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu Pervimu«, kjer so ustava, svoboda tiska, odstop Metternicha in narodna straža prikazani kot dar dobrote cesarja, pri čemer je malo verjetno, da bi Bleiweis ne vedel, da je bil ta cesar idiot, kjer se poudarja, da je edini namen narodne straže obramba premoženja in boj proti razbojnikom, omenja, da veljajo vsi zakoni, davki in obveznosti do zemljiških gospodov do sprememb dalje in kjer se seveda slavijo Dunajčani, njihovi študenti

⁴⁸ Slov. kulturnopol. in slovstvena zgodovina, III, str. 405—407.

⁴⁹ Prejšnji položaj se opisuje: »Zastonj so bile prošnje, zato so se nevoljnih serca vnele, jeze šum in grozivni krik proti brezvestni steni doni, kri ulice Dunajske žari, in stena pade.« Razočaranje nad tem, da se v domovini ni postavil slovenski nacionalni program, se izraža z besedami: »Od dne do dne smo Slovenci sinovi na Dunaju čakali, da bodedo zamogli tudi nje poslane na vesele serca stisniti, na serca, ktere so 13., 14. in 15. sušca tudi za Slovenjo na Dunaji vojaškim puškam in kanonam nasproti stale; ali naše čakanje je bilo zastonj, zastonj je bil za korist Slovenje kervavi dar!«

⁵⁰ Original z naslovom »Was ist denn jetzt g'schehn in Wien? Ein Mittheilung für meine lieben österreichischen Landsleute ausser Wien. Von J. F. Castelli« se nahaja v Ljubljani v arhivu A. Auersperga v rokopisnem oddelku NUK. Iz Blasnikovega tiska Majarja, ki je vezan v izvod Novic za 1848 v NUK, naj navedem: »Pa, ljubi moji Slovenci, ta je bila težka in nevarna, ta ni bila tako lahka, kakor kedar se gre k ženitovanju ali na somenj ali na žegen rajat in plesat — tukaj je morala biti sila-huda, ojstra, silna sila: taka sila, da kola lomi, sicer bi jo bili tisti po svojih zvijačah spet zvili, ki so bili okolo Cesarja, oni bi bili njemu spet krivično in škodljivo zatrobili... »Kedar so tisti, ki so poprej okolo Cesarja bili, čutili, da je do gostega prišlo, in da jim do živega gre; kedar so slišali, da naše ljudstvo tudi kaj veljati hoče, in da se ne boji tirjati, kar mu po pravici gre, (oni niso nikoli verjeli, da bi se kaj takega zgoditi moglo) — so pobrali svoje šila in kopita, so se vsedli lesici na rep, in so pobegnili. Mi smo jim srečen pot vošili in jih nismo barali, kaj in koliko so pograbili in seboj odnesli.«

in profesorji, Ljubljancani in njihova šolska mladina, zato pa tudi guverner. Popolnoma jasno se pa strah pred revolucijo in njenimi spremembami, posebno tistimi, ki so ogrožale dotedanji položaj cerkve, ter splošna antipatija do nje izražata v Slomškovih pismih, ki seveda niso bila namenjena javnosti.⁵¹

Razlike v splošnih političnih orientacijah se izražajo tudi v razliki v narodnopolitičnih programih. Programa Zedinjene Slovenije, ki se z njim začinja prehod od potencialne narodnosti, izražene v skupnosti jezika, in le kulturno pojmovane narodnosti v politično aktivno narodnost, seveda ni kar diktiral zdrav narodni nagon, ampak je moral biti formuliran in tu nas zanima, kako je prišlo do te formulacije.⁵² Ideja Zedinjene Slovenije je živela sicer v ustnih razgovorih med zavednimi Slovenci že od časov Napoleonove Ilirije, kot program za konkretno politično akcijo pa nastane vendar šele po marčni revoluciji. Eno od žarišč za nastanek tega programa je bilo med dunajskimi Slovenci. Prvi tekst iz tega kroga, adresa dunajskih Slovencev kranjskim deželnim stanovom 29. marca 1848 s 44 podpisi, se izjavlja proti vsaki denacionalizaciji in za zaščito slovenske narodnosti na Kranjskem, Primorskem in v slovenskih okrajih Štajerske in Koroške, za enotnost slovenskega književnega jezika in pravopisa, za uvedbo slovenščine v osnovne šole, za stolice za slovenski in slovanski jezik in literaturo, zahteva popolno znanje deželnega jezika od uradnikov, razen tega pa vsebuje še nekaj drugih zahtev (povečanje števila osnovnih šol, izboljšanje izobrazbe in materialnega položaja učiteljev, ustanovitev realke in kmetijske šole ter kreditnih ustanov za industrijo, reguliranje kmetijskih odnosov, zastopstvo kmetov, znižanje zemljiškega davka), ne vsebuje pa zahteve po Zedinjeni Sloveniji in se izraža sicer za regeneracijo Avstrije, ne govori pa o razmerju Avstrije do Frankfurta⁵³. Drugačen značaj pa ima že omenjeni članek dveh podpisnikov te adrese, juristov M. Semrajca in A. Globočnika, ki sta ga napisala »v imenu Slovincov na Dunaji« pod naslovom »Mili bratje Slovenski!« in so ga Novice objavile sicer 12. IV. 1848, vendar pa z Bleiweisovo opombo, da je ta dopis dobil, ko je bila prejšnja številka (t. j. 5. IV.) že tiskana, tako da je bil članek na vsak način napisan v prvih dneh aprila na Dunaju; omenil sem že navdušenje avtorjev za marčno revolucijo in njuno razočaranje, ker se v domovini ne formulira nacionalni program; naj omenim še, da je omenjen kot častna izjema Matija Majar, ki se je v Novicah zavzel za slovenski jezik, in da avtorja želita, da pridejo s svojimi zahtevami na dvor »Slovenje poslani izmed krepkiga ljudstva«, »ker naši dozdanji stanovi nam še niso nič

⁵¹ Prim. npr. pismo dekanu Mihaelu Stojanu 19. (?) III. 1848, obj. Fr. Kovačič, Slomšekova pisma, AZN, I (= Arhiv za zgodovino in narodopisje, I, priloga ČZN 1930—1932), str. 73—74 (»Pekel ima svoj divji lov.«), in pismo celjskemu opatu Matiji Vodušku 27. III. 1848, prav tam, str. 102—104.

⁵² O tem vprašanju in tudi o odnosu slovenskih konservativcev do programa Zedinjene Slovenije sem pisal že v oceni Malove Zgodovine, GMS XXII, 1941, str. 97—98; tu dopolnjujem ona izvajanja in zato ne citiram posebej tistih dokumentov, ki sem jih navedel že tam.

⁵³ Tekst adrese je objavila Laibacher Zeitung 4. IV. 1848, št. 41; faksimil podpisov (imena in sestav podpisnikov so zelo zanimivi) objavlja J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, najnovejša doba, str. 759.

domorodniga duha pokazali«; najbolj važno pa je, da se zahteva, da cesar vse Slovence »pod enim vladarstvom sklene«, t. j. da se zahteva Zedinjena Slovenija, ki mora biti avtonomna, ker morajo biti zakoni primerni vsakemu narodu, in da se že odklanjata pristop Avstrije Nemški zvezi in nemška politika Avstrije. Tretji tekst tega kroga je apel dunajskih Slovanov svojim bratom Slovencem, datiran s 5. aprilom 1848, ki ga je sestavil že omenjeni A. Globočnik in kjer se Slovenci izrečno pozivajo, da naj zahtevajo združitev svojih pokrajin v Slovenijo kot politično enoto. Stališče tega kroga postane neposredno politično aktualno, ko avstrijska vlada izda 15. aprila 1848 prva navodila za izvedbo volitev v frankfurtski parlament v deželah, ki so prej pripadale Nemški zvezi; zdaj se pridruži že prej omenjenim stališčem logično poziv k bojkotu frankfurtskih volitev; ustanovitveni proglas dunajske »Slovenije« »Slovenski zbor v Beču (na Dunaju)«, datiran 20. IV. 1848, vsebuje poleg zahteve po kraljestvu Sloveniji z lastnim deželnim zborom in po pravici do uvedbe slovenščine v vse šole in urade v Sloveniji še zahtevo, da naj bo Slovenija sestavni del Avstrije, ne pa Nemčije, kar vede logično do bojkota volitev v frankfurtski parlament; isto vsebino imajo od tega društva y istih dneh izdani od Dežmana sestavljeni »Aufruf an das Volk der Slowenen« in drugi dokumenti tega kroga.

Kot drugo žarišče, kjer se je neodvisno od dunajske akcije formuliral približno isti program, moramo danes označiti krog okrog Matije Majarja v Celovcu. Prvi Majarjev članek po marčni revoluciji z malo značilnim naslovom »Slava Bogu in višavam in na zemlji mir ljudem dobrega serca!«, ki ga je Majar napisal že 17. marca, Bleiweis pa objavil šele v Novicah 29. marca z uredniško opombo, da je potrebno o Majarjevih predlogih še diskutirati in dognati mnenje večine, izraža navdušenje nad marčno revolucijo, posebej pa poudarja, da so Slovenci enaki vsem drugim narodom cesarstva, govori o potrebi, da pošljejo Slovenci »k velikimu zboru« na Dunaj in »k zboram deželskim« poslance, ki ljubijo svoj jezik in narod, in mu je glavna zahteva, »da bode nam slobodno, da moremo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme noben narod siliti, ptuj jezik nam nametovat«; izrazite zahteve po Sloveniji kot posebni avtonomni teritorialni enoti v tem članku še ni; prav tako se v njem ne govori o odnosu do Nemške zveze, do Frankfurta. V naslednji svoji objavi po revoluciji, že omenjenem letaku »Le sem Slovenci!...!«, ki ni datiran, a je nastal brez dvoma že v naslednjih dneh, dopolnjuje Majar Castellijev opis dunajskih dogodkov in razlago novih političnih uredb s tem, da poudarja potrebo, da volijo Slovenci poslance, ki ljubijo »Slovence, slovenšino in kmetiški stan«, bolj dalekosežnih nacionalnih zahtev pa v tem letaku ni. Podoben značaj ima verjetno druga Majarjeva prireditve ali prevod Castellija »Kako dalječ pa seže nova svoboda, ki smo jo ravno dobili? V Ljubljani (1848)«. ⁵⁴

⁵⁴ Castellijev original »Wie weit geht denn die neue Freiheit, die wir erst kriegt haben? Zweite Mittheilung für meine lieben österreichischen Landsleute ausser Wien. Von J. F. Castelli« se nahaja v Ljubljani v Auerspergovem arhivu v rokopisnem oddelku NUK. Majarjevega teksta, ki iz njega citira J. Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 59, in navaja njegov naslov D. Lončar,

Drugačen značaj ima dopis, ki je datiran v Celovcu 4. aprila 1848, ni podpisan, a ga je napisal brez dvoma Majar ali nekdo iz njegovega kroga, objavile so ga pa Gajeve Novine dalm. herv. slavonske 11. IV. 1848.⁵⁵ V tem dopisu se poroča, da je Majar sestavil peticijo v osmih točkah, kjer se zahteva avtonomna Zedinjena, Slovenija s posebnim deželnim zborom (»2. Da se imajo Slovenci kao jedan narod smatrati i posebni sabor držati.«), ožja zveza te Slovenije s Hrvatsko (»3. Da bi s našom carskoj dynastii věrnom bratjom u Hērvatskoj, Slavonii i Dalmaciji u bližnji savez stupiti mogli.«), pravica uvesti narodni jezik v šole in kot uradni jezik, znanje slovenščine pri vseh, ki hočejo dobiti v naši domovini službe, stolice slovenščine na vseh gimnazijah, pri čemer morajo kandidati dokazati potrebno znanje vseh slovanskih »narečij«, in končno, da Slovenci ne pripadejo Nemški zvezi (»8. Pri tako zvanom »deutschen Bund« nečemo biti.«). Poroča se, da so bile take peticije razposlane v podpisovanje in eventualne spremembe in dopolnila po vseh slovenskih krajih s končnim ciljem, da bi jih posebna delegacija izročila cesarju, in omenja se, da so pravkar prišle vesti, da so tudi ljubljanski in graški dijaki in Slovani sestavili prav take peticije in zbirajo podpise. Končno se poroča, da je dobila peticija v celovškem semenišču že prve četrte ure 30 podpisov, nato jo je pa direktor iztrgal iz rok in odnesel spiritualu, ki jo je raztrgal, direktor pa izjavil, »da mi klerici podpisati nesmiemo«; kljub temu, da jih je tako izdal rojeni Slovenec, se pa ne boje in bodo podpisovali dalje. — Matija Majar je pa tudi avtor zanimivega teksta »Kaj Slovenci terjamo?«, kjer strne slovenski narodni program v šest točk, ki se od točk v peticiji po poročilu v Gajevih Novinah razlikujejo bistveno le v tem, da je izpuščena ožja zveza Slovenije s Hrvatsko, vsebinsko so pa zahteve bolj podrobno utemeljene, posebno zahteva, da bi se vsi Slovenci zedinili v en narod z enim deželnim zborom, pri čemer naj bi ta Slovenija obsegala tudi Trst, Istro, beneške Slovence in Prekmurce; čas postanka tega dokumenta je mogoče približno določiti, ker Majar v njem obširno uporablja »Zahtijevanja naroda« na zborovanju v Zagrebu 25. marca 1848, ki jih je torej moral imeti pri pisanju že v rokah, na drugi strani pa zato, ker se podpiše »Matija Majar, stolni kaplan«, znano pa je, da so Majarja zaradi njegove agitacije prvič tožili pri škofu 3. aprila 1848 trije člani stolnega kapitlja, naslednji dan je dobil od škofa opomin, 26. aprila sta ga pa tožila dva meščana in naslednji dan ga je škof premestil, tako da je ta tekst nastal vsekakor pred 27. aprilom.⁵⁶ Za Majarjevo agitacijo in peticije

Politično življenje Slovencev (od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta), 2. izd., Lj. 1921, str. 162, doslej nisem mogel najti; iziti je moral pred 12. aprilom 1848, ker »Dokladni list« k Novicam tega dne objavlja Giontinijev inserat zanj.

⁵⁵ Članek je doslej kratko omenjal le Fr. Ilešič, O slovensko-hrvatski zajednici 1848/49, Zbornik Matice Slovenske XI, 1909, str. 288—89.

⁵⁶ »Kaj Slovenci terjamo?«, Blaznikov tisk, je vezan v letniku 1848 Novic v NUK; »Zahtijevanja naroda« objavlja npr. V. Bogdanov, Društvene in političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949, str. 155—157, sodobni nemški prevod je pa tudi v Auerspergovem arhivu v rokopisnem oddelku NUK; za premestitev Majarja J. Jenko, Borba za slovensko stolico v Celovcu pred 100 leti, Svoboda II, št. 4, Celovec 1949, str. 18—23.

obstoje pa še drugi viri. Sam spada že Slomškovo pismo dekanu Stojanu 19. III. 1848, da vzbujajo pretirano počenjanje prenapetega Majarja na Koroškem splošno indignacijo, da nihče »od nas« ne sodeluje pri tej agitaciji, da hočemo ostati avstrijski Slovenci, ne da bi spadali k Nemški zvezi ali pa k hrvatstvu, in da hočemo delati svoje peticije v primernejšem času, čeprav vzbujajo podatki v tem pismu dvom, če ni datum v originalu ali pa v objavi napačen in če ni pismo pisano morda nekaj časa pozneje.⁵⁷ V pismu 6. aprila 1848 opatu M. Vodušku pa piše Slomšek, da začinja tudi celovški slavist Matija Majar izgubljeni razum in da sestavlja čisto svojevrstne peticije, ki zbira zanje podpise; kolikor bi se Majar obrnil s tem na duhovščino Spodnje Štajerske, prosi Slomšek, da se mu odreče vsako sodelovanje.⁵⁸ Zato piše pa Davorin Trstenjak v dopisu, ki je datiran Ptuj 12. IV. 1848 in so ga objavile Novice 19. IV. 1848, kjer predlaga ustanovitev odbora (komiteja), ki bi vodil vso akcijo Slovencev, da je poslal Matija Majar »v naše kraje« nekaj »resnično potrebnih ne prenapetih prošenj, da bi jih podpirali s podpisi«, in obžaluje, da te prošnje niso tiskane in da ne vodi vsega dela tak odbor; iz tega moremo sklepati, da vsaj Trstenjak 12. IV. še ni imel v rokah tiskanega letaka »Kaj Slovenci terjamo?«. Tudi med dunajskimi Slovenci, kjer je že prvi Majarjev članek v Novicah naletel na odobravanje, kakor dokazuje že citirani dopis Semrajca in Globočnika, so se razširile vesti o Majarjevi akciji; v pismu, ki ga piše v imenu dunajske Slovenije Hladnik 26. aprila 1848 dr. Muršcu v Gradec, se omenja, da hoče izvesti Slovenija akcijo za podpisovanje peticije v smislu Majarja, obenem se pa želi zvedeti od Majarja kaj več o njegovi peticiji, zato da bi mogli vedeti, koliko ni že on opravil vsega dela in koliko je njihova peticija poleg njegove še potrebna, kar seveda dokazuje, da so dotlej delali vsakdo zase in da na Dunaju še niso imeli teksta Majarjeve peticije.⁵⁹

V že omenjenem celovškem dopisu Gajevim Novinam se 4. aprila 1848 poroča o vesteh, da so tudi ljubljanski in graški dijaki in Slovani sestavili podobne peticije in zbirajo podpise zanje. Za Ljubljano vidim prvo manifestacijo podobnega gibanja v tem, da je bil na sestanku ljubljanske narodne straže 5. aprila 1848 Guttman, magistratni svetnik in tedaj namestnik župana, odpoklican in se nato vrnil v družbi mladega človeka, zastopnika skupine mladih ljudi, ki je zahteval, da se na Gradu razobesi poleg avstrijske tudi »nacionalna kranjska zastava«; ta predlog ni prodril, proti njemu je govoril dvorni svetnik grof Hohenwart, oče kasnejšega avstrijskega državnika, in dva dni kasneje je bila na Gradu razobešena nemška frankfurterica »z deželnimi barvami v ščit«, kar seveda dokazuje, da je bila ljubljanska narodna straža, ustanovljena 17. ali 18. marca, tedaj vse prej kakor slovensko nacionalna in da ni bila pod pokroviteljstvom vodstva slovenskega narodnega gibanja, saj se je tako gibanje v političnem smislu tedaj komaj začelo formirati; vendar so pa morali biti ti mladi ljubljanski Slovenci povezani z dunajskimi, saj so izzvali ti dogodki ostro

⁵⁷ Fr. Kovačič, Slomšekova pisma, AZN I, str. 74.

⁵⁸ Prav tam, str. 104—105.

⁵⁹ Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, Zbornik Slovenske Matice VII, Lj. 1905, str. 63.

kritiko kranjskih nacionalnih in socialnih razmer v dunajskem listu, ki je povzročila v Ljubljani ogorčenje pri prizadetih, a je dosedanja historična literatura nima v evidenci.⁶⁰ Prav tako niso raziskani začetki političnega gibanja graških Slovencev; vemo samo, da je bila graška »Slovenija« ustanovljena 16. aprila 1848 in da je 22. aprila objavila v Grazer Zeitung svoj prvi program, ki že vsebuje zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, po pravici, da Slovenci uvedejo na svojem ozemlju svoj jezik v šole in urade, kadar bodo to hoteli, če mogoče tudi po slovenski univerzi, nadalje po odpravi carinske meje s Hrvatsko, po olajšanju prometa z njo in po sodelovanju z njo v višjem šolstvu, končno pa še zahtevo, da Slovenci ostanejo v Avstriji kot enakopravni drugim narodom, da pa ne pripadejo Nemški zvezi.⁶¹ Malo verjetno je pa, da bi se ne začelo gibanje med graškimi slovenskimi študenti in graškimi Slovenci sploh že pred 16. aprilom 1848.

Osnovna značilnost vseh teh programov je zahteva po Sloveniji kot posebni teritorialni enoti, ne samo po pravicah za slovenski jezik; ker se govori o posebnem deželnem zboru za njo, je jasno, da je ona zamišljena kot samoupravna enota, ne samo kot administrativna enota. Ta Slovenija je zamišljena v okviru Avstrije, vendar pa naj bi bili Slovenija in Avstrija izven Nemške zveze; odtod izvirajo protesti proti Nemški zvezi in Frankfurtu, pa tudi akcija za bojkot volitev v Frankfurt kot prva konkretna politična akcija tega gibanja. Prepričanje, da bi bilo mogoče na ta način rešiti slovensko narodno vprašanje v okviru Avstrije, ki se seveda zamišlja kot popolnoma drugačna država kakor je pa bila Avstrija v vsej svoji dotedanji in poznejši zgodovini, seveda ni nastalo pod vplivom katerekoli avstrijske vlade, ni pa bilo tudi nikako originalno slovensko naziranje; to je slovenska varianta avstroslavizma, ki ga je zastopal pri Čehih npr. Havliček že pred marčno revolucijo in ki je značilen v tej fazi revolucije za liberalce in celo radikalce pri vseh avstrijskih slovanskih narodih z izjemo Poljakov, pri čemer igra pri teh narodih, ki nočejo biti vključeni v nacionalne države »historičnih« narodov, a nimajo simpatij za ruski carizem, ne čutijo se pa dovolj močne za ustanovitev lastnih nacionalnih držav, seveda veliko vlogo upanje, da bodo prišli v taki federalistični Avstriji zaradi svoje skupne številčne moči do polne veljave.⁶² Vprašanje, koliko so obstajali že v tej fazi revolucije Slovenci, ki bi bili nasprotniki

⁶⁰ Prim. polemike J. Sühnla, podpolkovnika in komandanta ljubljanske narodne straže, in žurnalista Kordescha v Laibacher Zeitung 15. IV. 1848, št. 46, ter novo polemiko v Laibacher Zeitung 18. IV. 1848, št. 47, proti člankoma v Abend Beilage zur Wiener Zeitung 9. IV. in 11. IV. 1848, št. 9 in 11; v dosedanji historični literaturi omenja prvega od člankov J. Mal, Ljubljana in volitve za frankfurtski državni zbor, Kronika slovenskih mest II, 1935, str. 19 do 20, v zvezi z razburjenjem zaradi njega po aktih ljubljanskega gubernija; o ljubljanski narodni straži in o teh dogodkih govori zelo kratko J. Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 50—51, 74.

⁶¹ J. Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 87—88, 123 sl.

⁶² Prim. za to vprašanje že navedeno delo Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Lj. 1962, in posebej za Čehe, Slovake in Hrvate J. Šidak, Austroslavizam i Slavenski kongres u Pragu 1848, Historijski pregled VI, Zagreb 1960; isti, Česki narodni pokret 1848/49, prav tam VII, Zagreb 1961; isti, Narodni pokret Slovaka 1848/49, prav tam VIII, 1962; isti, Hrvatsko pitanje u habsburškoj monarhiji, prav tam IX, 1963.

Avstrije, bi bilo potrebno šele raziskati, na vsak način so pa to bili poedinci in ne moremo govoriti o kakem taboru. V nekaterih od teh programov se govori le o Sloveniji, v drugih pa poleg tega še o »bližnji zvezi« s Hrvaško, seveda prav tako v mejah habsburške monarhije; sem spada eden od že omenjenih Majarjevih programov, program graške Slovenije, ki je poslala kot svojega odposlanca na hrvatski sabor dr. Štefana Kočevarja, pa tudi več tekstov iz kasnejših faz revolucije. Vendar je pa treba poudariti, da se ta zahteva ne pojavlja sama zase, ampak poleg zahteve po Zedinjeni Sloveniji; tudi v analognih hrvatskih tekstih, med njimi v najrepreszentativnejšem od njih, sklepih hrvatskega sabora junija 1848, se razlikuje med Dalmacijo, ki naj se popolnoma zedini s Hrvaško, in med drugimi jugoslovanskimi pokrajinami monarhije, t. j. Srbsko Vojvodino in Spodnjo Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Gorico, ki naj stopijo z njo »u bližnji pak savez« (čl. 6); ta program in program Zedinjene Slovenije nista med Slovenci stvar dveh različnih taborov, ampak nastajata v istem taboru liberalnih Slovencev, ki v začetku edini postavljajo zahteve po teritorialnih nacionalnih enotah.⁶³ Z drugimi tedanjimi liberalnimi avstrijskimi Slovani družijo te Slovence tudi to, da nimajo nikakih simpatij za ruski carizem.

Stališče slovenskih konservativcev v nacionalnih vprašanjih je bilo v prvi fazi revolucije drugačno. Slomšek, njihova najbolj reprezentativna osebnost, je imel tedaj za seboj že desetletja dela za slovenščino in slovensko literaturo, vendar pa imamo že iz dobe pred revolucijo nekaj njegovih izjav, ki dokazujejo, da se z marsičem v nacionalnem gibanju Slovencev in drugih slovanskih narodov v Avstriji ni strinjal. Že leta 1837 je videl v Zagrebu pri ilircih veliko navdušenje, želel si je pa pri njih vodstvo bolj zrelega moža, ki bi jih znal obvarovati pred zablodami, pred svobodnjaško mrzlico.⁶⁴ V pismu celovškemu spiritualu Mihaelu Piklu 7. maja 1845 izraža Slomšek veselje zaradi uspehov pri pouku slovenščine v semenišču, poudarja pa, da mora biti s tem povezana praktična tendenca, da se koristi ljudstvu, in da sredstvo ne sme postati namen, kakor to delajo marsikateri zeloti našega časa.⁶⁵ V pismu dekanu Stojanu 27. VIII. 1847 se Slomšek vznemirja, ker naj bi nastopile pri neki primiciji (novi maši) narodne noše, kar je smešno in izzivalno, vzbuja pri mnogih sumničenje in je komedija duha časa in njegovih trabantov.⁶⁶ Omenjeno je že bilo, da so Slomškova mnenja o revoluciji zelo negativna, pri čemer ga seveda posebej vznemirjajo nastopi proti jezuitom itd.; pri tem se ne razburja samo zaradi dogodkov v Italiji, na Ogrskem in v Gradcu, ampak

⁶³ J. Apih, n. d., str. 87—88, 90, 129—130; Fr. Ilešič, O slovensko-hrvatski zajednici 1848/49, Zbornik Matice Slovenske XI, Lj. 1909, str. 278—319, je zbral mnogo podatkov, a ni vedno točen in ne razlikuje med raznimi oblikami sodelovanja Slovencev in Hrvatov; Fr. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849), Lj. 1939, govori pretežno o jeziku in literaturi ter se le bežno dotakne politične strani slovenskega ilirizma v tej dobi.

⁶⁴ Pismo Poklukarju 10. XII. 1837, ANZ, I/1, Dodatek Slomškovih pisem, Maribor 1934, str. 1; Fr. Kosar, Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant, Maribor 1863, str. 31, in Fr. Kovačič, Anton Martin Slomšek, služabnik božji, I, Celje 1934, str. 122 (po Slomškovem dnevniku).

⁶⁵ AZN, I/1, Dodatek Slomškovih pisem, Maribor 1934, str. 7.

⁶⁶ AZN, I, str. 70—71.

prav tako tudi zaradi dogodkov na Češkem, v Zagrebu in »peticij ilircev«, t. j. že omenjenih »Zahtijevanja naroda« 25. III. 1848, kjer se med drugim zahteva odprava celibata.⁶⁷ Omenil sem tudi že, kako ostro je Slomšek nastopil proti Majarjvim peticijam, medtem ko so jih liberalni Slovenci, med njimi tudi Davorin Trstenjak, odobraval; po vsem, kar vemo zdaj o Majarjevi akciji, ne moremo trditi, da bi Slomšek nastopil proti njemu zaradi njegovega ilirizma, ampak mu je bil nasproten pač zaradi njegovih liberalnih nazorov in iz tega izhajajočih odločnejših nacionalnih zahtev.⁶⁸ O Slomškovem stališču do volitev za frankfurtski parlament govori njegovo pismo celjskemu opatu Vodušku. 2. maja 1848, kjer omenja, da je Vodušek po nekaterih informacijah hotel zadržati s pomočjo študentov kmete od volitev in imel govor proti frankfurtskemu parlamentu ter so ga nato nemčurji proglasili za izdajalca; Slomšek ne želi povedati svojega političnega prepričanja, izraža pa željo, da se njegovi duhovniki ne bavijo s politično agitacijo.⁶⁹ Vodušek je bil pač povezan z dr. Muršcem in graško »Slovenijo«.⁷⁰ V pismu dekanu Stojanu 10. maja 1848 piše Slomšek, da je prišlo na zelo mnogih voliščih do konfliktov z duhovščino, kar naj bo pa za duhovščino svarilo, da se naj ne vmešava v politične zadeve, da naj se drži pasivno in da naj prepušča političnim predstojnikom, da tu oni pridigajo.⁷¹ Tudi Caf piše v pismu Muršču 21. IV. 1848, ko toži, kako težak je položaj za slovensko akcijo, »duhovnikom je škof roke vzeal«; pri tem ne pove, na katerega škofa misli (Caf je tedaj kaplan v Framu v sekovski škofiji, na meji Slomškove lavantinske), po vsem že navedenem je pa verjetno, da gre za Slomška.⁷² Omenil sem že poročilo o aferi v celovškem semenišču, kjer je Majarjeva peticija dobila 30 podpisov, nato jo je pa direktor iztrgal iz rok in odnesel spiritualu, ki jo je raztrgal, direktor je pa izjavil, da semeniščniki ne smejo podpisovati, in jih je tako izdal rojeni Slovenec; spiritual je pa bil tedaj (1844—1848) že omenjeni Mihael Pikel, eden od najozžjih Slomškovih sodelavcev.⁷³ To pa ni bila edina afera v celovškem semenišču, kjer so se tedaj vzgajali semeniščniki za vso krško in vso lavantinsko škofijo, t. j. za vso Koroško in skoraj vso Štajersko južno od Drave. Že v pismu 19. III. (?) 1848 opatu Vodušku se Slomšek razburja, da ne pusti semeniščnikov v narodno gardo, naj gredo rajše

⁶⁷ Prim. poleg v op. 51. navedenih pisem še zlasti pisma opatu Vodušku: 19. III. (?) 1848, AZN, I, str. 105—106; 6. IV. 1848, prav tam, str. 104—105; 2. VI. 1848, prav tam, str. 108.

⁶⁸ Ko Slomšku leta 1845 ni bila dovoljena ustanovitev društva za izdajanje knjig, piše M. Majar, da to ni nikaka velika škoda, ker za izdajanje molitvenikov in knjižic za šolske nagrade ne potrebujemo družbe (D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, ZMS XI, Lj. 1909, str. 148); svoje stališče označuje Majar v članku »Slaveni in Nemci« v Sloveniji 18. VII. 1848 z besedami: »Mi smo svobodomiselni (liberal) pa ne samo proti samim sebi, kakor nekteri, temoč proti vsim narodam.«

⁶⁹ AZN, I, str. 102.

⁷⁰ Prim. njegovo pismo Muršču 29. III. 1848, Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VI, Lj. 1904, str. 159—160.

⁷¹ AZN, I, str. 74.

⁷² Fr. Ilešič, Korespondenca ..., ZMS VII, Lj. 1905, str. 22.

⁷³ Prim. Slomškova pisma Piklu, AZN, I/1, Dodatek Slomškovih pisem, Maribor 1934, str. 3—37; za odnose med Slomškom in Piklom prim. tudi že citirano Kovačičevo knjigo o Slomšku.

domov in študirajo privatno, to bo prvi konflikt s škofi.⁷⁴ Glavni konflikt je pa nastal zaradi peticije, podpisane od 69 teologov in predložene škofiškemu ordinariatu vsekakor pred 10. majem 1848, kjer se zahteva časa primerna reforma vzgoje v semenišču, odstranitev spirituala Pikla, nabavljanje nabožnih in političnih listov za semeniško knjižnico, prost izhod za teologe, ustanovitev stolice za slovenski jezik v zavodu itd. Slomška je peticija zelo razburila; v pismu dekanu Stojanu 10. maja piše, da delajo tudi teologi prevzetne peticije, kjer zahtevajo odstranitev pridnega, a za vrtoglavce prestrogega spirituala in odpravo klavzure, in da samo odlični četrti letnik pri tem ne sodeluje; v pismu Piklu 16. maja je Slomšek ogorčen, mu pa daje možnost prositi za kako vakantno mesto zaradi razmer v semenišču, čeprav bi ga rad ohranil tam, obenem mu je pa vsa zadeva preizkusni kamen, ki naj loči ljuliko od pšenice, in prosi direktorja, da mu pošlje svoje mnenje in protokol o peticijah, da bo to podlaga za sklepanje o peticionarjih; v pismu Vodušku 2. junija sporoča, da bo dobri Pikel sicer odšel, škof bo pa tudi odslovil vse svojeglave semeniščnike, ker so boljši nikaki kakor pa malopridni duhovniki; v pismu Vodušku 8. junija sprašuje, kakšno mnenje vlada med duhovščino zaradi teh peticij. Vsa zadeva se je končala s tem, da je postal Pikel mestni župnik v Brežicah, iz semenišča je pa bilo po preiskavi, ki jo je vodil Slomšek sam, izključenih po eni časopisni vesti 20 in po drugi 18 semeniščnikov. Nato so objavile najprej Havličkove Narodní Noviny, za njimi pa še Gajeve Narodne Novine 12. VIII. 1848 članek o mlajšem škofu, ki so od njega Slovenci mnogo pričakovali, a je odpustil 20 bogoslovcev, ki so se zavzeli za svoj narod. Fr. Kovačič trdi, da to ni res, ker edina zahteva nacionalnega značaja, ustanovitev stolice za slovenski jezik, ni bila povod za preiskavo, in dokazuje, da so bili mnogi izključeni semeniščniki in poznejših letih sprejeti nazaj v semenišče. Peticija je bila pač izraz liberalnih nazorov, ki so tedaj prevladovali med celovškimi semeniščniki in izzvali Slomškov nastop; gotovo pa je, da so bili prav zaradi takih nazorov slovenski semeniščniki bolj odločni tudi v nacionalnem oziru, kar dokazuje zavzemanje za Majarjevo peticijo; njihova izključitev, že prej pa že omenjena premestitev Majarja po krškem škofu 27. aprila, sta bila pač dva huda udarca za tako odločnejšo nacionalno akcijo na Koroškem.⁷⁵

Podoben vtis dobimo tudi o dr. Bleiweisu in ljudeh, ki je on z njimi sodeloval v Ljubljani. Prvi dokument tega kroga, Zahvalna adresa Kranjcev, ki je nastala v okolju ljubljanskega kazinskega društva in je njena formulacija delo dr. Kleindiensta, dr. Burgerja, dr. Crobatha in dr. Bleiweisa, ima v celoti desnoliberalen značaj, predvideva npr. reorganizacijo starih deželnih stanov v nekak deželni zbor z več kurijami in sploh ne govori o odpravi fevdalnega sistema, v nacionalnem oziru se pa omejuje na zahtevo po enakopravnosti slovanskih in nemških narodov (Volksstämme) v jeziku in drugih značilnostih, omenja, da žive v državi slovanski in nemški narodi, izraža željo, da bi Nemško zvezo na zunaj predstavljal

⁷⁴ AZN, I, str. 106.

⁷⁵ Za Slomškova pisma o tem AZN, I, str. 75, 108 in 109, in AZN I/1, str. 18; za ostale podatke Fr. Kovačič, Anton Martin Slomšek, II, str. 18—21, in članek Spomini na grobu Antona Olibana, Novice, 5. XI. 1862 in 12. XI. 1862.

avstrijski cesar (t. j. da bi imela Avstrija hegemonijo v Nemčiji), medtem ko o Zedinjeni Sloveniji v adresi seveda ni sledu.⁷⁶ Stari kranjski stanovski deželni odbor je kooptiral nekaj meščanskih članov, za deželni zbor se je pa kooptiralo še nekaj »kmetiskih« zastopnikov, ki jih je imenovala Kmetijska družba; član obeh korporacij postane tudi dr. Bleiweis. Toda адреса kranjskega razširjenega stanovskega odbora 4. aprila 1848 sploh ne govori o nacionalnih vprašanjih. Pri sklepih kranjskega razširjenega deželnega zbora 6. aprila 1848 je treba upoštevati, da so nastali pod vplivom že omenjene adrese dunajskih Slovencev kranjskim deželnim stanovom 29. marca 1848, ki je bila objavljena v Laibacher Zeitung dva dni prej in vsebuje predvsem nacionalne zahteve, čeprav še ne zahteva Zedinjene Slovenije; sklepi kranjskega deželnega zbora zahtevajo v nacionalnem oziru v bistvu samo, da naj na Kranjskem postane slovenščina praviloma učni jezik trivialk, da se ustanove stolice za slovenščino na gimnazijah in slovensko izobraževališče za učitelje na kmetih, da se uvede gajica, da morajo znati uradniki slovensko in da se poslovenijo zakoni in odloki oblasti.⁷⁷ V teh sklepih ni zahteve, da bi mogla postati slovenščina jezik vseh šol in uradov, še manj pa seveda zahteve po Zedinjeni Sloveniji, ki o njej ni razpravljala ali sklepal noben kranjski deželni zbor leta 1848. Adresi ljubljanske filozofske fakultete dunajskim študentom in ljubljanskih meščanov dunajskim govornikom sicer v imenu Slovencev in slovenske domovine, izražata pa samo zahvalo Dunajčanom.⁷⁸ V Novicah je pa Bleiweis sicer objavil, kakor je bilo že omenjeno, 29. marca 1848 Majarjev članek, ki vsebuje bolj radikalne zahteve, vendar pa z uredniško opombo, da je potrebno o njegovih predlogih šele diskutirati in dognati mnenje večine; objavil je tudi v številki 12. IV. 1848 že omenjeni članek Semrajca in Globočnika, kjer se izrazito zahteva Zedinjena Slovenija, vendar pa tudi z opombo, redigirano še pred njegovim odhodom na Dunaj 7. aprila ponoči, da tudi Kranjci ne sme, čeprav se ne zavzemajo tako glasno za slovenske pravice, kakor nekateri žele, zato pa vendar enako goreče. Bleiweis je odšel na Dunaj kot član kranjske deputacije 13 članov, v kateri je bil pa npr. tudi že omenjeni izraziti nasprotnik slovenskih teženj del Cott, in ostal tam z deputacijo nekaj dni. Na Dunaju je pa prišla ta delegacija v stik z dunajskimi Slovenci, med katerimi razlikuje dr. Bleiweis zmernejše, npr. dr. Miklošiča in dr. Dolenca, in bolj goreče, ki bi hoteli doseči vse naenkrat; gotovo pa je, da se je v teh krogih razpravljalo o Zedinjeni Sloveniji in (po poročilu grofa Andreja Hohenwarta) tudi o zedinjenju Jugoslovanov; dr. Bleiweis se je dal pregovoriti, da je v avdienci delegacije pri nadvojvodi Ivanu

⁷⁶ Dank-Adresse der Bewohner Krains an Se. Majestät den Kaiser von Österreich, datirana 26. marca 1848, formulirana pa definitivno šele 29. marca, je poseben tisk (NUK in Narodni muzej v Lj.); za njen postanek prim. članke v Ausserordentliche Beilage zur Laibacher Zeitung 4. IV. 1848, št. 41, 8. IV. 1848, št. 43, in 18. IV. 1848, št. 47; o njeni vsebini in postanku piše tudi J. Apih, n. d., str. 52—54.

⁷⁷ Za razširitev obeh korporacij in njune sklepe govori po aktih J. Apih, n. d., str. 56—57, 79—82.

⁷⁸ J. Apih, n. d., str. 67—68; naslove teh dveh in še ene adrese, ki so izšle posebej v sodobnih tiskih, navaja D. Lončar, Politično življenje Slovencev, 2. izd., Lj. 1921, str. 150.

omenil zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, vsekakor je pa hotel s tem le nekako sondirati teren, kakor kaže njegova politika v naslednjem času; nadvojvoda Ivan, ki je bil v predmarčni dobi v nemilosti, zdaj pa igra zaradi svojih liberalnih nazorov veliko vlogo, se kot zaščitnik interesov Štajerske in zaradi svojega nemškega čustvovanja, ki mu je pridobilo nekaj časa pozneje čast državnega upravitelja v Frankfurtu, s to idejo seveda ni strinjal, ni pa hotel odgovoriti, negativno, ampak je samo vprašal, če to žele tudi izvenkranjski Slovenci; Bleiweis na to vprašanje ni mogel odgovoriti pritrdilno in je tudi po avdienci mnenja, da je to mogoče zahtevati samo, če to želi vse ljudstvo.⁷⁹ Na podlagi kasnejšega Bleiweisovega govora o teh dogodkih je pa domneval J. Apih, da je Bleiweis sprožil zahtevo po Zedinjeni Sloveniji že 29. marca 1848, najbrže na seji kranjskega stanovskega odbora.⁸⁰ Ta Apihova domneva, ki so jo pozneje prevzemali drugi, pa sloni na napačni interpretaciji Bleiweisovega govora v kranjskem deželnem zboru 30. VIII. 1870; v tem govoru je Bleiweis trdil, da so kranjski rodoljubi poslali kranjskim deželnim stanovom 29. III. 1848 petico osmerih točk, prva med njimi je pa bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji; za sebe pa Bleiweis trdi samo, da je to zahtevo prvi sprožil (on ne trdi, da bi to bilo 29. III. 1848!) na javnem in važnem mestu, t. j. v avdienci pri nadvojvodi Ivanu, da je dobil že zgoraj omenjeni odgovor in da na vprašanje nadvojvode Ivana tedaj ni mogel odgovoriti pritrdilno, danes (t. j. leta 1870) bi pa to mogel; v tem Bleiweisovem govoru je netočnost, da gre za že omenjeno adresu dunajskih Slovencev kranjskim stanovom 29. III. 1848, ki ima sicer res osem točk, prva med njimi pa ne govori o Zedinjeni Sloveniji, ampak o zavarovanju slovenske narodnosti na Kranjskem, Primorskem in v slovenskih okrajih Štajerske in Koroške, tako da je Bleiweis zvedel za idejo Zedinjene Slovenije od drugod, sicer se pa podatki govora ujemajo s podatki, ki jih imamo iz drugih virov.⁸¹ Ko se je pa deputacija vrnila v Ljubljano, so bila 15. aprila že izdana gubernijem prva navodila za volitve v frankfurtski parlament in ljubljanski guverner je pritegnil 18. aprila za izvedbo volitev volilni odbor šestih članov, med njimi tudi škofa Wolfa in Bleiweisa; tedaj se Bleiweis ne udeležuje kampanje za bojkot volitev, ki jo vodi že omenjeni slovenski liberalni tabor, ampak piše v Novicah previdno in indirektno za volitve, dne 5. maja pa glasuje kot volilni mož pri ožjih volitvah za A. Auersperga, ki je prav tedaj zaradi volitev v polemiki z dunajsko Slovenijo.⁸² Ko so

⁷⁹ Prim. za to situacijo in avdienco poleg J. Apiha, o. d., str. 85—87 (na podlagi poročila v *Illyrisches Blatt* 27. junija 1848 in Hohenwartovega poročila) še najzgodnejši vir, Bleiweisov članek »Odperto pismice kranjskih poslancov vsim Slovencam« v *Novicah* 19. IV. 1848.

⁸⁰ J. Apih, n. d., str. 79.

⁸¹ Tekst Bleiweisovega govora v *Novicah* 21. XII. 1870, isti tekst Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani v prvi sesiji tretje volitvene dobe od 15. do 30. avgusta 1870, str. 78; že citirano addresso 29. III. 1848 navaja v okrajšanem slovenskem prevodu J. Apiha, n. d., str. 77—78.

⁸² Na imenovanje Bleiweisa za člana gubernijskega volilnega odbora je opozoril že J. Mal, Ljubljana in volitve za frankfurtski državni zbor, *Kronika slovenskih mest* II, Lj. 1935, str. 18, in v svoji *Zgodovini*, str. 842; za ostale podatke V. Melik, *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem*, ZC II/III, Lj. 1848—1949, str. 77, 111, 119.

v maju slovenski dunajski študentje, člani Slovenije, in ljubljanskega Slovenskega društva agitirali po Ljubljani in na Kranjskem za svoj program, se je kranjski razširjeni stanovski odbor obrnil 25. maja na gubernij z dopisom, da bi bilo potrebno nastopiti proti tej agitaciji; ta dopis sta podpisala poleg drugih članov tega odbora tudi škof Wolf in Bleiweis.⁸³ Pripravljalni odbor ljubljanskega Slovenskega društva, ki ga je vodil dr. Martinak in mu še ni pripadal dr. Bleiweis, se je v svojem proglasu 26. aprila 1848 zavzemal za Zedinjeno Slovenijo; njegovo delo je pa povzročilo veliko vznemirjenje pri oblasteh in pri društvu je nato prevladala druga smer, ko je bil že v konceptu pravil društva njegov program omejen na skrb za slovenski jezik, nato pa na občnem zboru 6. junija 1848 izvoljen za predsednika dr. Bleiweis, v pravilih pa razen tega predvideno, da morejo postati člani tudi neslovenci, če se strinjajo z namenom društva.⁸⁴ Taka stališča pa niso značilna samo za Bleiweisa, ampak tudi za druge konservativne Slovence. Tako je iz članka Petra Hicingerja, datiranega 26. maja in objavljenega 3. junija 1848, razvidno, da ga je pri frankfurtskih volitvah sicer motilo, da so pri akciji zanje sodelovali tudi nemški radikali in da se je premalo oziralo na strah Čehov in Slovencev za svojo narodnost, vendar pa Hicinger pobija očitke, da so bili pravilci premalo informirani, in iz vsega članka se vidi, da je bil on za volitve. V drugem članku, objavljenem 17. junija, Hicinger sprašuje, zakaj se ljubljansko Slovensko društvo izraža v statutih o svojih namenih zelo blago, v peticiji na cesarja, ki še kroži, pa zelo določeno in ostro, in zakaj se izraža samo proti Nemcem, ne pa tudi proti Italijanom, ki vendar tudi ogrožajo meje Slovenije. Ta članek je izzval odgovor dr. Bleiweisa, ki je bil tedaj že predsednik ljubljanskega Slovenskega društva; v tem odgovoru, datiranem 24. junija in objavljenem 27. junija, dr. Bleiweis na eni strani poudarja, da je peticija še iz časa prejšnjega začasnega odbora, da je prišla iz Dunaja in da je on že v Novicah povedal, kaj je o tem rekla visoka osebnost (= nadvojvoda Ivan), ter ugotavlja, da bo Slovensko društvo odgovarjalo le za tisto, kar samo javno zastopa; na drugi strani se pa Bleiweis, ki je medtem že spreminjal svoje stališče, kakor bomo še videli, vendar sklicuje na to, da so se tudi prej spreminjale pokrajine in da morejo očitati separatizem le tisti, ki ne vedo, kaj je konstitucionalna svoboda. Hicinger je odgovoril s člankom, datiranim 28. junija in objavljenim 4. julija; v članku ugotavlja, da je razlika med peticijo na cesarja (H. misli pač na dunajsko peticijo »Kaj bodemo cesarja prosili?« ali pa na graško peticijo na cesarja, prim. J. Apih, o. d., str. 87 in 89) in med statutom začasnega odbora v tem, da je peticija z zahtevo po združitvi slovenskega ozemlja in uvedbi slovenščine v urade politična, medtem ko statut govori le o pospeševanju narodnosti in se izogiba politike; njemu ne ugaja tretja točka peticije, ki mu je zaradi odklanjanja priključitve Nemški zvezi separatistična, ni pa

⁸³ Na ta dopis je opozoril prvi J. Mal, Ljubljana in leto 1848, GMS XIV, Lj. 1933, str. 120, in Zgodovina..., str. 734; prim. tudi V. Melik, Frankfurtske volitve..., n. o. m., str. 127—128.

⁸⁴ Vire za te trditve navajam v svoji oceni Malove Zgodovine, GMS XXII, Lj. 1941, str. 97—98; za to društvo in vznemirjenje oblasti zaradi njega prim. J. Mal, Ljubljana in leto 1848, n. o. m., str. 118—129.

proti prvim dvem točkam (t. j. ne le jezikovnim zahtevam, ampak tudi Zedinjeni Sloveniji); z ozirom na ustne komentarje in dogodke v bratskih (pač hrvatskih in čeških) deželah želi, da bi statuti izrazili spoštovanje do drugih narodov, sicer je pa za gojitev slovenščine in ima zaupanje v vodstvo društva.⁸⁵ V zvezi s tem je razumljivo že večkrat citirano mesto iz Cafovega pisma Muršču 1. VII. 1848: »Dr. Bleiweis je strašljivi bedak — ravno prav za kmetske novine«; seveda je pa treba iz tega mesta sklepati, da pripada Caf drugi struji, posebno ker v nadaljevanju izraža upanje, da bo Cigaletova »Slovenija« drugačna.⁸⁶ Čeh A. Bačovsky je pisal iz Ljubljane v Havličkove Narodni Noviny 2. IX. 1848, da Bleiweis v začetku svobode ni hotel vgrizniti v jabolko tako, kakor je potrebno.⁸⁷

Vseh teh razlik ne moremo popolnoma razumeti, če jih študiramo samo v okviru tedanje slovenske politike. Ne moremo jih pa tudi razumeti, če pristanemo enostavno na tezo, da so obstajali v Avstriji v času revolucije 1848/49 revolucionarni in reakcionarni narodi. V resnici obstoje tedaj pri istem narodu različni razredi in različni politični tabori, ki imajo različno politiko. To velja prav posebej za Nemce. Pri Nemcih izven Avstrije je revolucijo končno zadušila spomladi 1849 pruska armada, brez kakršnegakoli sodelovanja slovanskih čet. A tudi kar se tiče Nemcev v Avstriji, ni pravilno identificiranje dunajskih demokratov z avstrijskimi Nemci sploh. V maju 1848 je dvor bežal pred dunajsko revolucijo v Innsbruck; to mesto pa tudi tedaj ni bilo slovansko in Tirolska nikaka slovanska dežela. Nemška levica, stranka dunajskih demokratov, je imela seveda pristaše tudi izven Dunaja, je pa vendar samo manjšina med avstrijskimi Nemci in v času oktobrske revolucije je Dunaj precej izoliran; proti tej levici so ne samo konservativci, t. j. krogi aristokracije, cerkve, vojske in birokracije, ki se opirajo na dvor, ampak tudi desni liberalci t. j. bogata buržoazija in desno liberalni del birokracije in inteligence, in v dunajskem ter krómeřiškem parlamentu se nemški poslanci ločijo v levico in v center, ki podpira vlado proti Madžarom in dunajski oktobrski revoluciji. Nemška levica vidi v bistvu svoj končni cilj v nemški republiki na vsem ozemlju Nemške zveze, zato v bistvu ne priznava nacionalne eksistence Čehov in Slovencev ter pride v konflikt z njimi. Favoriziranje nemščine v Avstriji pa seveda ni nastalo šele z revolucijo leta 1848 in z nemško levico, ampak ustreza vsej tradiciji stare Avstrije. Kar se tiče razmerja do Frankfurturta, je bilo že omenjeno, da je izdala 15. aprila 1848 tudi avstrijska vlada navodilo, da se izvedejo volitve v frankfurtski parlament v vseh avstrijskih deželah, ki so spadale k Nemški zvezi. V tedanji revolucionarni situaciji seveda avstrijska vlada ni mogla ravnati drugače. Vendar pa ta gesta v določenem smislu ustreza tradicijam avstrijske politike; ko je še obstajalo staro rimsko-nemško cesarstvo, je bil cesar

⁸⁵ P. H. (= Peter Hicinger), Ein Wort der Verständigung, Illyrisches Blatt, 3. VI. 1848, št. 45 (konec članka); P. H. (= Peter Hicinger), Einige Fragen, prav tam, 19. VI. 1848, št. 49; J. Bleiweis, Erwiederung des slovenischen Vereines, prav tam, 27. VI. 1848, št. 52; Peter Hitzinger, Offenes Schreiben, Besondere Beilage II. zur Laibacher Zeitung vom 4. Juli 1848.

⁸⁶ Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VII, Lj. 1905, str. 27.

⁸⁷ Fr. Ilešič, O slovensko-hrvatski zajednici 1848/49, ZMS XI, Lj. 1909, str. 289.

sicer voljen, vendar se je pa od 1440 do 1806 zgodilo samo enkrat, da ni bil izvoljen habsburški kandidat, vsi so pa vedeli, da pomeni taka izvolitev vojno; od 1815 ima Avstrija predsedstvo Nemške zveze v Frankfurtu; ko zmaga reakcija nad revolucijo, se postavi avstrijska vlada konec 1848 in v začetku 1849 na velikonemško stališče, t. j. na stališče priključitve vse Avstrije Nemčiji in s tem avstrijske hegemonije v Nemčiji, in zastopa to politiko toliko časa, dokler Bismarck z vojno leta 1866 ne izloči Avstrije iz Nemčije. Če vse to upoštevamo, razumemo, da tudi v aprilu 1848 avstrijska vlada ni hotela biti izločena iz Nemčije in da se je z vsem svojim aparatom zavzela za izvedbo volitev v Frankfurt; seveda se je pa skupaj s konservativnimi in desnoliberalnimi krogi zavzemala za to, da bi bili izvoljeni poslanci njenega zaupanja, ki bi zastopali stališče zveze držav (Staatenbund), t. j. kar najmanjšega odstopanja od suverenih pravic avstrijske države, medtem ko se je levica zavzemala za zvezno državo (Bundesstaat), ki bi bila bolj enotna, ker pač ni bila več interesirana na obstoju Avstrije.⁸⁸ — Jasno je, da je moralo slovensko politično gibanje naleteti na slovenskem ozemlju samem predvsem na odpor Nemcev; pri tem pa nastane vprašanje, ali gre pri tem za Nemce, ki so pristaši nazorov in ciljev dunajskih demokratov, ali pa za konservativne kroge, ki so se zbirali prej in se zbirajo še zdaj okrog predstavnikov avstrijske oblasti, čeprav so se ti krogi v času revolucije nekoliko liberalno prepleškali. Samo dejstvo, da v slovenskih krajih ne gre za velika mestna središča, ki bi bila oporišča demokratičnih gibanj, in še bolj dejstvo, da Nemce v slovenskih krajih predstavljajo v glavnem višji socialni razredi, bi govorilo za drugo alternativo; odgovoriti je pa mogoče seveda šele na podlagi konkretnega raziskavanja. Vprašanje je bilo čisto zavestno postavljeno doslej le za Koroško in sicer v trenutno še ne objavljeni disertaciji J. Pleterskega; pri tem je treba upoštevati, da ima le del Koroške večino slovenskega prebivalstva in nemške višje socialne razrede, medtem ko so v drugem, večjem delu dežele vsi socialni razredi nemški.⁸⁹ Avtor je prišel do rezultata, da na Koroškem prevladuje v dobi revolucije desni liberalizem večine meščanstva in malomeščanstva, ki je sicer za zedinjenje Nemčije, vendar pa le v soglasju z interesi Avstrije in njene dinastije; ta tabor, ki je na oblasti, je proti dunajski oktobrski revoluciji, prav tako pa tudi proti Zedinjeni Sloveniji; tako imenovani radikalni demokrati, ki simpatizirajo z dunajsko oktobrsko revolucijo, so v manjšini; kar se pa tiče slovenskega političnega gibanja, ne more biti govora o njegovem neoviranem razvoju, posvetna in cerkvena oblast nastopa proti njemu s pritiskom, med drugim tudi s policijskimi persekucijami. Za druge pokrajine moremo marsikaj sklepati že iz dejstva, da je po marčni revoluciji odšlo na dopust ali na druga mesta le nekaj najbolj osovražanih uradnikov, sicer je pa ostala eksekutiva v starih rokah. Celotni značaj prevladujoče smeri agitacije za frankfurtske volitve spomladi 1848 razodevajo dejstva, da se večina avtorjev zavzema za državno zvezo (Staatenbund) in ne zvezno državo (Bun-

⁸⁸ Podrobneje govorim o tem in navajam tudi glavno literaturo v knjigi Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Lj. 1962.

⁸⁹ J. Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem (disertacija bo izšla kot posebna knjiga pri Slovenski matici l. 1965).

desstaat) in da uporablja desnoliberalne argumente, razen tega pa tudi biografski podatki o njihovih stališčih med revolucijo. V Trstu je centralna oseba te agitacije ustanovitelj Avstrijskega Lloydja Bruck, poznejši avstrijski trgovinski minister.⁹⁰ Na Kranjskem izhajajo glavne polemike proti slovenski agitaciji, ki sem jih že omenil, izrazito z desnoliberalnih stališč in njihovi avtorji se zbirajo okrog ljubljanskega gubernija.⁹¹ Izjema je bil le v določeni meri Anton Auersperg-Anastasius Grün, ki je — ne v prvi, pač pa v drugi polemiki z dunajsko Slovenijo — izrazil misel, da bo Avstrija propadla in da se bo formirala Nemčija na vsem ozemlju Nemške zveze; a tudi Antona Auersperga je kmalu oplašil radikalizem v Frankfurtu, v jeseni 1848 je on že nasprotnik dunajske oktobrske revolucije in Madžarov in odslej ostane vse življenje desen liberalec.⁹² Nekaka bela vrana je bil Anton Laschan, izvoljen v novomeškem okraju z glasovi 8 volilnih mož (od 147, kolikor bi jih moralo biti izvoljenih, oz. 97, kolikor je bilo izvoljenih), ki pozneje na poziv avstrijske vlade ni hotel zapustiti Frankfurta, češ da ga morejo odpoklicati le njegovi volilci; nato je bil odpuščen, potem po zopet milostno sprejet v državno službo.⁹³ Več simpatij za dunajsko oktobrsko revolucijo je bilo med nemškimi meščani v štajerskih mestih, zlasti v Mariboru.⁹⁴ Od vseh v slovenskih in deloma slovenskih volilnih okrajih izvoljenih poslancev so se v Frankfurtu pridružili levici le trije, od teh je pa bil eden iz Dunaja (Gritzner) in dva iz Gradca (Pattai in Mareck), razen tega je bil pa eden od njih izvoljen v na pol nemškem šentandraškem, drugi v več kakor na pol nemškem glinškem in le tretji v slovenskem sevniškem okraju.⁹⁵ Kar se pa tiče stališča oblasti, je bila sicer izdana direktiva, da naj se v primeru »panslavističnih demonstracij«, ki bi onemogočile volitve, to samo protokolira in ne sili dalje, vendar pa ne more biti dvoma o tem, da so bile oblasti za volitve in sicer ne samo preko vplivanja na javno mnenje, npr. preko ljubljanskih listov Laibacher Zeitung in Illyrisches Blatt, ki sta do konca maja 1848 odločno profrankfurtska in nasprotna slovenski agitaciji proti Frankfurtu, ampak tudi z direktnim vplivanjem na volitve; ob prihodu deputacije dunajskih Slovencev maja 1848 so oblasti zelo nervozne, enemu študentu groze, da ga bodo vtaknili v vojsko, in enega celo aretirajo.⁹⁶ Vse to ni važno samo za zgodovino revolucije 1848—49, ampak tudi za poznejšo dobo; mislim, da izhaja nemškoliberalna stranka, ki je bila po letu 1860 na Slovenskem glavni nasprotnik slovenske stranke in se je opirala na nemško birokracijo, nemško meščanstvo, pa tudi na večino bivših fev-

⁹⁰ Za Bruckovo desnoliberalno stališče prim. V. Melik, Frankfurtske volitve..., n. o. m., str. 115.

⁹¹ Prim. avtorje in tekste, omenjene v op. 28; za zvezo letaka Krajnc Krajncam z ljubljanskim gubernijem J. Mal, Zgodovina..., str. 784.

⁹² Prim. letaka An meine slovenischen Brüder, Ljubljana 1848, in Antwort auf das Offene Sendschreiben des Vereines »Slovenja« in Wien, Graz 1848; za poznejše stališče Anastasius Grüns Werke, I—VI, izd. E. Castle, s. a., in A. A. 's Politische Reden und Schriften, izd. St. Hock, Wien 1906.

⁹³ V. Melik, n. o. m., str. 91, 107, 112—113.

⁹⁴ Prim. npr. J. Mal, Zgodovina..., str. 678.

⁹⁵ V. Melik, n. o. m., str. 112.

⁹⁶ Prim. J. Mal, Zgodovina..., str. 672, 730—32, 734; isti, Ljubljana in letò 1848, n. o. m., str. 119 sl.; V. Melik, n. o. m., str. 83 sl., 85—86, 102, 115, 127.

dalcev, kakor dokazujejo rezultati volitev v kuriji veleposestva, v glavnem prav iz teh krogov, ki so bili desnoliberalni ali se vsaj tedaj tako prepleškali, ne pa iz krogov simpatizerjev dunajske demokracije iz leta 1848.⁹⁷

Če se pa vrnemo v leto 1848, nam tako stališče oblasti pojasni marsikaj tudi za orientacijo posameznih struj pri Slovencih. Celotni birokratski aparat je za izvedbo volitev v Frankfurt, na eni strani zato, ker glasi tako direktiva vlade na Dunaju, ki jo je bil ta aparat vedno navajen poslušati, na drugi strani se pa čuti birokracija ogroženo v svoji eksistenci zaradi zahtev po Zedinjeni Sloveniji, po uvedbi slovenščine v urade in po odstranitvi uradnikov, ki ne znajo slovenščine. Okrog te birokracije se pa zbirajo ljudje, ki so bili že prej navajeni slediti njenim direktivam; sem spadajo vrhovi cerkvene hierarhije in ves tisti del duhovščine, ki jim sledi, saj je bila predmarčna doba v Avstriji doba jožefinizma; sem spadajo tudi konservativni Slovenci, ki so sicer že prej delali za slovenstvo na kulturnem področju, niso pa imeli nikakega slovenskega političnega programa. Zato je razumljivo, da se je tem direktivam v prvem času prilagodil tudi Bleiweis, navajen oportunitizma iz časa uredništva v predmarčni dobi, čeprav zastopa nekaj manjših slovenskih zahtev; Slomšek zastopa že omenjeno mnenje, da naj duhovniki prepuščajo pridiganje o političnih zadevah političnim predstojnikom; tudi Hicinger je za frankfurtske volitve, čeprav ga motita strah za slovensko narodnost in dejstvo, da se za Frankfurt zavzemajo tudi nemški radikalci. Na drugi strani je pa slovenska liberalna struja. Ta struja si predstavlja Zedinjeno Slovenijo v okviru Avstrije in mislim, da je bil ta avstroslavizem pri njej, podobno kakor pri sorodnih strujah pri Čehih in Hrvatih ter Srbih, tedaj mišljen iskeno.⁹⁸ Vendar je pa jasno, da je bila Avstrija, kakršno si je ta struja predstavljala, bistveno drugačna od Avstrije, kakršna je bila dotlej in tudi odtlej, ne more pa biti tudi nobenega dvoma o tem, da je ta struja vedela, da je njeno stališče o ločitvi Avstrije od Nemške zveze in o bojkotu volitev v Frankfurt v nasprotju s stališčem tedanje avstrijske vlade in da prihaja zaradi njene agitacije za bojkot frankfurtskih volitev na terenu do konfliktov s predstavniki avstrijskih oblasti. Zato mislim, da so mogli gesla o avtonomni Sloveniji s slovenskim uradnim in učnim jezikom, o ločitvi od Nemške zveze in o bojkotu volitev v Frankfurt v tej situaciji zastopati le ljudje precejšnje liberalne miselnosti in da so nesmiselne trditve, da bi bila ta gesla povezana s kakim avstrijskim legitimizmom.

⁹⁷ Mislim, da Prijatelj nima prav, ko označuje Dežmana, ki je bil poleg Auersperga v šestdesetih letih vodilna osebnost nemškoliberalne stranke na Kranjskem, kot pristaša meščanskodemokratskih idej leta 1848 (Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, II, str. 75—76); D. Kermavner označuje Dežmana za liberalca, ne pa demokrata, in opozarja, da nemški liberalizem ni bil demokratičen (prav tam, II, str. 544—45, 558).

⁹⁸ Anton Auersperg misli že v drugi polemiki z dunajsko Slovenijo, datirani 6. maja 1848, da je to povezovanje Slovenije z Avstrijo začasno: »Möge Slovenia noch eine Weile an dem Arme ihrer älteren Schwester Austria wandeln, dieser Leitung darf sie sich nicht schämen, sie ist zwar keine Minderbegabte, aber doch die Jüngere. Wenn sie einst die Tage ihrer vollständigen Reife erreicht hat, dann wird auch die Trennung natürlich und darum minder schmerzhaft seyn.« V uvodu k Volkslieder aus Krain označuje 1849 slovenske težnje kot »die neu erwachten Ideen politisch-nationaler Staatenbildungen«.

V poletju in jeseni 1848 se je položaj nekoliko spremenil. Konflikt med Madžari na eni, Hrvati in Srbi na drugi strani je postajal vedno bolj oster. Avstrijski dvor in avstrijska vlada sta pod vtisom vojaških zmag reakcije v Galiciji, v Pragi in v Italiji od konca junija prenehala popuščati Madžarom in začela delati na tem, da bi zmanjšala kompetence Ogrske, kateri je bilo aprila 1848 dejansko priznано, da je le še v personalni uniji z Avstrijo; vse to je vedlo do preloma z Ogrsko konec septembra oz. v začetku oktobra 1848. Na strani Madžarov so nemška levica dunajskega parlamenta in dunajski demokrati, kar je končno vedlo do dunajske oktobrske revolucije, medtem ko so vsi Čehi odločno proti Madžarom in potem tudi proti dunajski oktobrski revoluciji. Vse to je vplivalo tudi na položaj na Slovenskem. Stališče pod vladnim vplivom stoječega tiska do slovenskega gibanja se je vsaj ponekod ublažilo, tako da objavlja npr. ljubljanski *Illyrisches Blatt* od konca maja tudi članke, napisane s slovenskega stališča. Ne more biti dvoma o tem, da je generalna linija slovenske liberalne struje, ki dobi svoje glasilo v listu »Slovenija«, prav tako kakor linija čeških liberalcev in radikalcev ter linija hrvatskega gibanja vključno s hrvatsko levico, nasprotna stališču Madžarov in Frankfurta, čeprav se v tem slovenskem gibanju oglašajo tudi glasovi, ki pripuščajo možnost, da se avstrijski Nemci priključijo Frankfurtu, a samo z nemškim etničnim ozemljem, in da se tudi Madžari osamosvoje, a samo s svojim etničnim ozemljem.⁹⁹ Ne more biti tudi dvoma o tem, da generalna linija slovenske liberalne struje in lista »Slovenija«, podobno kakor vse že omenjene struje pri drugih slovanskih narodih, nastopa proti dunajski oktobrski revoluciji. Značilno pa je, da v tej situaciji slovenski konservativci opuščajo svoje pomisleke in se pridružujejo v določeni meri stališčem, ki jih zastopajo liberalci. Bleiweis je objavil v Novicah 17. maja 1848, torej 12 dni po frankfurtskih volitvah, članek Koseskega »Moje misli«, kjer Koseski zastopa stališče, da nimamo v Frankfurtu kaj opraviti; Bleiweis pojasnjuje, da je dobil članek 8. maja, t. j. 3 dni po volitvah, se pa s člankom strinja in odslej res ni več v Novicah nobenih člankov, ki bi bili za Frankfurt; značilno je tudi, da je bil Koseski razburjen, ko je postalo ljubljansko Slovensko društvo 6. junija 1848 literarno in ne več politično.¹⁰⁰ Videli smo tudi že, da se Bleiweis v juniju ni več strinjal s stališčem Hicingerja. Ko je Hicinger napisal za Novice dva članka o uvajanju slovenščine v šole in urade in ga je skrbelo, kakšen bo uradni jezik za Nemce in Italijane v Sloveniji, mu je v Novicah zelo odločno odgovoril Janez Bučar, da so tujci na slovenski zemlji gostje, ki se naj nauče naš jezik ali pa dobe prevajalce, moremo jim pa dati prevajalce tudi mi in jim dati pravico učiti se v šolah svoj jezik poleg našega, čeprav oni v časih nekdanje sužnosti niso tako delali z nami; Hicingerja v odgovoru moti, da se govori

⁹⁹ Prim. J. Krajnc, Slavjansko-nemške razmere, Slovenija št. 3, 11. VII. 1848 (okrajšan prevod članka *Die slavisch-deutschen Verhältnisse* iz *Allgemeine Slavische Zeitung* in priloge k *Gratzer Zeitung*). — Za trditve o stališču drugih avstrijskih Slovanov in splošni situaciji prim. knjigo Nacionalni problemi in habsburški monarhiji in tam navedeno literaturo.

¹⁰⁰ Prim. I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina I, str. 42, in Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VII, Lj. 1905, str. 163 (z navedbo objave vira).

o tujcih, ko smo vendar pod istim cesarjem, in da se govori tako mogočno proti drugim narodom, treba je iti počasi, ker se še ne ve, kaj bo; značilno je pa, da se Bleiweis v uredniški opombi k temu zadnjemu članku ne strinja s Hicingerjem, ker se je treba boriti in biti odločen proti nasprotnikom, ki so ostri, čeprav se seveda izjavlja za cesarja in za vero.¹⁰¹ V Novicah 27. IX. 1848 se pa Bleiweis čisto jasno izjavi za Zedinjeno Slovenijo. Tudi Hicinger (Podlipski) se v članku O razmeri med Slovenci in Iliri v Sloveniji 1. XII. 1848 izjavi za Zedinjeno Slovenijo, potem je pa treba razmisliti o združitvi, ne pa o stopitvi z drugimi Jugoslovani. Celo Slomšek piše 2. junija 1848: »Ali se bomo Nemcov alj Slovincov deržali? Le Slovincov, kar je prav. Nemci nam žugajo materno kerv popiti, nas pa tudi ob sveto vero pripraviti.« Ko tako pove, kakšen pomen ima pri tej njegovi odločitvi strah pred nemškimi radikalci, pa vendar še v istem pismu svari pred študenti, ki se bodo vrnili domov iz Dunaja in Gradca (»Cele okoljce bojo okužili.«).¹⁰² Seveda pa to zблиževanje zaradi skupnih nasprotnikov ni zbrisalo razlik v stališčih; ko se je v ljubljanskem Slovenskem društvu novembra 1848 govorilo o § 2 in 3 načrta frankfurtske ustave, ki sta predvidevala za odnos med deželami Nemške zveze in drugimi deželami samo možnost personalne unije, je hotel dr. Bleiweis protestirati s stališča historičnega, dr. Martinak pa s stališča naravnega, narodnega prava.¹⁰³

Ne manjka torej dokazov, da je treba v slovenskem političnem gibanju leta 1848 razlikovati več smeri, konservativce in liberalce. Med konservativci je imel dr. Bleiweis vpliv kot urednik Novic in od 6. junija 1848 tudi kot predsednik ljubljanskega Slovenskega društva; kak večji Bleiweisov vpliv bi bilo treba pa šele dokazati. V tem letu se začno tudi cerkvena prizadevanja vplivati na javno mnenje preko periodičnega tiska; julija 1848 začne izhajati v Ljubljani Slovenski cerkveni časopis dr. J. Zl. Pogačarja, ki ga z novim letom 1849 nadomesti Zgodnja danica Luke Jerana, izrazit klerikalen list; upoštevati je pa treba tudi v nemščini v Ljubljani izhajajočo Pogačarjevo Laibacher Kirchenzeitung in Theologische Zeitschrift. Na drugi strani pa mislim, da že doslej navedeni podatki o slovenskih liberalcih, njihovih programih in vplivih ne upravičujejo Prijateljeve, v soglasju z njegovo koncepcijo vse dobe postavljene teze, da moremo v letu 1848 govoriti le o sporadičnih početnih svobodomiselnih težnjah in o tem, da je tedaj slovenske mladina simpatizirala s svobodomiselnim duhom časa, da je pa potem popolnoma prevladala konservativna smer in da je šele mlajša generacija, ki je bila leta 1848 še v šolah, pozneje začela z borbo za naprednejša načela.¹⁰⁴ Proti tej tezi pa govori predvsem dejstvo, da pripada liberalni smeri glavni slovenski politični list v dobi revolucije »Slovenija«, ki začne izhajati 4. VII. 1848. Prijatelj označuje Slovenijo na enem mestu kot organ svobodoljubnejše in

¹⁰¹ Novice št. 24, 14. VI. 1848; št. 31, 2. VIII. 1848; št. 33 in 34, 16. VIII. in 23. VIII. 1848; št. 36, 6. IX. 1848.

¹⁰² AZN, I, str. 108.

¹⁰³ J. Apih, Slovenci in 1848. leto, str. 210—211.

¹⁰⁴ Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, str. 9; III, str. 11, 230.

radikalnejše mladine, na drugem mestu pa kot katoliško liberalen list v skladu z glavnimi duhovniškimi sotrudniki; to je seveda v soglasju s Prijateljovo tezo, da je bilo tedaj le prav malo slovenskih zavednih laičnih inteligentov in meščanov liberalne smeri, kar pa ne ustreza popolnoma sliki sestava sodelavcev Slovenije in slovenskih pristašev liberalne smeri.¹⁰⁵ Značilno je, da njenega urednika v prvih 14 mesecih njenega obstoja Mateja Cigaleta (1819—1889) sicer dobri članek v Slovenskem biografskem leksikonu označuje le kot pravnika in jezikoslovca, ki je ustvaril slovenski pravniški jezik in ga usposobil za uradovanje ter si pridobil neveljivih zaslug za slovenski jezik, ne govori pa o njem kot politiku in misli, da je postal uvodničar Slovenije le kot dober poznavalec slovensčine; seveda je tega krivo stanje, v katerem je naše raziskovanje slovenske politične zgodovine.¹⁰⁶ V resnici izraža Slovenija vsa že omenjena stališča slovenske liberalne smeri; o verskih vprašanjih ne piše do oktobra ničesar, tedaj nekaj popušča konservativcem pač zaradi konstelacije, ki je nastala ob dunajski revoluciji; urednik si mora seveda mnogo pomagati s prevodi, značilno je pa, da izbira pri tem skoraj izključno iz slovanskih listov liberalnih in radikalnih smeri; o smeri lista od oktobra 1848 dalje bo treba govoriti še posebej. Seveda si obeh smeri pri Slovencih ne smemo predstavljati kot dveh organizacijsko in po osebni pripadnosti ostro ločenih taborov; takih taborov, ki bi tudi pri volitvah nastopala drug proti drugemu, v slovenski politični zgodovini ni bilo do leta 1873. Liberalci hočejo sodelovati s konservativci in jih pridobiti za svoj nacionalni program; vprašanj svetovnega nazora, ki bi jih ločila, navadno ne omenjajo. Ostane še vprašanje, kakšno je bilo razmerje moči in vpliva obeh smeri in koliko moremo govoriti o konservativnem vodstvu slovenskega narodnega gibanja v revoluciji 1848/49. Na podlagi samih programov, društev in listov bi na to tezo ne mogli odgovoriti pozitivno. Odgovor otežkoča tudi že omenjeno dejstvo, da sta imeli v poletju in v jeseni 1848 konservativna in liberalna struja precej enako stališče v glavnih aktualnih vprašanjih in da je bilo stališče obeh struj do dunajske oktobrske revolucije negativno, podobno kakor je bilo negativno tudi stališče vseh struj, tudi liberalnih in radikalnih, pri Čehih in Slovakah, pri Hrvatih in Srbih. Ostane še ocena na podlagi rezultatov volitev in stališč izvoljenih poslancev, pri čemer pridejo za to vprašanje v situaciji leta 1848 v poštev le volitve v dunajski parlament in vanj izvoljeni poslanci. Tu pa moramo upoštevati že omenjeno dejstvo, da v letu 1848 sicer že obstoje politični listi in društva z opredeljenimi političnimi programi, ki pa vsi skupaj vendar še ne obvladujejo volilnega boja in postavljanja kandidatur, tako da odločajo pri kandidaturah tudi čisto osebni in lokalni motivi, da se isti volilci pri različnih volitvah odločajo za kandidate čisto različnih smeri in da je mogoče celo stališče poslancev včasih kvečjemu približno opredeliti na podlagi njihovih govorov in glasovanj. Če vse to upoštevamo, je pa pri volitvah 1848 za naše vprašanje najbolj zanimivo dejstvo, da pri pravo-
volitvah kmetje, ki tvorijo ogromno večino volilcev, skoraj nikjer niso

¹⁰⁵ Prav tam, I, str. 59, 176 in drugod; prim. tudi I. Prijatelj, Duševni profili ..., Lj. 1935, str. 154—155.

¹⁰⁶ SBL, I, str. 78—79.

izvolili za volilne može duhovnikov, čeprav so se ti za te funkcije pote govali, medtem ko so bili v poznejših desetletjih v slovenskih krajih na vasi duhovniki skoraj redno izvoljeni za volilne može; med kmetom in duhovščino stoji pač v letu 1848 nerešeno vprašanje zemljiške odveze, zato kmet duhovščini v političnih vprašanjih ne zaupa.¹⁰⁷ Iz istega razloga se pri volitvah poslancev uveljavi načelo, da so izvoljeni laični inteligenti ali pa kmetje, nikakor pa ne fevdalci ali pa duhovniki, ki morejo imeti v vprašanju zemljiške odveze kmetom nasprotno interese. Kakor že ome njeno, je bila med poslanci, izvoljenimi na slovenskem ozemlju, približno polovica takih, ki jih moremo po njihovem nastopanju šteti med izrazite Slovence (dr. F. Miklošič, dr. J. Krajnc, A. Dominkuš, dr. M. Kavčič, M. Ambrož, V. Štercin, A. Černe, J. Doljak, A. Gorjup), drugi so bili veči noma kmetje ali uradniki brez izrazite narodne orientacije, le malo je bilo pa izrazitih nasprotnikov slovenske orientacije; to dokazuje seveda, da se še ni dokončal proces politične opredelitve in da je tudi slovenska politična orientacija zajela šele del Slovencev. Kar se tiče znanja po slancev, ki so se šteli za Slovence, je zanimivo mnenje Fr. Šukljeta iz l. 1926, da je bilo to morda najboljše slovensko parlamentarno zastopstvo; posebej naj opozorim na dr. J. Krajnca (1821—1875), ki ga pozna vsa starejša in srednja generacija pravnikov kot avtorja sistema civilnega prava, skoraj noben jurist pa ne ve, da je bil 1848 slovenski politik in pozneje predaval civilno pravo v Gradcu v slovenščini.¹⁰⁸ Kar se pa tiče njihove liberalne ali konservativne orientacije, bi bilo to potrebno študi rati pri vsakem od njih posebej in se bo treba nekaterih vprašanj še do takniti; nekateri med njimi simpatizirajo z levico, drugi so bolj desnoliberalni, izrazit konservativec je pa samo J. Doljak, ki je zato predčasno odložil mandat, kar vse ne govori za tezo o konservativnem vodstvu tedar nje slovenske politike.

Za kmetско prebivalstvo, ki je tedaj ogromna večina vseh Slovencev, je seveda osnovno vprašanje, ki ga zanima, vprašanje odprave fevdalnega sistema; to je razumljivo in to nam dokazujejo tudi sodobni viri. Kar se tiče odnosov med kmečkim gibanjem za revolucionarno rešitev vprašanja zemljiške odveze in med slovenskim nacionalnim gibanjem, velja v sploš nem, da sta to dve paralelni gibanji, ki se pa nista zlili v enoten tok z enotno vsebino; iz tega se sklepa, da je prav zaradi tega slovensko nacio nalno gibanje zajelo primeroma ozke kroge in ni dobilo tiste dinamike, kakor bi jo imelo, če bi bil njegov program formuliran tako, da bi kmet videl v njem uresničenje svojih socialnih teženj.¹⁰⁹ Ta teza se mi zdi v osnovi pravilna, čeprav še niso izčrpani vsi viri in bodo nove monografije verjetno ugotovile še neznane nianse. Tu nas zanima vprašanje, koliko

¹⁰⁷ V. Melik, Frankfurtske volitve..., n. o. m., str. 87—88.

¹⁰⁸ Fr. Šuklje, Iz mojih spominov, I, Lj. 1926, str. 8; za Krajnca J. Polec, SBL, I, str. 547—550; za vse ostalo J. Apih, n. d., str. 147 sl.

¹⁰⁹ To tezo je prvi javno in izrazito formuliral E. Kardelj-Sperans v prvi izdaji svojega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja, Lj. 1939, str. 79, 128; ista teza v drugi izdaji, Lj. 1957, str. 217 sl.; v monografiji je podrobno izvedel to tezo B. Grafenauer, Slovenski kmet v letu 1848, ZČ II—III, 1948—1949.

se tudi v tem oziru pojavljajo razlike med konservativno in liberalno smerjo pri tedanjih Slovencih. Kar se tiče konservativcev, se mi zdi jasno, da oni pred marčno revolucijo 1848 sploh niso bili za odpravo fevdalnega sistema, tudi ne proti odškodnini, prav tako kakor niso bili za odpravo absolutizma. Taki nazori niso prenehali obstajati tudi po marčni revoluciji in tako npr. Slomšek v svojem pastirskem pismu 2. aprila 1848 sicer predvideva, da bo prišlo do nekih sprememb, vendar pa najostreje obsoja vsako kmetško gibanje in punit in ne uvideva niti historične relativnosti niti nujnosti odprave fevdalnega sistema. Dr. Bleiweis seveda tudi v tem vprašanju v skladu z uradno linijo ostro obsoja vse kmetške nemire, stoji na stališču, da morajo kmetje izpolnjevati naprej svoje obveznosti do zemljiških gospodov do nove zakonodajne ureditve, obenem pa vendar v institucijah, ki v njih sodeluje, v soglasju z uradnimi navodili soglašajo s tem, da je treba fevdalni sistem odpraviti, vendar pa proti odškodnini. Zanima nas pa stališče liberalnih Slovencev, ki so, kakor smo videli, v resnici formulirali slovenski nacionalni program. Tu mislim, da je ne-utemeljeno naziranje, da bi se kdo med njimi zavzemal za to, da se fevdalni sistem ohrani. Pri Matiji Majarju smo videli, da je v letaku »Le sem Slovenci!...« svetoval voliti poslance, ki ljubijo »Slovence, slovenšino in kmetiški stan«, v že omenjenem letaku »Kaj Slovenci terjamo?« pa navaja po zagrebških »Narodna zahtijevanja« zahtevo, »da se desetine in rabote odkupijo«; razlaga mesta v njegovem letaku »Kako dalječ pa seže nova svoboda, ki smo jo ravno dobili?« v smislu, da se je zavzemal za ohranitev fevdalnih obveznosti, sloni po mojem mnenju na napačni interpretaciji tega teksta.¹¹⁰ Prav tako za znano protifrankfurtsko parolo, da bodo kmetje in Slovenci morali dovolj plačevati (davkov) za svojega cesarja (Avstrijo) in da jim ni treba plačevati še v Frankfurt, ki se pojavlja tudi v »Sloveniji« 11. VIII. 1848, ne smemo trditi, da je bila to demagoška fraza ljudi, ki so se zavzemali za nadaljnje plačevanje dajatev kmetov,¹¹¹ saj ni nobenih dokazov za to, da bi se »Slovenija« zavzemala za ohranitev fevdalnega sistema. Kljub temu je pa res, da so bila velika gibanja slovenskih kmetov v letu 1848 spontana in niti najmanj ne vodena od predstavnikov slovenskega nacionalnega programa, medtem ko se na drugi strani publikacije nacionalnega gibanja omejujejo navadno le na nacionalne zahteve in ne omenjajo drugih vprašanj; znano je celo, da so bili agitatorji za nacionalni program presenečeni, ko so kmetje hoteli govoriti samo o odpravi fevdalnega sistema, in da so predstavniki oblasti

¹¹⁰ Kakor omenjam že v op. 54, gre tu za Majarjevo prireditev Castellijevega teksta, ki se nahaja v Ljubljani v NUK v Auerspergovem arhivu, medtem ko Majarjevega teksta doslej nisem mogel najti. Majarjev tekst je imel v rokah J. Apih in citira iz njega z razlago v smislu, da se zavzema Majar za ohranitev fevdalnih obveznosti (Slovenci in 1848 leto, str. 59); po Apihu sta povzela to razlago Sperans (o. d., 1. izd., str. 117, in 2. izd., str. 204) in B. Grafenauer (Slovenski kmet v letu 1848, n. o. m., str. 25). Castellijev tekst, ki se nanj Majar vsaj na mestu, ki ga citira Apih, tesno naslanja, pa govori izključno o obveznostih kmeta do države in z nobeno besedo ne omenja zemljiških gospodov.

¹¹¹ V. Melik, Frankfurtske volitve..., n. o. m., str. 125.

sodili, da nacionalna agitacija ne bo dosegla posebnih uspehov, ker se kmetje zanimajo samo za svoje zahteve.¹¹² Dejstvo, da se slovenski nacionalni programi omejujejo na nacionalne zahteve, seveda ne dokazuje, da bi jim bila vprašanja fevdalnega sistema, ustave itd. indiferentna; bolj naravna je razlaga, da so se omejevali na specifične slovenske zahteve, medtem ko so se jim zdela vsa druga vprašanja splošnega značaja. Kdor bi se zavedal, kakšna mobilizacijska sila je v tem, da se prikaže nacionalni nasprotnik tudi kot socialni nasprotnik, bi seveda postopal drugače. Tu gre za splošni problem odnosa srednjeevropskega liberalizma do kmeta v revoluciji 1848, ki je pa dobil pri Slovencih še poseben, nacionalni značaj. Vendar pa obstoje tudi tu nianse, ki jih ni zanemariti. V Slovenskih goricah in v Prlekiji, kjer je imelo slovensko narodno gibanje masovno podporo kakor pač nikjer drugod, je pri tem vplivalo prav dejstvo, da so graščaki agitirali za Frankfurt.¹¹³

Dejstvo, da je bil na Hrvaškem (kakor na Ogrskem) fevdalni sistem odpravljen že aprila 1848, je naredilo velik vtis na kmete na Štajerskem in Dolenjskem. Pri seji kranjskega deželnega zbora 19. VI. 1848 je radikalne zahteve v korist kmetov podpirala poleg kmečke tudi dijaška publika, ki v Ljubljani pač ni bila indiferentna v nacionalnem oziru; branil jih pa je in si s tem pridobil pri kmetih veliko popularnost tudi Ambrož, ki je tedaj nastopal tudi za pravice slovenskega jezika, že za zborovanje Slovenskega društva 13. maja pa pripravil govor proti Frankfurtu, objavljen v Sloveniji 21. VII. 1848; z ozirom na to bi bilo potrebno ugotoviti, ali je on prej sploh pristal na to, da kandidira pri frankfurtskih volitvah, kjer je bilo zanj oddanih nekaj glasov.¹¹⁴ Mogoče je, da je pri agitaciji slovenskih dunajskih in graških študentov prišlo do sporazumevanja med med njimi in kmeti tudi v vprašanjih, ki so predvsem zanimala kmete.¹¹⁵ Zelo verjetno je, da so kmetje hoteli vedeti, kakšno mnenje imajo o tem kandidatu, ki so jih potem volili za poslance v dunajski parlament. Kar se tiče razprave o zemljiški odvezi v parlamentu, je tu ni mogoče analizirati, poudarim naj pa, da je usmerjenost večine poslancev iz slovenskih krajev levičarska, med njimi tudi nekaterih poslancev, ki zagovarjajo nacionalne zahteve; Černe je med redkimi poslanci, ki so proti vsaki odškodnini zemljiškim gospodom; večina poslancev iz slovenskih krajev je glasovala proti določbam, za katere obveznosti naj se plača odškodnina, ker so se jim zdele preveč popustljive do fevdalcev; večina je bila za to, da naj plača odškodnino država; večina je proti temu, da bi se zakon predložil v sank-

¹¹² Postojnski okrožni glavar misli, da se bodo kmetje vneli za samostojno Slovenijo, če se bodo prepričali, da imajo od tega materialne koristi; zaenkrat ima pa ta agitacija pristaše le v mestih in med srednjimi in izobraženimi sloji (J. Mal, Ljubljana in leto 1848, GMS XIV, 1933, str. 121).

¹¹³ Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VII, 1905, str. 64 (Vogrinovo pismo 12. V. 1848); V. Melik, n. o. m., str. 125.

¹¹⁴ Za kranjski deželni zbor 19. VI. 1848 B. Grafenauer, n. o. m., 39—41.

¹¹⁵ Dokazano je to za jurista Jermana, ki je s svojimi obljubami kmetom glede tlake, desetine in drugih dajatev gospostvom na shodu v Šentjerneju na Dolenjskem razburil kostanjeviško gospostvo (J. Mal, Ljubljana in leto 1848, GMS XIV, 1933, str. 121).

cijo vladarju, in hoče, da bi ga proglasil sam parlament; med to večino srečujemo tudi npr. Ambroža, Kavčiča in Krajncu.¹¹⁶

Poznejši znameniti jurist Krajnc, poleg dr. Kavčiča glavni zagovornik Zedinjene Slovenije v ustavnem odboru parlamenta, je obvestil 8. IX. 1848, na dan po razglasitvi zakona, svoje volivce o tem z letakom, ki ima informativno vsebino, vendar pa obljublja, da bo še naprej zastopal interese kmetov, in označuje ta zakon kot najlepši in najkoristnejši, odkar obstoji avstrijsko cesarstvo; letak je prekrizal načrte dekana Ureka v Škalah, ki je zbiral med kmeti podpise za stari red; proti Krajncu pa pride do gonje; še 1854 zbira okrajni glavar obtožno gradivo proti njemu in 1855 propade kot kandidat za advokaturu v Celju.¹¹⁷ Na drugi strani je pa goriški konservativni poslanec Doljak podal ostavko, ker so mu očitali, da je zagovarjal interese graščakov, kar dokazuje, s kakšnim zanimanjem so tedaj sledili delu poslancev.¹¹⁸ Ta vprašanja se mi ne zde nepomembna za kasnejšo dobo; pri odločitvi velike večine kmetov za slovensko politično orientacijo, kakor jo dokazujejo rezultati kasnejših volitev, je igralo brez dvoma vlogo gledanje na Slovence kot narod kmetov in na nemško stranko kot stranko graščakov in »škriccev« (uradnikov).

Soglasje obeh slovenskih političnih struj glede glavnih aktualnih vprašanj pa ni trajalo dolgo. Z že omenjenim stališčem slovenskih društev in listov glede dunajske oktobrske revolucije se niso strinjali nekateri poslanci, ki so v oktobru še dalje sodelovali v delu parlamenta, kateri seveda ni imel jasnega stališča in je hotel nekako posredovati med revolucijo in vlado. Sem spadajo predvsem Ambrož, ki je že prej branil slovenske narodne zahteve; a bil prepričan, da so njihovi glavni nasprotniki domači reakcionarji, ne pa dunajski demokrati, in nekateri kmetski poslanci, medtem ko so drugi poslanci omahovali ali pa odhajali iz Dunaja. Zaradi tega so bili Ambrož in nekateri drugi poslanci vehementno napadani v Novicah in Sloveniji; vendar je pa značilno, da z Ambrožem ni prišlo do definitivnega preloma in da celo Novice objavljajo 6. XII. 1848 dopis o sestanku, kjer je Ambrož dokazoval, da je on vendar Slovan, medtem ko so mu drugi zagotavljali, da tudi oni niso reakcionarji.¹¹⁹ A tudi za Kranjsko poročajo policijski akti o odobravanju dunajske oktobrske revolucije, simpatijah za Kossutha in Manina, republikanstvu itd. npr. pri sodniku Guzelju v Radovljici in njegovih somišljenikih, pri juristu Veroni, pri ljubljanskem nožarju Hofmanu, pri nekaterih ljubljanskih trgovcih (Baumgartner, Heimann); za večino od njih vemo, da so bili odločni Slovenci in agitatorji za slovensko gibanje, tako da dobimo vtis, da so imeli na Kranjskem skoraj samo ti »ultraslovenci« simpatije za dunajsko okto-

¹¹⁶ Za to diskusijo, ki še ni izčrpno analizirana, prim. J. Apih, n. d., str. 184—194; A. Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, Lj. 1941, str. 25—27; B. Grafenauer, Slovenski kmet..., n. o. m., str. 48—51.

¹¹⁷ K. Verstovšek, Dr. Jože Krajnc, Ilustrovani narodni koledar XIII, Celje 1901, str. 82—99 (s ponatisom njegove okrožnice).

¹¹⁸ J. Apih, o. d., str. 195.

¹¹⁹ Za stališča poslancev se moramo še danes opirati na sliko J. Apiha, n. d., str. 201 sl., opremljeno seveda z njegovimi konservativnimi komentarji.

brsko revolucijo.¹²⁰ Drugačen je bil položaj na Koroškem; v Sloveniji 29. IX. 1848 je dopis iz Koroške 21. IX., da Milonik (bodoči nasprotnik slovenske politike) marljivo bere Slovenijo, jo posoja sosedom in razlaga iz nje; v številki 24. X. 1848 pa beremo koroški dopis od 20. X., da je bilo prej že veselje za slovenščino, od dunajskih dogodkov dalje je pa vse za Landsturm, proti Radeckemu in Jelačiću, Kärnthens Volksfreund obvladuje javno mnenje; tedaj so začeli učinkovati momenti, ki so pozneje toliko škodovali slovenski politiki na Koroškem. Na podlagi že omenjenih policijskih poročil se je trdilo, da je v tej dobi obstajala pri Slovencih posebna revolucionarnodemokratska smer.¹²¹ Za druge avstrijske Slovane (Čehe, Hrvate in Srbe) velja, da so bili vse leto 1848 za avstroslavizem; od jeseni 1848, zlasti od dunajske oktobrske revolucije, se pa pojavijo pri radikalnejših smereh in posameznikih omahovanja; po oktobrirani ustavi marca 1849 pride končno do priprav za upor v Pragi maja 1849 na podlagi sodelovanja čeških in nemških radikalcev, do poskusov sodelovanja z Italijani in posebno do poskusov sodelovanja teh smeri pri Čehih, Hrvatih in Srbih s Kossuthom, ki pa vendar niso privedli do sporazuma.¹²² Mislim, da je treba ta kronološki moment upoštevati tudi pri Slovencih. Do oktobra 1848 obstoji pač le gibanje za Zedinjeno Slovenijo (in včasih tudi enoto vseh avstrijskih Jugoslovanov) v okviru federalistične Avstrije, čeprav je bil že tedaj pri nekaterih pristaših gibanja akcent bolj na Sloveniji in pri drugih na Avstriji.¹²³ Po oktobru 1848 pa se pojavijo v tem taboru omahovanja, posamezniki se opredeljujejo različno, kar dokazuje poleg že navedenih dejstev posebno Cigaletova Slovenija. Članki v tem listu, ki so večinoma prevodi iz čeških in drugih slovanskih listov, a zelo premišljeno izbrani, pišejo proti dunajski revoluciji, obenem pa zatrjujejo, da boj proti Dunaju in Madžarom ni boj za reakcijo in proti svobodi, in govore celo, da se bo treba boriti za svobodo, če se bo hotelo kaj več kakor samo pokoriti frankfurtsko-madžarsko stranko; list piše proti Windischgrätzu, a za Jelačića, čeprav je bil v resnici tedaj Jelačić že podrejen Windischgrätzu. V številkah 31. X., 3. XI., 7. XI. in 10. XI. 1848 objavlja Slovenija po češkem listu prevod znamenitega govora, ki ga je imel Bakunin v Parizu 29. XI. 1847, na dan obletnice poljske vstaje l. 1830, kjer Bakunin odobrava sovraštvo Poljakov do Rusije, izraža pa upanje, da se bo vse to spremenilo, ko bo zmagala druga Rusija; to dejstvo je zanimivo, vendar pa iz njega ne smemo sklepati preveč, ker je prvi vehementni napad Bakunina na avstroslavizem in njegove predstavnike šele iz decembra 1848. Že 20. oktobra 1848 je pa objavljen prevod iz poljskega lista, kjer se trdi, da je dvoru in kamarili Jelačić le sredstvo, izraža pa

¹²⁰ J. Mal, *Zgodovina...*, str. 670—71, 672, 688, 699—701; isti, *Ljubljana in leto 1848*, GMS XIV, 1933, str. 130, 134.

¹²¹ V. Melik, *Frankfurtske volitve...*, n. o. m., str. 118; F. Gestrin — V. Melik, *Slovenska zgodovina 1813—1914*, Lj. 1950, str. 46—47.

¹²² *Nac. problemi...*, str. 100—101, 102, 106—107 in tam navedena literatura.

¹²³ Ne zdi se mi pa upravičeno označevati kakršenkoli program, ki je za Zedinjeno Slovenijo, za legitimističen (V. Melik, *Frankfurtske volitve...*, n. o. m., str. 116—117); tudi ne verjamem, da bi bil kak liberalec, ki bi se odločil za slovensko politično smer, za Frankfurt (prav tam, str. 119—120).

upanje, da se jima ta manever ne bo posrečil. Dne 7. novembra 1848 objavlja pa Slovenija članek iz istega poljskega lista, kjer se trdi, da sta avstrijstvo in svoboda nezdržljiva, da so Nemci-Madžari, Slovani in kamarila tri stranke, ki vodijo vsaka svojo politiko, da se utegnejo Čehi in Hrvati prevarati, ker je Avstrija prestara in preveč nemška, da bi mogla spremeniti svojo naravo, in da bodo tudi v bodočnosti Nemci gospodarji, Slovani pa hajduki; uredništvo je to zadnje trditev opremilo s klicajem.

Razvoj v dobi med porazom dunajske oktobrske revolucije in razpustom parlamenta ter oktroirano ustavo marca 1849 je razlike med strujami pri Slovencih seveda povečal. Slomšek je v dobi revolucije napisal vrsto načelnih člankov; v njih je postavljaj antitezo med naziranjem o božjem izvoru oblasti in naziranjem o ljudski suverenosti, pri čemer mu prvo naziranje, ki se mu pridruži, pomeni seveda oblast vladarja, ki se mu morajo podložniki pokoravati; on nasprotuje uporom, »napačno« razumljeni svobodi, zlasti svobodi tiska, in enakosti, kritizira slabe volitve poslancev in nezaupanje Slovencev do duhovnikov pri volitvah; pozitivna mu je ljubezen do materinega jezika in narodnosti, negativen pa po njegovem zatrjevanju puntarski in poganski nacionalizem, ki ne spoštuje tega čustva pri drugih narodih in uči sovraštvo do njih, pri čemer je pa treba opozoriti, da Slomšek obsoja v soglasju s svojim naziranjem o oblasti dejansko tudi princip, da naj narod sam odloča o svoji usodi, kakor dokazuje njegovo mnenje o italijanski in drugih revolucijah.¹²⁴ V soglasju s tem je njegovo stališče o aktualnih političnih dogodkih; v pismu Vodušku 25. XI. 1848 najdemo že njegovo tudi drugod izraženo mnenje, da so topovi razbili glavo radikalizmu, da je pa stvar cerkve, da preko prižnic in tiska izpreobrne srca; v pismu salzburškemu nadškofu kardinalu Schwarzenbergu 1. I. 1849 izraža zaupanje v novo Schwarzenbergovo ministrstvo, ki mu izgleda naklonjeno cerkvi; iz mesta v pismu Vodušku 12. I. 1849, kjer Slomšek piše, da se je vozil v Kromežiču tako zavozlal, da je potreben Aleksander, ki bi ga presekjal, moremo domnevati, da je bil Slomšek, ki je v dobrih zvezah z vsem avstrijskim episkopatom, informiran o načrtih vlade, da razžene parlament, ki je s svojimi načrti o zakonodaji v cerkvenih zadevah vznemirjal cerkvene kroge.¹²⁵ Pri Bleiweisu seveda ne smemo trditi, da bi bil tak načelen reakcionar, pač pa je bil v vsem svojem nastopanju tudi zdaj zelo previden, kar mu je pridobilo Slomškovo zaupanje.¹²⁶ V tem času se še razpravlja o federativni preureditvi Avstrije

¹²⁴ Prim. A. M. Slomškega zbrani spisi, IV. knjiga, zbral, uredil in izdal M. Lendovšek, Celovec 1885, kjer so ponatisnjeni in deloma prevedeni članki iz te dobe, zlasti iz Laibacher Kirchenzeitung, Theologische Zeitschrift in Zgodnje Danice, ki jih je treba za kritično uporabo seveda primerjati z originalom (zlasti: Narodnost, znamenje naše dobe; Dve tabli zapovedij; Kaj pred vsem storiti dušnim pastirjem u naših dneh?; Novi časi, novi grehi; Milo potožilo; Svetla resnica za zmešani svet; Tužno ogledalo za našo dobo).

¹²⁵ AZN, I, str. 115, 116, 232.

¹²⁶ Prim. iz Slomškovega pisma Bleiweisu 8. XII. 1848: »Hvala Vam, dragi gospod Joanez! de naše iskrine, mlade domorodce skerbno tažite, de se ne prehitijo. Le po malim dobra trava raste. Bodite oče svojim mladim tovaršam kakor ste jim bili; kjer ste Vi, tam se ni bati prekucij; rad človek pomore, koljkor premore; — pomorem tud jaz.« (AZN, I, str. 310; ZMS XI, 1909, str. 118).

in Slovenija objavi v številkah 14. XI., 17. XI. in 28. XI. 1848 po Slavenskem Jugu načrt Ostrožinskega, po katerem naj bi se preuredila vsa monarhija v federacijo sedmih enot, od katerih bi bila ena jugoslovanska; v številki 1. XII. pa objavlja prav tako po Slavenskem Jugu uvodnik v istem smislu. Medtem je pa po porazu dunajske oktobrske revolucije nemška levica spremenila svoje stališče in v novembru je Löhner objavil načrt reorganizacije Avstrije (brez Ogrske) v federacijo petih enot, od katerih bi bila ena »slavonska«; obsegala naj bi Kranjsko, na levem (!) bregu Drave ležeči del celovškega okrožja na Koroškem in »slavonski« del Štajerske in Goriške, medtem ko prepušča ostali del Primorske in Dalmacijo »italijanski Avstriji«. Slovenija piše 5. XII. po Havličkovih Narodni Noviny, da je ta program tak, da je z levico mogoč sporazum in da je zdaj glavni nasprotnik center; v št. 8. XII. objavlja Slovenija ta načrt v prevodu s komentarjem, kjer ga pozdravlja in misli, da so krivice na Koroškem in v Istri nastale zaradi geografske nevednosti in da se je treba zato pač dalje boriti. Seveda pa objavlja Slovenija tudi članke proti levici, napisane od Petra Kozlerja, ki je izdal o tem posebno brošuro.¹²⁷ Toda projekt levice ni bil niti predložen ustavnemu odboru parlamenta, kjer so v glavnem zaradi moči nemškega centra propadli tudi vsi predlogi za Zedinjeno Slovenijo in za federacijo po narodnih enotah sploh. V spreminjajoči se politični situaciji je sklicala praška Slovanska Lipa kongres odposlancev vseh slovanskih društev v Prago za 29.—31. XII. 1848. Kakor izvemo iz Slovenije 2. I. 1849, je določilo ljubljansko Slovensko društvo 19. XII. 1848 za svojega delegata na tem kongresu urednika Slovenije Mateja Cigaleta; iz arhiva ljubljanskega Slovenskega društva pa izvemo, da je dobil Cigale, ki je zastopal tudi graško, goriško in celovško društvo, od ljubljanskega društva naročilo, da se naj v politične zadeve ne vtika.¹²⁸ O kongresu ni poročala Slovenija ničesar in za Cigaletove vtise smo navezali na poročilo, ki ga je dal Apihu za njegovo 1888 objavljeno knjigo tedaj še živeči Cigale, katerega je tedaj od dobe revolucije ločilo že 39 let državne službe, kjer je dosegel visok položaj; po tem poročilu je odšel v Prago na prigovarjanje dr. Bleiweisa in dobil vtis ljudi, ki sede in sklepajo mogočno, kakor da bi razpolagali s kako armado, ki so pijani in na pol blazni.¹²⁹ Tudi iz tega poročila moremo domnevati, da je na praškem kongresu zelo vrelo in da so se že pripravljali načrti za upor in sodelovanje z revolucionarji spomladi 1849. V teh mesecih samih je urejeval Cigale Slovenijo v vedno bolj opozicionalnem duhu; tako objavlja 22. XII. 1848 po češkem listu članek proti reakciji pod naslovom »Ne obupajte!«; 9. II. 1849 piše, da bo tudi v Avstriji prišlo do upora dežel, če bo hotelo ministrstvo, kakor se vidi, vse koncentrirati na Dunaju; 20. II. 1849 citira Slavenski Jug, da je že jasno, kakšno plačilo se nam daje, t. j. da smo se borili za staro Avstrijo; 23. II. 1849 pa navaja češki

¹²⁷ P. Kozler, Das Programm der Linken des österreichischen Reichstages mit Rücksicht auf Slovenisch — und Italienisch — Österreich, Wien 1849. — Za stališče koroške levice do Slovencev prim. že citirano delo Pleterskega.

¹²⁸ J. Mal, Ljubljana in leto 1848, GMS XIV, 1933, str. 128.

¹²⁹ J. Apih, n. d., str. 142—143.

citat, da smo vedeli, zakaj je šlo oktobra, a nismo mogli drugače, zdaj je pa nepremišljen vsak upor. Schwarzenbergova vlada je v skladu s svojo novo velikonemško politiko priključitve vse Avstrije Nemčiji in s tem avstrijske hegemonije v Nemčiji hotela okrepiti avstrijsko zastopstvo v frankfurtskem parlamentu in zato izvesti še v zadnjih tednih pred državnim udarom 7. marca 1849 nadomestne volitve za vse izpraznjene mandate, ki jih je bilo tedaj že mnogo in prej na take nadomestne volitve ni nihče mislil. Slovenija 16. II. 1849 ostro protestira proti razpisu nadomestnih volitev in sploh novi velikonemški politiki Avstrije ter izjavlja, da smo za Avstrijo v svojem in ne v avstrijskem interesu. Po volitvah je pa Slovenija 6. III. 1849, ko jih je ponovno ostro obsodila, zabeležila, da je ljubljansko Slovensko društvo molčalo o njih; to društvo, ki mu je bil predsednik Bleiweis, je na seji 13. februarja sklenilo razglasiti, da je še vedno mnenja, da je Frankfurt slovenski domovini nevaren, ugotovilo, da je razpoloženje v deželi zoper nemško edinost, vendar pa izjavilo, da se ne bo vtikalo med vlado in ljudstvo; na seji 19. februarja se je odreklo vsakemu vplivanju na volilno abstinenco in vsaki izjavi glede volitev.¹³⁰ Kakšen pritisk je vlada pri teh volitvah zopet izvajala, dokazuje postopanje funkcionarjev ljubljanskega gubernija in okrožja proti Janezu Bučarju, ki se je končno rešil s tem, da je odšel na Dunaj k sodelovanju pri poslovenjenju državnega uradnega lista.¹³¹ Kljub temu pa tedaj, kakor že omenjeno, večina volilnih okrajev na slovenskem ozemlju ni izvolila poslancev ali pa ti niso sprejeli izvolitve.

Po razpustu parlamenta in proglasitvi oktroirane ustave je podpisal protestno izjavo med poslanci, izvoljenimi na slovenskem ozemlju, le Anton Černe. Med listi je te spremembe z navdušenjem pozdravila Zgodnja danica; Novice in Pravi Slovenec (Malavašič) sta se tolažila s tem, da je to vendar ustava.¹³² Reakcija »Slovenije« je bila čisto drugačna; v številki 13. III. 1849 poroča o osupnjenosti v Ljubljani ob razglasitvi in se norčuje v poročilu iz Gorice; v naslednji številki 16. III. poroča o varnostnih ukrepih v Ljubljani, o proslavi v zelo praznem in okinčanem gledališču, kjer so igralci peli cesarsko pesem, in o tem, da so morale biti trgovine zaprte, ter objavlja kritična poročila iz Hrvatske; v številki 20. III. objavlja pač uradni popravek prejšnjih vesti iz Ljubljane, zraven pa izjavlja, da se slovensko ljudstvo ni razveselilo zaradi zadnjih dogodkov niti v Ljubljani niti drugod, da posebno obsoja postopanje s poslanci, da pa ne bo zgrešilo zakonite poti, ker verjame, da bo končno zmagala pravica. V tem času prihaja do polemike med Slovenijo na eni strani, Zgodnjo danico, Pravim Slovincem in Novicami na drugi strani zaradi stališč Slovenije, ki se zde drugim listom preveč liberalna in nacionalna.¹³³ Doslej

¹³⁰ J. Mal, Ljubljana in leto 1848, GMS XIV, 1933, str. 123.

¹³¹ J. Mal, Ljubljana in volitve za frankfurtski državni zbor, Kronika slovenskih mest II, 1935, str. 20—24.

¹³² J. Apih, n. d., str. 288—290.

¹³³ Prim. Slovenija 20. III. 1849, 6. IV. 1849 in 27. IV. 1849, ustrežajoče številke drugih listov in I. Prijatelj, Slovenska, kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, str. 198—199 (za odnos med Slovenijo in Pravim Slovincem).

je bilo znano predvsem, da so te polemike v zvezi s cerkveno politiko. Katoliška hierarhija v Avstriji, ki jo je idejno vodil novi graški (sekovski) škof Rauscher, je bila zelo nasprotna načrtom zakonodaje v cerkvenih zadevah, ki so se razpravljali v kromeřiškem parlamentu, in je zato z navdušenjem pozdravila razpust parlamenta in novo politiko, ki se čuti takoj in je končno z zakoni leta 1850 in konkordatom leta 1855 privedla na eni strani do likvidacije jožefinizma in njegove podrejenosti cerkve državi, na drugi strani pa do ogromnih privilegijev za katoliško cerkev, predvsem do cerkvenega nadzorstva nad osnovnimi šolami in do cerkvene cenzure nad vso tiskovno produkcijo; cerkvena hierarhija je za protiuslugo s pastirskim pismom avstrijskih škofov 17. junija 1849 ponudila vladi svojo pomoč proti revoluciji, posebno dragocena za vlado mnogonacionalne monarhije je bila pa obsodba poganjanja za narodnost, ker je razdelitev ljudi v družine, narode in ljudstva sicer božja naredba, razlika jezikov pa že posledica greha. Pastirski list sta podpisala tudi Slomšek in ljubljanski škof Wolf, Slomšek ostane pristaš režima vsa petdeseta leta, v smislu teze, ki podreja nacionalne interese verskim, pa piše Jeranova Zgodnja danica. Na drugi strani je Slovenija poročala o debatah o verskih vprašanjih v Kromeřižu čisto informativno brez komentarja, a že 27. II. 1849 in 1. V. 1849 je pisala proti Rauscherju, ki ga Slomšek v pismu 23. IV. 1849 zelo hvali, a misli, da ne bo ustrezal zelo demokratični duhovščini sekovske škofije, prav nič pa ne »slavomanskemu« delu te duhovščine (tedaj je ta škofija obsegala še znaten del slovenskega ozemlja in Rauscherju so očitali tudi, da ne zna prav nič slovenščine).¹³⁴ Zdaj pa postane »Slovenija« liberalnokatoliška v tem smislu, da v št. 20. III. 1849 direktno hvali Montalemberta in da polemizira v smislu tega kroga svojih duhovniških sodelavcev in simpatizerjev (Majar, Einspieler, Trstenjak, Muršec, Raič) proti pastirskemu pismu in indirektno tudi proti Slomšku ter objavlja članek, kjer se Einspieler zavzema za teze liberalnega katolicizma (ločitev cerkve od države, reforma sinod v smislu udeležbe nižje duhovščine in laikov, uvedba materinščine v verske obrede, celo odprava celibata) in nasprotuje težnji, da bi se vračali v srednji vek.¹³⁵ Neznano je pa ostalo doslej, da je prišlo do nesoglasij tudi v vprašanju jezika v osnovnih šolah. Slomšek se je sicer zavzemal za premestitev sedeža lavantinske škofije in za njeno novo razmejitev na podlagi slovensko-nemške narodnostne meje na Štajerskem, kakor tudi za slovenščino in slovenske učne knjige v osnovnih šolah, vendar je pa sigurno, da je pri tem dajal nemščini v osnovnošolskem pouku pač v skladu z novo državno politiko favoriziranja nemščine položaj, s katerim se mnogi Slovenci niso strinjali; vse vprašanje s stališča zgodovine šolstva ni raziskano, sigurno pa jê, da se Slomšek že od februarja 1849 v svoji korespondenci pritožuje nad stranko »ultraslovencev«, »slavomanom«, da se z njim strinja Bleiweis,

¹³⁴ AZN, I, str. 119.

¹³⁵ Za vsa ta vprašanja I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovensvena zgodovina 1848—1895, I, str. 36—40, 176, 190—192, 251—253, in isti, Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Lj. 1935, str. 154—155 (za avstrijski okvir na podlagi dela H. Friedjung, Österreich von 1848 bis 1860, I⁴—II², Stuttgart—Berlin 1912—1918).

da pa ta stranka v »Sloveniji« reagira proti tem očitkom.¹³⁶ Kakor je znano, je oktroyirana ustava določala med deželami, iz katerih naj obstoji Avstrija, tudi kraljestvo Ilirijo, obstoječo iz Koroške, Kranjske in primorskih dežel, za vsako deželo pa avtonomijo z deželnim zborom; to je bila za »Slovenijo« že od 13. III. 1849 neke vrste tolažba, vsaj glavni del izvenštajerskih Slovencev bi bil zedinjen. Toda že v letu 1849 je bilo odloženo, da postanejo Koroška in primorske dežele samostojne, propadla so vsa upanja na univerzo v Ljubljani itd., pri tem se pa krogu okrog Slovenije ni posrečilo, da bi dobil za svoje stališče o Iliriji itd. energično podporo pri drugih.¹³⁷ »Slovenijo«, ki še vse leto 1849 piše o Zedinjeni Sloveniji in celo o jugoslovanski enoti v Avstriji, je treba označiti kot opozicionalen list, vendar pa ta list ne upa in ne računa z nikakimi revolucionarnimi rešitvami; v dopisu Brlića iz Pariza se v št. 16. I. 1849 poroča, da so Madžari in Italijani tam sovražni avstrijskim Slovanom; o rimski republiki se piše večinoma negativno; načrte za sodelovanje avstrijskih Slovanov z Italijani, Madžari in nemškimi demokrati list deloma pozna, vendar sodi o njih negativno; v št. 5. VI. 1849 Einspieler polemizira proti mnenju, da je bila politika v oktobru napačna; list postaja vedno slabši, čeprav ohrani značilnosti opozicionalnega lista do svojega konca. Cigale, ki je bil ves čas navezan predvsem na izvenljubljske in izvenkranjske sodelavce, je končno strnil svoje uredniške izkušnje v znanem pismu Muršcu 23. VII. 1849.¹³⁸ Dober mesec po tem pismu je odšel Cigale na Dunaj v uredništvo slovenske izdaje državnega uradnega lista in odslej je bil 40 let res samo še jezikoslovec in pravnik. Slovenijo je urejal odslej Cegnar do njenega konca v marcu 1850, ko so v Avstriji zadušili vse opozicionalno časopisje. Seveda pa s tem ni prenehala opozicija v ljudeh; iz nekaterih izjav bi se dalo domnevati, da se začne tudi med slovensko mladino, ki je prej verjela v avstroslavizem, zdaj razvijati — podobno kakor v tej dobi pri drugih avstrijskih Slovanih — politični panslavizem.¹³⁹

¹³⁶ Slomškovo pismo Piklu 16. II. 1849, AZN, I, 1, str. 21; pismo Vodušku 23. XII. 1849, AZN, I, str. 128—129; pismo Vodušku 2. XI. 1851, prav tam, str. 149; pismo Bleiweisu, prav tam, str. 320. Prim. polemiko v Sloveniji 27. IV. 1849 proti Novicam in Einspielerjevo polemiko v Sloveniji 4. V. 1849 zaradi očitkov »ultraslovenstva« v šolah. Prim. tudi Fr. Kosar, Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant, Maribor 1863, str. 249—53, in D. Lončar, Politično življenje Slovencev, 2. izd., Lj. 1921, str. 24.

¹³⁷ Prim. I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, I, str. 56—65.

¹³⁸ »Od tukej ni mogoče deputacije skupaj spraviti, razun nekterih rodoljubov, kateri veljave nimajo. Večina je oterpnjena, *pohlevna*, t. j. od birokracije in duhovšine (nota bene kranjske duhovšine, ktera se bistveno od drugih loči) s takim duham navdana, ki jih za *hlev* pripravne stori. Ako bi Ljubljancani ministrovali, bi sedanji naši gg. ministri, ki z narodovo voljo tako vganjajo, na najskrajnihi levici sedeli.« Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VII, 1905, str. 97.

¹³⁹ Mladi pesnik Jeriša je v pismu 28. II. 1850 nezadovoljen z oportunistično Cegnarjevo redakcijo (Prijatelj, n. d., I, str. 305) in nov. 1849 še verjame v združitev avstrijskih Jugoslovanov, par mesecev nato pa že misli — pač tudi v političnem smislu — na Rusijo (I. Prijatelj, Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848—1857, Lj. 1937, str. 53 sl., 69—70).

Problem, ki nas tu zanima, za razdobje revolucije 1848-49 ni mogel biti obdelan izčrpno; nekateri važni viri verjetno sploh še niso evidentirani, drugi so težko dostopni, predvsem smo pa še zelo daleč od sistematične kritične izdaje najvažnejših virov. Vendar pa mislim, da so že ta izvajanja prišla do rezultatov, ki so bistveno različni od dosedanje slike. Slovenski politični tabor seveda navzven še ni sklenjen, vse je še v nastajanju. V tem taboru samem pa ni govora o eni sami struji ali tudi le o popolnem prevladovanju konservativne struje, razlikovati je mogoče liberalne in konservativne smeri, iniciativa v nacionalnih vprašanjih pa prihaja od liberalcev. S tem pa postaja neverjetna tudi že teza, da bi konservativna struja tako zelo prevladovala pozneje, vse do nastopa mladoslavenske generacije v letu 1868; kakor že omenjeno, poudarja Prijatelj sam, da se v obdobju »okorelega konservatizma« (1860—1868) mladi že začno boriti proti konservativnemu vodstvu; s tem bi se razdobje, ko je to vodstvo popolnoma obvladalo slovensko narodno gibanje, še bolj skrčilo. Seveda je pa tudi politična zgodovina teh kasnejših let še zelo neraziskana in potrebne bi bile nove specialne študije. Tu vsega problema seveda ni mogoče obdelati niti v takem obsegu kakor za dobo revolucije 1848/49, ki je izhodišče in ključ za razumevanje poznejšega razvoja; omejiti se moram na nekaj za naše vprašanje važnih momentov, v glavnem na podlagi že znanih dejstev.

Za desetletje Bachovega absolutizma smo seveda v svojevrstnem položaju. Od listov so izhajale le še Novice in Zgodnja danica, ker je bilo to pač še sprejemljivo za režim, medtem ko so drugi listi prenehali ali morali prenehati; kdor bi pa iz tega poskušal sklepati, da je tedaj vse javno mnenje pri Slovencih pripadalo tem konservativnim smerem, bi moral trditi tudi, da v Avstriji tedaj ni bilo politične opozicije. Pri Prijatelju se podatki o obstoju take tudi politične opozicije navajajo le za krog vajevecev, ki se začno družiti od leta 1854, se oblikujejo posebej pod vtisom usode, ki jo je doživela Levstikova pesniška zbirka, in sta med njimi posebno Simon Jenko in Valentin Zarnik izrazita politična opozicionalca.¹⁴⁰ Drugod najdemo le posamezne podatke in problem v celoti sploh še ni bil formuliran. Poznejša pot tistih, ki so se v dobi revolucije udeleževali v okviru slovenske liberalne struje, je bila zelo različna. Nekateri so zelo zgodaj umrli (Semrajc, Jeriša). Nekateri so dezertirali pozneje v nemški tabor (Dežman). Nekateri so se pa ne samo umaknili iz slovenske politike po zmagi absolutizma, ampak se vanjo tudi pozneje niso več povrnili; sem spada poleg Miklošiča, ki je že v dobi revolucije zelo previden, in Cigaleta tudi dr. Jože Krajnc, ki je profesor v Sibirju (1855—71), Innsbrucku (1871—72) in Pragi (1872—1875) in še v Pragi nemški slušatelji demonstrirajo proti njemu kot Slovanu, ki pa vendar odklanja prošnje svojega slovenjgraškega okraja, da bi prevzel kandidaturu za poslanca, ker se noče več baviti s politiko. Vendar se pa nekateri predstavniki liberalne smeri iz leta 1848 v šestdesetih letih zopet pojavijo v politiki. A tudi pri mladini je treba poleg vajevecev upoštevati vpliv, ki ga je imela zlasti že Cigaletova »Slovenija« na mladino, ki je

¹⁴⁰ Slov kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, I, str. 236—242.

bila tedaj še v šolskih klopek (Levstik, Trdina itd.). Kar se tiče samih političnih nazorov, je Prijatelj nekoč mimogrede napisal, da po vsej verjetnosti ne bo držala v celoti teza Ljube Stojanovića, da so hoteli avstrijski Slovani do konca Avstro-Ogrske zagotoviti svoj nacionalni obstoj le v okviru te države, in izrazil mnenje, da so kmalu po letu 1848 obupali nad Avstrijo mnogi češki in južnoslovanski, med njimi tudi najrazboritejši slovenski možje, samo da so pričakovali razjarmljenja od Rusije.¹⁴¹ V posebni monografiji je pa spravil Prijatelj začetek političnega panslavizma pri Slovencih vendar v zvezo z mladoslovensko generacijo konec šestdesetih let in posebno z osebnostjo Frana Celestina (1843—1895).¹⁴² Pokazalo se je pa, da člankov, ki se nanje Prijatelj opira, ni pisal Celestin, ampak Grega Blaž (1830—1908), ki zastopa prvič te ideje že leta 1867.¹⁴³ Ostane pa vprašanje, kdaj je Blaž prišel do teh nazorov, in še mnogo bolj važno vprašanje, ali so bili to samo njegovi individualni nazori ali pa, kakor kažejo mnogi znaki, nazori širšega kroga njegove in ne šele poznejše mladoslovenske generacije. Za leta ob začetku šestdesetih let je pa znano, da so nemški politični nasprotniki očitali Slovencem simpatije za Napoleona III., ki je veljal tedaj v Evropi za nekakega predstavnika nacionalnega principa, in pa za Črno goro, ki so zanjo tedaj mislili, da hoče postati jedro bodoče jugoslovanske države. Jasno je, da so očitki te vrste često neutemeljeni in so samo sredstvo v političnem boju; vendar se pa še nihče ni vprašal, ali niso morda nekateri Slovenci vendar gojili take simpatije in upanja.

Za dobo po letu 1860 je znano, da si stojita v središču avstrijske države druga proti drugi dve tezi o njeni organizaciji, teza historično-političnih individualnosti konservativnega plemstva in unitaristična teza nemško-avstrijske birokracije in buržoazije; sestav pristašev teh dveh orientacij pa nikakor ni homogen. Konservativno plemstvo in njegov osnovni dokument, oktobrski diploma, predvidevata sicer v resnici razširjeno avtonomijo historičnih dežel, katerih nositelji bi bili s pritegnitvijo zastopnikov meščanov in kmetov modernizirani stari deželni stanovi, v središču države pa predstavništvo teh deželnih zborov, ki bi ne moglo resno omejevati do tedaj vladajočega absolutizma; vendar se pa temu taboru, ki ima vpliv na dvoru, pri nekaterih slovanskih narodih (Čehih, Poljakih, Hrvatih) pridružijo tudi struje, ki jim je simpatično geslo avtonomije historičnih dežel, medtem ko bi jih v drugih ozirih ne mogli označiti kot konservativne. Na drugi strani pomenita Schmerling in njegov februarški patent v primeri z oktobrsko diplomo brez dvoma korak naprej na poti uvedbe ustavnega režima; kaj več pa tudi za ta sistem ni mogoče trditi, saj je znano, da so bile za Schmerlinga ustavne uredbe le fasada, ki v resnici ne sme omejevati dejanskega odločanja vlade in njene birokracije, da

¹⁴¹ Duševni profili slovenskih preporoditeljev, Lj. 1935, str. 69.

¹⁴² Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let (najprej v RDHV IV, 1928, potem v Kulturni in politični zgodovini Slovencev, V, 1940, in končno v Slovenski kulturno-politični in slovstveni zgodovini 1848—1895, III, 1958, str. 147 do 229.

¹⁴³ D. Kermauner, Slovenski apostol rusofilstva pred stoletjem, Naša sodobnost, 1961, in (razširjeno) v opombah Prijateljevega dela, IV, 1961, str. 548—561.

je bilo v času njegovega režima le prav malo političnih svoboščin in da so bili na področju kulturne politike sicer (iz zunanjepolitičnih razlogov) protestanti izenačeni s katoliki, zato je pa ostal v veljavi ves stari sistem konkordata.¹⁴⁴ S tem je v zvezi pisani sestav tabora, ki ga je podpiral; sem spadajo na eni strani nemški liberalci, ki jim ugaja politika unitarizma in prevladovanja nemščine, zahtevajo pa več pravic za državni zbor, več političnih svoboščin ter ukinitvev konkordata in s tem povzročajo vladi težave; na drugi strani pa prav ta neliberalna politika zagotavlja Schmerlingu podporo dela katoliške hierarhije z Rauscherjem na čelu, ki se je prej zavzemal za Bachov absolutizem, katerega tradicijo Schmerling vsaj s svojo obrambo unitarizma in dominantnega položaja nemščine nadaljuje. Če je tako netočno označevanje razlike med obema avstrijskima taboroma kot razlike med konservativci in liberalci, so pa še bolj netočne trditve, da bi se Slovenci tedaj v celoti pridružili avstrijskemu konservativnemu taboru. Celó pri Prijatelju nam konkretni podatki dokazujejo, da so bile Novice rezervirane do oktobrske diplome, niso pa žalovale po padcu Goluchowskega in so celo pozdravile Schmerlinga, ki so od njega pričakovale več ustavnosti.¹⁴⁵ Še bolj daleč gre tu V. Melik, po katerem je bila do uvedbe ustavnosti indiferentna le Zgodnja danica, medtem ko so Novice uvedbo ustavnosti pozdravile; po njegovi oznaki naj bi klerikalno stališče (vendar pa tudi obrambo pravic slovenščine) tedaj zastopala le Zgodnja danica, medtem ko so Novice tedaj zastopale le narodnostne zahteve, v vprašanih svetovnega nazora so pa bile nevtralne; od treh slovenskih poslancev v državnem zboru je bil Gorjup bolj uradnik, oba ostala, Toman, ki pripada Bleiweisovemu krogu, in goriški Černe, ki ga poznamo že iz parlamenta 1848 po njegovih nazorih o fevdalnem sistemu in pravicah parlamenta, sta pa branila slovenske jezikovne pravice, sicer pa zastopala vsak svoje nazore, nihče od obeh ni govoril o verskih vprašanih, oba sta pa uživala zaupanje narodnih Slovencev.¹⁴⁶ Že Prijatelj je poudarjal, da se je zavzemal za ustavo tudi Bleiweis, ne le Zarnik in Majar, vsi so pa bili seveda proti germanizacijski politiki nemškega liberalizma.¹⁴⁷ Vprašanje slovenskega nacionalnega programa prehaja zdaj v novo fazo ne samo zaradi odklonilnega stališča nemškega liberalizma, ampak tudi zato, ker program historično političnih individualnosti predvideva samo federacijo historičnih pokrajin, medtem ko bi federacija po etničnem principu organiziranih enot privedla po mnenju Clam-Martinica do propada habsburške monarhije. Za Slovence nastaja dilema, da ali čisto samostojno zastopajo program Zedinjene Slovenije ali pa omeje svoj program na zahteve pravic slovenskega jezika v okviru avtonomnih historičnih dežel ali skupin dežel, kar pomeni več ali manj

¹⁴⁴ Za Schmerlingov odnos do liberalizma P. Molisch, Anton von Schmerling und der Liberalismus in Österreich, Archiv f. öst. Gesch., 116. Bd, 1. Hälfte, Wien 1944, in H. Srbik, Deutsche Einheit, III, München 1942, str. 90—98 (tudi po njegovih neobjavljenih spominih).

¹⁴⁵ Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, II, str. 40, 44, 48.

¹⁴⁶ V. Melik, O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let XIX. stoletja, n. o. m., passim.

¹⁴⁷ N. o. m., II, str. 82—85.

izumetnično prilagoditev slovenskega narodnega programa teoriji historično-političnih individualnosti. Ta dilema je znana, čeprav problem doslej ni bil izčrpno obdelan in zlasti ni bilo pojasnjeno, koliko se v zastopanju enega al drugega stališča ne izraža splošna liberalna ali konservativna usmerjenost zagovornikov obeh stališč. Tudi tu tega problema ni mogoče izčrpno obdelati in se je treba omejiti na opozorilo, da že doslej znana dejstva dokazujejo, da bi bilo napačno naziranje, po katerem naj bi v začetku povsem prevladoval koncept historično-političnih individualnosti in naj bi šele mladoslovensko gibanje oživilo program Zedinjene Slovenije. Na Zedinjeno Slovenijo aludira že leta 1860 V. Zarnik, marca 1861 jo zahteva Matija Majar, naslednji mesec jo omenja v kranjskem deželnem zboru dr. J. Bleiweis, Zedinjeno Slovenijo omenja kot možnost peticija Schmerlingu istega leta, leta 1863 jo zagovarja Levstikov Naprej; na drugi strani pa tudi »historičnopravni« program Notranje Avstrije ne nastane šele 1865, ampak že 1861 z Einspielerjevimi Stimmen aus Innerösterreich; glavna formulacija te koncepcije, mariborski program iz leta 1865, ki na njej nista slučajno delala prav Peter Hicinger in Peter pl. Radics, je vzbudila proteste zastopnikov enote, ki naj sloni na etničnem principu, takoj in ne šele po vojni leta 1866.¹⁴⁸ V slovenskem narodnem gibanju se udeležujejo poleg nekaterih ljudi, ki poznamo njihovo liberalno usmerjenost že iz leta 1848, še podobno usmerjeni mlajši ljudje, npr. Levstik, Zarnik, Jurčič in drugi¹⁴⁹. Na drugi strani se je pa spremenil položaj tudi med konservativno usmerjenimi Slovenci. Ni znano, da bi bil Slomšek ali pa Luka Jeran s svojo Zgodnjo danico v času Bachovega absolutizma s kako tudi samo privatno izjavo v opoziciji proti režimu. Od konca leta 1860 pa opazamo, da začne Slomšek govoriti o tem, kako po vsem svetu preganjajo katoliško cerkev, kako je nasproten Schmerlingovemu ministrstvu kljub njegovemu že omenjenemu kompromisnemu značaju in kako se udeležuje sej štajerskega deželnega zbora in gosposke zbornice na Dunaju, katere član je bil, ker misli, da se mora boriti, čeprav mu je — po njegovi lastni izjavi — neprijetno sedeti med demokrati in ateisti. V zvezi s tem dobiva tudi njegovo naziranje o narodnosti nov smisel. Njegovi nazori se v bistvu niso spremenili; treba je gojiti materinski jezik in naravne lastnosti vsakega naroda, vendar je pa jezik le sredstvo in ne cilj, kakor mislijo »Ultras«; Slomšek obsoja revolucije in »paganski nacionalizem«, ki se javlja v Italiji, na Ogrskem in tudi v marsikateri slovanski deželi (o pojmu »paganskega nacionalizma« pri Slomšku smo že govorili), obsoja jugoslovanske ali celo panslavistične tendence; od svojih duhovnikov zahteva, da naj bodo zvesti katoličani, Avstrijci in tudi Slovani, in Bleiweisu piše: »Ostanimo zvesti katoličani, Austriani in pa Slovenci.« Vendar pa najde v novi situaciji, kjer vidi v nemškem libe-

¹⁴⁸ Prim. I. Prijatelj, n. d., II, str. 42, 47, 89, 108 sl.; III, str. 85; D. Kermauner v svojih komentarjih, prav tam, II, str. 568, 570—576; o historičnopravnem in naravnopravnem programu Slovencev v tedanji dobi je pisal že D. Lončar, Dr. Janez Bleiweis in njegova doba, ZMS XI, Lj. 1909, str. 178—181.

¹⁴⁹ Prim. Zarnikovo pismo Levstiku 1862, J. Logar, Levstik v boju s prvaki, Levstikov zbornik, Lj. 1933, str. 159—162, in Jurčičevo pismo Levcu 2. II. 1867, I. Prijatelj, o. d., IV, 1961, str. 218—220.

ralizmu najbolj nevarnega nasprotnika, Slomšek v zadnjih dveh letih svojega življenja ostre besede za obsodbo nemškutarjev, ki zaničujejo slovenščino, obsoja gremanzizacijo in zahteva za slovenščino enakopravnost z nemščino.¹⁵⁰ To Slomškovo stališče je pač značilno za velik del tedanje slovenske duhovščine, ki se razlikuje od večine višje hierarhije, ki je po jožefinski tradiciji navajena slediti vsaki vladi, a tudi od liberalnokatoliških duhovnikov. Ta struja se zavzema za slovenske nacionalne zahteve, obenem pa hoče dobiti v slovenskem nacionalnem gibanju odločujoč vpliv tudi za svoje verske cilje, izrabljajoč pri tem možnosti, ki jih nudi novi konstitucionalizem, in svoj vpliv na kmete, ki začno pozabljati na svoje spore z duhovščino leta 1848. Vendar je pa to le ena komponenta v tedanjem slovenskem nacionalnem gibanju.

Dobo zadnjih šestdesetih let preteklega stoletja, ki se z njo zaključuje razdobje, katero nas tu zanima, označuje brez dvoma večji radikalizem slovenskega narodnega gibanja. To je na eni strani posledica splošnega političnega položaja po vojni leta 1866, na drugi strani pa tudi uspeh tedanjega mladoslovenskega gibanja. Mladoslovenci dosledno kritizirajo oportunistično politiko slovenskih državnozbornskih poslancev leta 1867 in vsak poskus prilagojevanja slovenskega narodnega programa historičnemu pravu in avtonomijam historičnih pokrajin; uspelo jim je, da je vse slovensko nacionalno gibanje s poslanci vred za nekaj let sprejelo program Zedinjene Slovenije, staroslovenci so pristali tudi na ljubljanski jugoslovanski program leta 1870 in taborskemu gibanju, ki je nastalo po iniciativi mladoslovencev in imelo za centralno zahtevo Zedinjeno Slovenijo, so se pridružili staroslovenci, predvsem je bilo pa to resnično že gibanje ljudskih mas, ki se z njim nekako zaključuje to razdobje slovenskega političnega preroda.

Drugačno sliko dobimo, če se vprašamo, koliko so ti slovenski liberalci izražali v političnem življenju svoj liberalizem v svetovnonazorskih vprašanjih. To vprašanje postane pa prav v političnem življenju tistih let posebno važno. Res je seveda, da je vprašanje odnosa države do posameznih konfesij obstajalo vedno, v dobi ustavnega življenja v Avstriji pa tako v dobi revolucije 1848—1849 kakor tudi v letih med 1861 in 1867. Vendar pa dobimo za te dobe vtis, da to vprašanje še ne spada med osnovna vprašanja, po katerih se ločijo politični tabori, in da je zato mogoče, da pripadajo istemu taboru ljudje, ki imajo v tem oziru različna naziranja. Položaj se je pa spremenil v času nemških liberalnih mini-

¹⁵⁰ Prim. Slomškova pisma nadžupniku Francu Novaku 30. XII. 1860, AZN, I, str. 216; Bleiweisu 16. I. 1861, prav tam, str. 323; salzburškemu nadškofu Tarnoczyju 31. III. 1861, prav tam, str. 266; nekemu Jožefu 14. IV. 1861, Fr. Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, ZMS VI, Lj. 1904, str. 156 (po Ilešiču J. Muršču, po Kovačičevem pač utemeljenem mnenju župniku J. Graheku, prim. AZN, I, str. 219 in 327); Graheku 14. I. 1862, AZN, I, str. 220. Za Slomškove izjave o narodnosti v zadnjih letih prim. Fr. Kosar, Anton Martin Slomšek, Fürst-Bischof von Lavant, Maribor 1863, str. 129—130, 258—264, in M. Lendovškovo izdajo Zbranih spisov A. M. Slomška IV, Celovec 1885, posebno (iz leta 1862) Graja nemškutarjev (str. 251—257) in Poslednje sporočilo (str. 283 do 287; delen ponatis rokopisa št. 895 arhiva Zgodovinskega društva v Mariboru).

strstev v avstrijski državni polovici med leti 1867 in 1870. Najprej določa decembrska ustava leta 1867 načelno svobodo znanosti, vere in vesti ter enakopravnost vseh priznanih cerkva, ki so pa podrejene državni zakonodaji. Nato pa sledijo konkretni zakoni, ki določajo med drugim fakultativni civilni zakon, odtegnejo osnovne šole z izjemo verskega pouka nadzorstvu cerkve (dokončno državni osnovnošolski zakon leta 1869), leta 1870 je pa formalno odpovedan konkordat. Proti tej zakonodaji, ki posega seveda v razmere v vsaki šoli, nastane silna kampanja škofov in Vatikana, pa tudi klerikalnih poslancev v državnem zboru, zbirajo se podpisi za adresu papežu in začno ustanavljati katoliška politična društva. Če se pa na podlagi že znanih dejstev, predvsem Prijateljevih ugotovitev, vprašamo, kakšno stališče so v teh vprašanjih zavzemali mladoslovenski liberalci, vidimo, da je bila njihova reakcija čisto drugačna kakor v narodno-političnih vprašanjih. Medtem ko je glasovanje slovenskih poslancev za dualistično adresu in glasovanje dela teh poslancev za decembrsko ustavo vzbudilo viharne proteste, tega za Tomanov nastop za konkordat ni mogoče trditi. Odkrito se je postavila na svobodomiselnost stališče samo akademska mladina na svojih zborovanjih v Ljubljani leta 1868 in 1869. Tega pa ni mogoče trditi za »Slovenski Narod«, ki se je že v prvi številki izrekel npr. proti ločitvi osnovne šole od cerkve. Tudi dr. V. Zarnik se je prvič uklonil duhovščini s svojim člankom leta 1867 in drugič s svojim programom v času kandidature leta 1869, ne pa šele leta 1870 z znano afero, ki je povzročila prelom z Levstikom.¹⁵¹ Pri vsem tem je seveda res, da tudi v prejšnjem času liberalni Slovenci navadno ne poudarjajo svojega svetovnega nazora in ne žele ustvariti svoj političen tabor, ampak hočejo pridobiti za svoj nacionalni program vse, tudi duhovščino. Vprašanje je pa, če ne bodo podrobna raziskovanja dognala, da so oni tedaj o takih delikatnih vprašanjih molčali, medtem ko se zdaj pojavlja direktno popuščanje pred stališči nasprotnikov. Očitki narodnih nasprotnikov, da je slovenski tabor klerikalen, se pojavljajo seveda že prej; vprašanje pa je, če se ni prestopanje v nemški tabor pod pretvezo, da gre za liberalizem, začelo zlasti v severnih slovenskih pokrajinah pojavljati v večji meri šele v tej dobi, ko so postala ta vprašanja aktualna in so slovenski liberalci tako popustljivi. Ta popustljivost je seveda neiskrena; ta smer je v resnici liberalna in to pride do izraza tudi v raznih člankih v Slovenskem Narodu. Eden od razlogov za to popustljivost je brez dvoma v strahu mladoslovencev, da bi se v tem času, ko se v Mariboru, Celovcu, Ljubljani in Gorici ustanove katoliška ali katoliška konservativna politična društva na internacionalni podlagi, nekak zameetek splošne avstrijske klerikalne stranke, staroslovenci pridružili temu taboru; oni zato popuščajo v svetovnonazorskih vprašanjih pod pogojem, da staroslovenci pristajajo na njihov nacionalni program. Drugi motiv je pa seveda tudi banalna mandatni sacra fames, želja priti do mandatov, odvisnih od volivcev, kateri so pod vplivom duhovščine, kar je posebno vidno pri dr. Zarniku. Mnoga vprašanja iz zgodovine teh let so še nepojasnjena. Brez dvoma je diferenciacija med obema strujama, ki sta pa obstajali že prej,

¹⁵¹ M. Gorše, Doktor Valentin Zarnik, Lj. 1940, str. 61—62, 105—110.

v teh letih napredovala: do prvega razkola, ki je imel za posledico, da so začeli mladoslovenci odkrito izpovedovati svobodomiselné nazore, je pa prišlo šele leta 1873 in sicer ne zaradi svetovnonazorskih vprašanj, ampak je bil zadnji povod to, da so se staroslovenci pridružili avstrijski pravni stranki.

Iz virov za zgodovino mladoslovenstva v šestdesetih letih nikakor ne dobimo vtisa prepričanja, da gre za popolnoma novo gibanje. Pri želji za slovenski politični časopis, ki se o njem toliko govori, ima dopisnik Novic že leta 1862 pred očmi obliko nekdanje »Slovenije«¹⁵² Članek proti staroslovencem v mladoslovenskem duhu, ki ga je 1864 objavil Lovro Leskovec v dunajskem »Ost und West«, pa govori direktno o tem, da so epigoni patriotične stranke iz leta 1848, ki so po marčni revoluciji izdajali dobre liste in so se po letu 1850 pobirokratili, zdaj začeli siliti dr. Bleiweisa, da ustanovi politični list.¹⁵³ Proti koncu šestdesetih let nastopi nova generacija akademske mladine, ki pa seveda ni mogla že tedaj ustanoviti »Slovenskega Naroda« in že tedaj in nekaj let kasneje postavljati kandidate pri volitvah, ampak je bilo vse to delo starejših ljudi. Prijatelj sam ugotavlja, da so to gibanje inspirirali in dejansko vodili starejši slovenski kulturni delavci in politiki, med katerimi našteva posebej Frana Levstika, dr. Valentina Zarnika, dr. Josipa Vošnjaka, dr. Rada Razlaga, dr. Karla Lavriča, Davorina Trstenjaka, Božidarja Raiča, dr. Janka Serneca in dr. Dominkuša.¹⁵⁴ To pa niso bili ljudje, ki bi šele tedaj nastopili v slovenskem političnem življenju. Med njimi in med drugimi pristaši te struje so tudi veterani iz leta 1848; Davorin Trstenjak govori o ljudeh, ki so domoljubi že dalje kakor iz dobe konstitucionalizma, in misli, da »bi morala veljati suknja l. 1848. sešita«.¹⁵⁵ Eden od voditeljev tedanjih liberalnih slovenskih študentov, Fran Levec, trdi leta 1869, da sta pri Slovencih dve stranki, napredovalna in farsška, da so bili dunajski Slovenci vedno nekaka avantgarda liberalne stranke in da študenti sicer nimajo veliko vpliva na politiko te stranke, vendar pa daje zavest, da je vsa inteligentna mladina z njimi, srčnost njenim voditeljem kakor so dr. Vošnjak, dr. Sernec, dr. Lavrič in drugi; ta izjava dokazuje, kako so tedaj gledali na to vprašanje slovenski liberalni študentje sami.¹⁵⁶ Predstava o sklenjenem krogu staroslovenskih prvakov okrog Bleiweisa, ki se proti njim bore mlajši, velja le bolj za Kranjsko; v drugih slovenskih pokrajinah so pa bodoči voditelji mladoslovencev, od katerih so nekateri iste starosti ali celo starejši kakor voditelji staroslovencev, že prej imeli važne, včasih celo vodilne pozicije. Zato mislim, da tu ni mogoče govoriti o staroslovenski in mladoslovenski generaciji, ampak o rastoči diferenciaciji in razkolu med dvema strujama, ki sta pa obe obstajali že od začetkov slovenskega političnega gibanja.

¹⁵² I. Prijatelj, o. d., II, str. 377.

¹⁵³ Prav tam, II, str. 446.

¹⁵⁴ Prav tam, IV, str. 5.

¹⁵⁵ Članek v Slovenskem Narodu l. I. 1870; cit. Prijatelj, o. d., III, str. 298, in IV, str. 5.

¹⁵⁶ I. Prijatelj, n. d., IV, str. 71.

V.

Razdobje dvajsetih ali petindvajsetih let, ki se začena z meščansko revolucijo leta 1848, se nam je tako pokazalo kot prvo odločilno razdobje za formiranje Slovencev kot naroda v političnem smislu besede. V tem procesu ne more biti govora o dominantni vlogi konservativnih sil, ampak smo priča kompliciranim odnosom med liberalnimi in konservativnimi silami, pri čemer je pa pri Slovencih kakor drugod iniciativa v nacionalnih vprašanjih na strani liberalnih sil. Prav tako pa tudi ne more biti govora o tem, da bi slovensko meščanstvo in meščanska inteligenca nastajala v večji meri šele v kasnejši, npr. v Taaffejevi dobi. Že v letu 1848 nam postanejo razna društva, listi in vsa vsebina slovenskega narodnega gibanja nerazumljivi, če ne suponiramo, da je slovensko meščanstvo tedaj že v procesu nastajanja. V šestdesetih in sedemdesetih letih ne govore za obstoj slovenskega meščanstva samo čitalnice ter druga društva ter vsebina številnih publikacij, ki vendar niso prvenstveno namenjene za kmete, ampak tudi vsi volilni boji za kranjska mesta, dolgoletna slovenska večina v kranjski Trgovski in obrtni zbornici itd., kar je vse nerazumljivo, če ne suponiramo obstoja slovenskega meščanstva, ki pri vsem tem nastopa. Jasno pa je, da obstoje v tem oziru razlike med pokrajinami; v Trstu in Gorici se slovensko meščanstvo razvija bolj počasi kakor na Kranjskem, na Štajerskem in posebno na Koroškem se pa struktura nacionalno opredeljenega slovenstva bolj približuje tipu kmeškega prebivalstva pod političnim vodstvom duhovščine, čeprav zlasti na Štajerskem ne smemo prezreti dejstva, da se je majhen tabor slovenskega nacionalnega meščanstva formiral primeroma zelo zgodaj.

Primerjanje tedanjega položaja pri Slovencih s položajem pri drugih jugoslovanskih narodih, ki so živeli v isti avstrijski monarhiji, dokazuje, da Slovenci v času revolucije 1848/49 v procesu formiranja naroda v političnem smislu besede brez dvoma zaostajajo za Hrvati na Hrvatskem in za vojvodinskimi Srbi. Pri Hrvatih na Hrvatskem je mogoče govoriti o »nehistoričnem« narodu le z velikimi rezervami, saj predstavlja tuji etnični element pri njih med plemstvom le visoka aristokracija (zlasti v Slavoniji), ki večinoma niti ne živi stalno v deželi, med meščanstvom pa tuji (nemški) element, kolikor je doslej znano, politično sploh ne pride do izraza; temu se pridruži obstoj hrvatske pokrajinske avtonomije v okviru Ogrske in Avstrije že v okviru političnih uredb dobe pred revolucijo l. 1848. Pri vojvodinskih Srbih ima ogromen pomen dejstvo, da je etnična enota pri njih tudi verska enota, ki so ji sicer podrejeni tudi pravoslavni Romuni, in da je obstoj te enote priznan v obliki nekake kulturne (verske in šolske) avtonomije tudi v političnih uredbah dobe pred l. 1848; poleg tega pa obstoji pri njih že stoletje srbsko opredeljeno meščanstvo. Če upoštevamo vse to in še svojevrstno vlogo Vojne krajine, nam postane razumljivo, kako je bilo mogoče, da je Hrvatska že 19. aprila 1848, v nasprotju z določbami od vladarja podpisane ogrske ustave in brez vsakega soglasja dvora, prekinila odnose z ogrsko vlado in ni priznala kompetenc ogrske vlade na ozemlju Hrvatske, in da so ogrski Srbi začeli že 12. junija 1848 z državljansko vojno, v kateri so se proti njim

poleg ogrskih v začetku borile tudi avstrijske čete. Drugačno sliko pa dobimo, če primerjamo tedanje stanje pri Slovencih s položajem pri Hrvatih v Dalmaciji in Istri. Kakor že omenjeno, se razmerje socialne premoči Italijanov v odnosu do Slovencev omejuje na dejstvo, da so Italijani večina prebivalstva v Trstu, Gorici in istrskih obrežnih mestih, medtem ko moremo o vplivu tradicije politične pripadnosti v korist italijanske orientacije govoriti le pri beneških Slovencih, morda v začetku nekaj tudi v Koprščini; zato se z izjemo nekaj obrobnihi primerov slovenska politična orientacija pri primorskih Slovencih uveljavi zelo zgodaj, že v revoluciji 1848/49 in potem zopet v šestdesetih letih. Drugačen je položaj v Dalmaciji, kjer v času revolucije 1848/49 moči političnega nacionalnega gibanja niti po objektivnih znakih (društva, listi, volitve) niti po oceni sodobnikov samih ne moremo primerjati niti z močjo tega gibanja pri tedanjih Slovencih. Razdobje, ko politično nacionalno gibanje zares nastopi in se končno zmagovito uveljavi, sta za Dalmacijo dve desetletji od začetka šestdesetih do začetka osemdesetih let preteklega stoletja; pri tem se je treba boriti proti socialni premoči številčno šibke italijanske manjšine, za katero govori tudi sugestivni vpliv italijanske kulture (vlogo, ki jo je pri tem igral Niccolò Tommaseo, je mogoče primerjati z vlogo A. Auersperga-Anastasiusa Grüna na Kranjskem), končni rezultat tega boja je pa približno isti kakor rezultat istodobnega boja na Kranjskem. Pri istrskih Hrvatih, kjer je bila italijanska manjšina številčno bolj močna in njena socialna in kulturna premoč še večja in kjer za Hrvate tudi ni govorila tradicija pokrajinske avtonomije, je bil ta proces še bolj počasen, podpiran je bil od drugih Hrvatov z vzhoda preko Liburnije in od Slovencev s severa ter je končno proti koncu avstrijske dobe zajel skoraj vse hrvatsko govoreče prebivalstvo.¹⁵⁷ A tudi že omenjeni primer slovenskih Prekmurcev, kjer se v avstroogrski dobi ni izoblikovalo slovensko politično gibanje, ima svojo analogijo pri hrvatskih Medmurcih in Bunjevcih, ki so prav tako po politični meji ločeni od glavnine svojega naroda; tudi tu kmet v svoji konservativnosti ohranja svoj jezik, meščanstvo in meščanska inteligenca se madžarizira, nekaj duhovnikov se udejstvuje na področju nacionalne kulture in vzdržuje zveze z rojaki onstran politične meje, do pravega formiranja političnega nacionalnega gibanja pa v tem času še ne pride.¹⁵⁸ Predaleč bi nas privedlo, če bi hoteli primerjati položaj pri Slovencih v tej dobi s položajem drugih narodov, ki so udeleženi pri procesu političnega preroda »nehistoričnih« narodov; za nekaterimi od teh narodov Slovenci zaostajajo, v primerjavi z drugimi so pa pred njimi, pri čemer obstoje seveda objektivni razlogi, ki to pojasnjujejo; v to zadnjo skupino spadajo gotovo Poljaki v Šleziji, da ne govorimo o Mazurih, a pač tudi večina nemadžarskih narodov historične Ogrske (brez Hrvatske), med njimi prav posebej ogrski Nemci (z izjemo transilvanskih Sasov).

¹⁵⁷ Teh vprašanj sem se kratko dotaknil že v poročilu Simpozij ob stoletnici narodnega preroda Dalmacije in Istre, ZČ XVII, 1963, str. 263—265.

¹⁵⁸ Za Bunjevce V. Bogdanov, Bunjevci, povijest, Enciklopedija Jugoslavije II, Zagreb 1956, in V. Bogdanov, Živa prošlost, Zagreb 1957.

Če hočemo odgovoriti na vprašanje o mestu tega razdobja v slovenski zgodovini, nam pri tem ne gre za reševanje vprašanja periodizacije slovenske zgodovine, kjer je treba seveda upoštevati tudi druge momente. Zanima nas samo mesto, ki ga ima to razdobje v procesu formiranja slovenskega naroda v političnem smislu te besede, in njegovo razmerje do kasnejših razdobj v tem oziru. Tu pa moramo reči, da je bila v dobi, ki se začne leta 1848, in postanejo njeni rezultati trajni v začetku osemdesetih let, odločena slovenska politična orientacija velike večine Slovencev. Pri tem seveda oblike, v katerih se je gibanje manifestiralo (organizacije, listi in druge publikacije, volitve in boji v izvoljenih zastopstvih), niso bile tako radikalne kakor tam, kjer smo že priča državljanskim vojnám in gibanjem za direktno odcepitev od obstoječih držav, čeprav tudi pri Slovencih te oblike niso zelo blage, zlasti ne v letih po 1866; na vsak način pa Slovenci niso v tem okviru izjemen primer. Priznani cilji gibanja so v tem času avtonomna Zedinjena Slovenija ali tudi že jugoslovanska enota v okviru Avstrije, včasih tudi le boj za pravice in enakopravnost slovenskega jezika. Vendar se pa v boju okrog teh ciljev formira poseben slovenski politični tabor; tudi ta pridobitev je ostala ohranjena in poznejša sodelovanja pod konservativnim vplivom stoječih vodstev slovenskega gibanja z nemškimi konservativci niso zavzela oblik, ki bi šle preko okvira koalicije različnih političnih taborov. Če se pa vprašamo, kdaj je pozneje prišlo glede na obseg, ki ga je slovenska orientacija imela, glede na cilje in metode boja do bistvenih novih momentov, je treba odgovoriti, da se desetletja ni nič bistvenega spremenilo, vse do novega prelomnega razdobja v drugem desetletju XX. stoletja, tj. pred petdesetimi leti. Tedaj se spremeni cilj, ker gre že za razbičje Avstro-Ogrske in ustanovitev samostojne jugoslovanske države; spremene se sredstva, ki postanejo bolj radikalna in dobe včasih že obliko boja z orožjem v roki (dobrovoljci, upori vojakov, boji na severni meji 1918/19); v končnem rezultatu so za slovensko politično orientacijo pridobljeni Prekmurje in večina prebivalstva štajerskih mest in trgov. Če se pa vprašamo, kdaj se je tudi to stanje bistveno spremenilo, moramo preiti zopet nekaj desetletij, dobo do štiridesetih let našega stoletja, do časa pred dvajsetimi leti. V tem času, ko je vodstvo slovenskega nacionalnega boja prešlo v roke novih družbenih sil, ne več tistih, ki so ga vodile dotlej, se moremo tu v soglasju z vsebino te razprave dotakniti le nacionalnega aspekta. V tem oziru moramo pa ugotoviti, da smo priče štiriletnega neprekinjenega krvavega boja in da je rezultat tega boja na eni strani pridobitev velikega dela tistega slovenskega ozemlja, ki je prišlo po prvi svetovni vojni pod oblast Italije, na drugi strani pa nova organizacija jugoslovanske države na bazi federativne ureditve.

Problemi, o katerih govori ta razprava, zanimajo danes predvsem zgodovinarja, čeprav imajo določene strani teh problemov tudi danes še neposredno aktualen pomen. Narodi brez dvoma niso večni, a za zgodovinarja, ki prepušča drugim kombinacije o tem, kaj bo, in se drži izkustveno danih dejstev, je važno, da narodi še vedno obstoje. Z njimi pa obstoji tudi nacionalna zavest, ki tudi danes po Renanovih besedah

dokazuje svojo upravičenost in moč s tem, da zahteva od posameznikov žrtve. Razdobje sredi XIX. stoletja, ki nas od njega loči sto let, vzbuja v slovenski javnosti primeroma malo zanimanja; drugače je pri Hrvatih v Dalmaciji in Istri, kakor dokazujejo podatki v že citiranem poročilu o simpoziju ob stoletnici narodnega preroda. Jasno je, da danes potrebujemo kritično sliko o tej dobi, da ne more biti govora o idealiziranju in še manj o vračanju v preteklost. Potrebno si je pa postaviti vprašanje, kakšno je razmerje med tremi etapami, ki smo jih razlikovali. Tu pa prav hitro spoznamo, da je prva etapa pred sto leti na eni strani stopnja, na drugi strani je pa glede ozemlja in zavesti ljudi na njem ustvarila določen okvir, in da bi brez te stopnje in tega okvira druga etapa, doba pred petdesetimi leti, ne bila mogoča. Obe ti dve etapi skupaj sta zopet kot stopnja in okvir nujen pogoj za tretjo etapo, za njeno pot naprej in za okvir vsega dogajanja v njej. Opozarjanje na razmerja teh vrst spada pa med najbolj važne naloge zgodovinarja.

LE RÉVEIL POLITIQUE DES SLOVÈNES AU XIXe SIÈCLE DANS LE CADRE DES PROBLÈMES NATIONAUX EUROPÉENS

(Résumé)

L'auteur n'a pas l'intention de traiter les problèmes nationaux (en général ou au moins chez les Slovènes) dans leur ensemble; il se borne à l'aspect de la nation comme unité de la volonté politique qui veut décider de son propre sort, de la conscience nationale comme »plébiscite de tous les jours« (E. Renan).

Ce phénomène tire son origine, dans l'Europe continentale, de la Révolution française. C'est alors que s'est formée la nouvelle nation française, en liaison étroite avec le nouveau rôle politique actif des masses, causé par le problème de la suppression du régime féodal et par les nouvelles formes de la vie politique; la nouvelle nation s'est formée en règle dans le cadre de l'Etat français de l'Ancien Régime; or, la différence entre la passivité avec laquelle les populations ont subi les changements politiques au temps de l'Ancien Régime et entre leur rôle actif lors des changements des frontières depuis la Révolution démontre dans quelle mesure la situation a changé. Chez les Italiens, l'unité de la langue littéraire et la conscience nationale italienne existent depuis des siècles; l'unité politique italienne comme programme d'un mouvement politique, cependant, n'apparaît que dans les cercles des partisans italiens de la Révolution française, d'abord comme le programme d'un mouvement très restreint, avant la Révolution de 1848 déjà comme programme des mouvements très répandus. Les débuts du mouvement pour l'unité allemande, même s'ils sont liés à la lutte contre l'hégémonie française, sont l'oeuvre des anciens partisans de la Révolution française ou au moins de ceux qui ne veulent pas restaurer l'ancien ordre des choses, et tout ce mouvement est lié, avant et encore pendant la Révolution de 1848, à l'opposition contre l'ordre social et politique existant en général. La formation des nations modernes dans le sens politique de ce mot est donc liée aux révolutions bourgeoises, elle coïncide avec l'époque de la préparation, de la période active et des conséquen-

ces de celles-ci; la nouvelle activité des masses, guidées par la bourgeoisie, se substitue à l'ancienne situation où les masses restent très souvent (pas toujours) passives à l'égard de l'ordre politique et de ses changements; c'est vrai même dans les cas où les révolutions bourgeoises n'ont pour résultat qu'une constitution très modérée et où les mouvements nationaux se bornent à la lutte pour une autonomie provinciale ou pour la langue et ne sont pas encore donnés pour but la création d'un Etat national.

Il y a, cependant, des différences essentielles dans le procès de la formation des nations. Les Français se sont constitués en nation au fond dans le cadre d'un Etat déjà existant; cette nation ne comprend pas les Belges et les Suisses de langue française, mais elle comprend (d'après les principes de la Révolution française qui n'ont pas changé depuis) toute la population de la France, aussi celle d'un parler assez différent de la langue littéraire ou d'une origine tout-à-fait différente; ces parlers ne sont pas développés en langues littéraires et n'ont pas servi comme base à une conscience nationale dans la vie politique. Dans les Iles Britanniques, la différence entre les deux nations, la britannique et l'irlandaise, ne coïncide pas avec la différence entre les langues resp. dialectes parlés de la population. En Suisse, nous pouvons parler d'une seule nation dans le sens politique de ce mot, malgré l'existence des trois langues littéraires. Chez les Italiens et chez les Allemands, il s'agit évidemment de créer l'unité politique, étant donné le fait que ces peuples sont partagés entre beaucoup d'Etats ou vivent même (surtout les Italiens de la Lombardie-Vénétie) sous la domination d'un Etat étranger; le mouvement pour l'unité politique fait partie de la lutte pour la nouvelle société bourgeoise et le développement culturel y joue un rôle, étant donné le fait que l'unité culturelle précède l'unité politique; pourtant, ce n'est pas une lutte contre les classes supérieures de la société étrangères du point de vue ethnique et contre leur prédominance dans les villes, ce n'est pas une lutte contre la prédominance de la langue étrangère dans les écoles et dans l'administration, puisque tous ces problèmes n'existent pas en Italie et en Allemagne, puisque même l'Autriche se sert en Lombardie et en Vénétie en règle dans l'enseignement et dans l'administration de la langue italienne et des fonctionnaires italiens. A l'Est du territoire italien et allemand, nous sommes en présence de trois Etats multinationaux, la monarchie des Habsbourg, la Russie tsariste et l'ancienne Turquie, et le procès dont nous parlons a eu pour conséquence la décomposition de ces empires et la création des Etats nationaux resp. (sur le territoire de l'ancienne Russie tsariste) d'une fédération des peuples sur la base d'un nouvel ordre social. L'auteur se borne, cependant, à un autre aspect du problème national, caractéristique surtout (mais non exclusivement) dans l'ancienne monarchie des Habsbourg. On peut y distinguer, au début de l'époque qui nous intéresse, deux types de peuples d'après leur structure sociale; les uns se composent de toutes les classes sociales, tandis que chez les autres les hautes classes sociales appartiennent à un autre groupe ethnique, ce qui a son influence sur le caractère ethnique des villes et sur la langue de la haute culture sur le territoire de ces peuples. Dans la monarchie des Habsbourg, c'est le cas des hautes classes sociales allemandes sur les territoires ethniques tchèque et slovène, des classes magyares dans la majorité des régions ethniques non-magyares de la Hongrie historique, des Polonais en Galicie orientale, des Italiens comme habitants des villes dans les pays sur la côte orientale de l'Adriatique; naturellement, on trouve des cas analogues aussi en dehors du territoire de l'ancienne monarchie. On a appelé, avec une terminologie non très heureuse, la première catégorie »nations historiques« et la seconde catégorie »nations non-historiques« ou même »nations sans histoire«; en tout cas, le signe distinctif

est la structure sociale, non pas la tradition historique et même pas toujours la domination politique, bien que ces aspects coïncident souvent. A l'époque des révolutions bourgeoises, l'opinion prédominante chez les »nations historiques« est que ces nations seules méritent d'être considérées comme nations, tandis que les autres ne sont que des peuples des paysans; on exprime souvent l'opinion que ces langues disparaîtraient (comme les costumes nationaux et les autres curiosités ethnographiques) avec les progrès de la civilisation moderne, mais on souligne surtout que ces langues ne peuvent pas devenir des langues de la haute culture et moins encore le cadre pour la formation d'une unité politique qui veut décider de son propre sort; pour soutenir ces thèses, on invoque souvent la situation des Bretons, des Gallois et des cas analogues de l'Europe Occidentale. Les conservateurs et les libéraux de droite des »nations historiques« veulent réaliser ces thèses par la collaboration avec les régimes politiques; mais on trouve des tendances analogues aussi chez les révolutionnaires de ces nations, p. ex. dans les projets au temps de la révolution de 1848 de partager l'Autriche entre l'Allemagne (dans le cadre géographique de la Confédération germanique), la Hongrie historique, l'Italie et la Pologne historique; dans l'Europe du milieu du XIXe siècle, l'existence des »nations non-historiques« est peu connue et il y a peu de gens qui croient qu'elles ont un avenir. Dans cette situation, les »nations non-historiques« doivent créer leur propre bourgeoisie, développer leur culture nationale et mener une lutte politique. Entre les mains des »nations historiques« se trouvent en règle la grande propriété et le capital, ces nations peuvent profiter du développement des villes et autres habitats non-agraires pour l'assimilation des immigrés, le suffrage censitaire et non-égal est en règle à leur avantage, elles peuvent se servir souvent aussi de la pression exercée par les régimes politiques, surtout pour empêcher le développement de la bourgeoisie des »nations non-historiques«. Les résultats de cette lutte sont au XIXe siècle très différents chez ces »nations non-historiques« et même dans les différentes régions habitées par la même nation; quelques nations ont de grands succès dans le développement de leur bourgeoisie et de leur culture nationale, les masses de la population adhèrent au programmes politiques nationaux, mais même dans ces cas on ne peut pas en règle empêcher tout-à-fait l'assimilation et gagner pour la politique nationale la totalité de ceux qui parlent la même langue; mais il y a des cas où les paysans conservent leur langue et où il existe une littérature populaire dans la langue nationale, tandis qu'une bourgeoisie nationale et un mouvement politique avec un programme national ne se développent pas. Au XXe siècle, au contraire, la thèse des »nations non-historiques« a un succès presque total dans cette partie de l'Europe; cette thèse sur une unité politique en liaison avec la langue littéraire, qui est apparentée à tous les dialectes des paysans, développée surtout dans ces pays, a eu son influence sur l'organisation territoriale de l'Union Soviétique et a aujourd'hui son influence sur les problèmes politiques de l'Inde et de la Chine.

Les Slovènes sont un cas très typique d'une »nation non-historique«. Sur la plus grande partie de leur territoire ethnique, l'allemand est au début de leur réveil national la langue des classes supérieures de la société, de l'administration et de la haute culture, et l'on considère ce territoire jusqu'à 1866 comme faisant partie de la Confédération germanique; les Italiens ne se trouvent dans cette situation envers les Slovènes que sur une partie très restreinte du territoire ethnique slovène; une partie de ce territoire ethnique (le Prekmurje) appartient à la Hongrie historique. La renaissance nationale slovène a depuis la deuxième moitié du XVIIIe siècle le caractère d'un mouvement culturel; en 1848 elle devient aussi un mouvement politique. Alors apparaissent

aussi sur ce territoire les thèses typiques des »nations historiques«, surtout des Allemands; quelques — uns contestent la langue littéraire slovène comme langue de tous les Slovènes et ne voudraient reconnaître que l'existence des dialectes; les autres voudraient restreindre cette langue à l'enseignement élémentaire et à la littérature populaire; tous s'opposent au principe de cette langue comme cadre d'une unité politique qui voudrait décider de son propre sort; c'est aussi la thèse des conservateurs et des libéraux de droite qui s'appuient sur le gouvernement et non seulement la thèse de ceux qui pensent déjà à leurs Etats nationaux. Pour répondre à la question, quand le mouvement politique national l'emporte chez les Sloènes, l'auteur s'appuie sur les résultats des élections en 1848—1849 et après 1860. Il faut employer cette méthode avec beaucoup de réserves; le suffrage est longtemps censitaire, indirect et inégal, les élections expriment plutôt l'orientation des différentes couches sociales que celle de la population toute-entière; à cause du vote public et pour des autres raisons la pression politique joue un rôle; au début, les campagnes électorales ne sont pas encore dominées par des partis politiques bien organisés, les motifs personnels etc. jouent un rôle et il est souvent difficile de reconnaître l'attitude des électeurs et même des députés. En 1848—1849 et lors des élections en 1861, les Sloènes ont déjà leurs organisations, journaux, programmes et députés, il y a des partisans et des adversaires de leur mouvement national, mais aussi beaucoup d'indifférents, la situation n'est pas encore claire. Les élections de 1867 marquent la victoire décisive du mouvement politique slovène sur la plus grande partie du territoire ethnique slovène. Au temps de la pression des régimes défavorables de l'époque suivante, il y a encore des défaites, mais on conserve la majeure partie des positions gagnées. Les élections entre 1878 et 1883 marquent un retour à la situation en 1867, et maintenant la situation ne change pas à cet égard essentiellement jusqu'à la fin de l'Autriche-Hongrie, même pas après l'introduction du suffrage universel depuis 1897. L'orientation politique slovène l'emporte chez la plus grande partie des Sloènes, mais non pas chez tous ceux qui sont Sloènes du point de vue ethnique; cette exception est représentée alors surtout en Styrie et en Carinthie par la majorité de la population des villes et bourgs sur le territoire ethnique slovène et par une petite partie de la population paysanne, par les Sloènes de la Hongrie historique et, naturellement, par ceux de la Vénétie.

Quant à la structure intérieure du mouvement national slovène à l'époque entre 1848 et 1868 environ, la thèse dominante caractérise ce mouvement comme dirigé par les conservateurs, avec quelques symptômes de tendance libérales seulement; d'après cette opinion, ce n'est que vers 1868 qu'apparaît un mouvement slovène libéral, représenté par un journal et bientôt par un parti politique à part. Cette thèse sur les deux générations, les »Vieux Sloènes« et les »Jeunes Sloènes«, explique cette évolution par la situation des Sloènes comme — au début — un peuple des paysans qui sont sous l'influence du clergé qui est déjà slovène, tandis que la bourgeoisie reste — à quelques exceptions près — étrangère au mouvement national slovène; ce n'est que plus tard que se développe la bourgeoisie slovène, qu'apparaissent en plus grand nombre les intellectuels laïques slovènes et avec eux le libéralisme slovène. A cette thèse l'auteur oppose une autre explication de l'époque entre 1848 et 1868 et déjà de la révolution de 1848 chez les Sloènes. En 1848, il y a déjà à Vienne, à Graz et aussi dans les pays slovènes des cercles de jeunes intellectuels et d'étudiants slovènes libéraux. De l'autre côté, il faut distinguer plusieurs courants dans le clergé; il y a d'abord le josephinisme du haut clergé, habitué à suivre toujours des directives du gouvernement; il y a des débuts de l'ultramontanisme, dont les partisans se sentent Sloènes, mais sont surtout cléri-

caux; il y a enfin des catholiques libéraux qui sont, dans les questions politiques et nationales, solidaires avec les laïques slovènes libéraux. Les cercles des libéraux laïques et des catholiques libéraux, qui approuvent la révolution du mars 1848, dressent au début de la révolution sous l'influence de l'austro-slavisme tchèque et croate le programme politique de la Slovénie Unie comme unité territoriale autonome, englobant tous les Slovènes, avec la langue slovène dans l'enseignement et dans l'administration, parfois aussi de l'unité territoriale de tous les Yougoslaves de l'Autriche; cette Slovénie existerait dans le cadre d'une Autriche, constituée comme une fédération des peuples, mais non pas de l'Allemagne; la première action politique concrète de ce mouvement est la propagande pour le boycottage des élections au Parlement allemand de Francfort. Les conservateurs slovènes, qui étaient avant 1848 actifs dans le mouvement culturel slovène, mais qui ne songeaient pas à un changement des institutions politiques et sont maintenant réservés ou même opposés à la révolution de mars, sont parfois désorientés à l'égard de ce programme et à cette action ou les refusent même, voulant borner les demandes slovènes à quelques droits pour la langue. Les principaux adversaires de l'action nationale slovène sur la territoire slovène ne sont pas les démocrates allemands, mais la bureaucratie autrichienne, qui craint pour son existence à cause des demandes pour l'administration en langue slovène et qui suit les ordres du gouvernement autrichien qui a ordonné les élections pour le Parlement de Francfort; elle a de l'influence sur les conservateurs, habitués à suivre ses ordres en politique, mais elle est en conflit avec les libéraux slovènes, malgré le fait qu'ils ne sont pas contre l'Autriche. Lorsque les conflits nationaux en Autriche deviennent plus aigus et lorsque les libéraux slovènes, en suivant l'attitude des libéraux et radicaux tchèques, croates et serbes, sont adversaires du mouvement magyar et de la révolution à Vienne en octobre 1848, les conservateurs slovènes se rapprochent d'eux et adhèrent au programme de la Slovénie Unie. Il s'agit naturellement de deux courants politiques, non pas encore de deux partis politiques organisés; c'est vrai pour toute l'époque jusqu'aux élections de 1873 où ces partis luttent pour la première fois l'un contre l'autre aux élections. Mais pendant la révolution de 1848 l'influence des libéraux est assez grande, ils disposent du principal journal slovène d'alors et l'attitude des députés slovènes au Parlement de Vienne et de Kremsier, même s'ils mènent chacun une politique propre, est en général libérale. Cela s'explique surtout par le fait que le paysan slovène, préoccupé presque exclusivement de la question de la suppression du régime féodal, se méfie du clergé en politique et a plus de confiance dans les libéraux, même si les libéraux slovènes ne savaient pas lui démontrer clairement la liaison entre sa lutte sociale contre le seigneur allemand et leur lutte nationale, ce qui rendrait le mouvement slovène beaucoup plus fort. Depuis la révolution à Vienne en octobre 1848, l'accord entre les deux courants du mouvement slovène cesse. Les conservateurs ont des sympathies pour le nouveau gouvernement de Schwarzenberg ou au moins ne le critiquent pas, pour des raisons de la politique générale et plus spécialement à cause des sympathies du clergé ultramontain pour la nouvelle politique ecclésiastique qui a mené enfin au concordat de 1855. Quelques libéraux hésitent déjà au temps de la révolution viennoise en octobre 1848; ils expriment leurs doutes quant à la réalité de la politique de l'austro-slavisme; les libéraux slovènes sont en opposition contre le gouvernement avant et après le coup d'Etat en mars 1849, jusqu'au moment où ils peuvent encore exprimer publiquement leur opinion, même s'ils sont de l'avis qu'une action directe n'aurait maintenant aucun sens et ne serait que nuisible. Au temps de l'absolutisme de Bach, les libéraux slovènes se bornent à l'activité culturelle; il y a peu de sources et encore peu de re-

cherches sur leurs opinions politiques, mais il semble que parmi eux aussi se répandent maintenant le panslavisme et les sympathies pour le mouvement italien et Napoléon III, comme parmi les autres Slaves de l'Autriche, auparavant partisans de l'austroslavisme. Après 1860, on observe dans le mouvement slovène les mêmes deux courants. Quant au programme national, on hésite entre le programme de la Slovénie Unie et le programme plus modéré des droits pour la langue slovène qu'on combine avec le programme de l'autonomie pour les provinces historiques. Mais les deux courants se trouvent réunis dans l'opposition contre le libéralisme allemand, représenté dans les pays slovènes aussi par la bureaucratie autrichienne devenue maintenant libérale, les libéraux slovènes pour des raisons nationales, les ultramontains aussi parce qu'ils voient dans le régime de Schmerling les débuts des tendances qui ont plus tard aboli le concordat de 1855. Après la guerre de 1866, les libéraux slovènes ont réussi de gagner les conservateurs pour le programme national de la Slovénie Unie, approuvé par les masses des Slovènes aux grands meetings («tabors»); de l'autre côté, ces libéraux, à l'exception de la jeunesse universitaire, montrent beaucoup d'opportunisme dans la question de la politique culturelle, du concordat; tout cela n'a pas empêché la scission entre les deux camps. Mais cette scission n'a pas le caractère d'une lutte entre les «vieux» et les «jeunes», malgré les noms des deux partis; on trouve dans les deux camps des gens de la même génération, actifs dans le mouvement politique slovène déjà auparavant, en partie déjà depuis 1848.

En 1848, le réveil politique slovène n'a pas la même force comme p. ex. le mouvement croate en Croatie ou le mouvement serbe en Hongrie, mais il a plus de force que les mouvements analogues dans quelques autres pays yougoslaves; plus tard aussi, il est plus développé que des mouvements analogues chez quelques autres peuples «non-historiques», p. ex. les Allemands du Burgenland, où l'on observe les débuts d'un mouvement politique à peine au début du XXe siècle. Dans l'histoire slovène, les années entre 1848 et 1870 environ marquent la première étape de la formation d'une unité politique nationale, qui est pourtant une condition nécessaire pour la deuxième étape, la deuxième décennie du XXe siècle; où se produit dans une lutte plus radicale la rupture avec l'Autriche, et où l'on gagne des nouvelles populations pour l'orientation politique slovène, et pour la troisième étape, la cinquième décennie du XXe siècle, où une lutte plus radicale encore, guidée par des forces sociales nouvelles et non plus par la bourgeoisie, a contribué, sous l'aspect national, à la libération des vastes régions slovènes, attribuées auparavant à l'Italie, et à la formation de la nouvelle fédération yougoslave.